

Jakin191

uztaila-abuztua
2012

*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Euskararen
Normalkuntzako Zuzendaritza Nagusiaren laguntza jaso du*

.....

KULTURA SAILA

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

ZENBAKI HONETAN

7

GURE IRITZIZ

- 9** Beste behin, murrizketak euskal hedabideentzat
Herri Ekimeneko Euskal Hedabideak

GAIAK

- 15** Zamorako apaiz kartzela. Eliza eta Estatuaren presondegia (1968-1976)
MARTIN ORBE
- 31** Hizkuntza aferak goi mailako aldizkarietan:
Euskera, Euzko-Gogoia, Egan eta Jakin
(1921-1960)
KARMELE ARTETXE

LIBURUAK

- 65** Liburu garrantzitsu bat Euskal Herriaren historiaz
Joseba Agirreazkuenagaren saiakera baten iruzkina
PRUDEN GARTZIA

EGUNEN GURPILEAN

- 85** **HAIZEA BARCENILLA**
INAKI IRAZABALBEITIA
GOIZALDE LANDABASO
LIONEL JOLY
JOSU LARRINAGA

© **Jakin**

JAKINeko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

Jakin

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia
Tel. 943 21 80 92 / Fax 943 21 82 07
jakin@jakingunea.com
www.jakingunea.com

2012ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	55 €	—
Ale arrunta	9,20 €	12 €
EUROPAN		
Harpidetza	70 €	—
Ale arrunta	11,70 €	15,50 €
EUROPATIK KANPO		
Harpidetza	85 €	—
Ale arrunta	15 €	18 €

THE PRISON OF ZAMORA. PRISON OF CHURCH AND STATE (1968-1976)

Martin Orbe, an ex-inmate of the prison of Zamora, focuses on the period of anti-Franco struggle by Basque priests during the 60s and 70s. The author explains the context of the time, the main events and the keys to resistance on the part of the priests and consequent repression under the dictatorship. This included the creation, with the connivance of the ecclesiastical hierarchy, of a prison for members of religious orders in Zamora.

MARTIN ORBE

LANGUAGE ISSUES IN THE MAGAZINES *EUSKERA*, *EUZKO-GOGOIA*, *EGAN* AND *JAKIN* (1921-1960)

The professor and historian Karmele Artetxe analyzes the controversy surrounding the language model that was developed in the middle decades of the 20th century which lay at the heart of the main cultural magazines in the Basque Country from that time (*Euskera*, *Euzko-Gogoia*, *Egan* and *Jakin*), and the importance of the transformation of the Basque language into a cultural language to help create and strengthen a Basque scientific community. **KARMELE ARTETXE**

AN IMPORTANT BOOK ABOUT THE HISTORY OF THE BASQUE COUNTRY. COMMENTS ON AN ESSAY BY JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

Pruden Gartzia, member of the Royal Academy of the Basque Language-Euskaltzaindia, takes a critical look at Joseba Agirreazkuenaga's *Euskal herritarren burujabetza. Euskal herritarren autogobernu auziaren bilakaera (1793-1919)* (Alberdania, 2012) (Basque sovereignty: regarding development of the self-governing issue among Basques). According to the author of the article, this is a book of great importance within a Basque historiographical and intellectual context, as it offers a view of the history of the Basque Country backed up by detailed, precise research that questions the prevailing historiographical discourse. **PRUDEN GARTZIA**

NEWS TODAY

This section gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. Current affairs in the field of art, technoscience, literature, socio-linguistics and globalization will be analyzed this year. This section draws on various specialists: Haizea Barcenilla, Inaki Irazabalbeitia, Goizalde Landabaso, Lionel Joly, and Josu Larrinaga. **VARIOUS AUTHORS**

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 191. zenbakia da eta 2012. urteko laugarrena.

Zenbaki honetan ez da gai nagusirik lantzen. Horren ordeaz, *Gaiak* eta *Liburuak* sailetan, elkarren artean lotura zuzenik ez duten hiru artikulua aurkezten dizkizugu. Honako gaiak lantzen dira, hain zuzen, artikulua horietan: Zamorako apaiz kartzela 1960ko eta 1970eko hamarkadetan; hizkuntza ereduaren auzia 1920 eta 1960 arteko goi mailako kultur aldizkarietan; Euskal Herriaren historia garaikideari buruzko Joseba Agirreazkuenagaren saiakera baten iruzkina.

Gaiak saileko lehenengo artikuluan, bada, 1960ko eta 1970eko hamarkadetan klero nazionalista eta progresistako zenbait sektorek erregimen frankistari egindako oposizioa aztertzen du Martin Orbek. Urte haie-tako testuinguru soziopolitiko eta apaiz haien erresistentziaren gertakari eta gako nagusiak argitzen ditu, batetik. Horrekin batera, diktadura frankistaren errepresio gogorraren nondik norakoak azaltzen ditu; Zamorako apaiz kartzelaren esperientzia, batik bat, Estatu frankistak Eliz hierarkia euskaldun eta espainolaren bat etortze edo isiltasunaz lagunduta sortu zuena.

Karrale Artetxek, bigarren artikuluan, XX. mende erdiko hamarkadetan orduko kultur aldizkari nagusietan (*Euskerak*, *Euzko-Gogoa*, *Egan* eta *Jakin*) hizkuntza ereduari buruz garatutako eztabaidaren mamia jorratzen du. Horrekin lotuta, euskararen inguruko eztabaida horiek eta aldizkari horien ekarpenari esker euskara kultur hizkuntza bilakatzeak komunitate zientifiko euskaldunaren lehenengo trinkotzean izan zuten berebiziko eragina ere aztertzen du Artetxek.

Bestalde, *Liburuak* sailean, Pruden Gartzia Joseba Agirreazkuenagaren *Euskal herritarren burujabetza. Euskal herritarren autogobernu auziaren bilakaera (1793-1919)* (Alberdania, 2012) saiakeraren azterketa kritikoa

eskaintzen du. Gartziaren arabera, liburu garrantzitsu baten aurrean gaude: batetik, Euskal Herriko historiaren ikuskera desberdin bat paratzen duelako diskurtso historiografiko hegemonikoaren aurrean; eta, bestetik, zehaztasun nabarmenez idatzitako ikerketa delako, baieztapen orokorrak beti datu zehatz ugaz lagunduz.

Egunen gorpillean saileko orrialdeetan, ohi bezala, arte, teknozientzia, literatura, soziolinguistika eta globalizazioaren inguruko berriak dituzte aipagai, estilo arin eta bizian, Haizea Barcenillak, Inaki Irazabalbeitiak, Goizalde Landabasok, Lionel Jolyk eta Josu Larrinagak. ¶

Beste behin, murrizketak euskal hedabideentzat

Eusko Jaurlaritzaren Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak %11 murriztu du herri ekimeneko euskal hedabideentzako diru-laguntzen partida. Batean Jaurlaritza, bestetan Aldundiak, bestetan udalak, apurka-apurka baina etengabe ari zaizkigu iristen murrizketak, diskurtso publikoan izaera estrategikoa airtortzen bazaigu ere.

Estrategikoa, bai, oinarrizko funtzioa betetzen dugulako euskararen normalizazio eta garapenean. 450.000 lagunengana iristen garelako. 600 lanpostu baino gehiagoren ardura dugulako. 27 milioi euro inguruko jarduera ekonomikoa eragiten dugulako.

Garai latzak dira guztiontzat, ondotxo dakigu hori. Inoiz baino ahalegin handiagoak egiten ari gara euskal hedabideok garai berri horietara egokitzeko: diru iturri berriak bilatzeko, gure enpresa egiturak sendotuz, eta ditugun baliabideak optimizatzeko, elkarlanerako formula berriak garatuz. Ez gara kikildu krisiaren aurrean, eta sobera ez ditugun indarrak inbertitzen ari gara gauzak hobeto egiteko. Lan horren ondorioz, herri ekimeneko euskal hedabideek martxoan aurkeztu genuen sektorearen diagnostikoa eta erronka komunak biltzen dituen dokumentua.

INBERTITZEKO GARAIA

Herri ekimeneko euskarazko hedabideok, hausnarketa mahai bateratua sortzeko eskaera egiteaz gain, eskaera zehatzak ere jarri ditugu erakundeen mahai gainean: diru-laguntza politika aldatu eta hitzarmen eredia ezar dezatela, sektorean inbertsioak eta garapena susta ditzatela eta publizitate instituzionalaren banaketan hizkuntz irizpideek pisu handiagoa izan dezatela.

Horren berri eman diegu erakundeei (Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza, Bizkaiko Foru Aldundia eta Gipuzkoako Foru Aldundia, besteak beste), eta kasu guztietan sektoreak egindako bidea txalotu eta elkarlanerako prest agertu dira.

Baina praktika bestelakoa da: orain ezagutu dugun murrizketak ez digu garapen bide horietan sakontzen laguntzen eta, are txarrago, gutako batzuen biziraupena bera kolokan jartzen du. Tokiko hedabideen kasuan, murrizketak %40tik gorakoak ere izatera iritsi dira.

Esan bezala, badakigu garai zailak direla guztiontzat. Baina benetan estrategikotzat jotzen diren beste sektoreetan bezalaxe, honetan ere erakundeek dirua inbertitu behar dute. Euskal hedabideok garai berrietara egokitu eta sektorea berregituratzeko egin beharreko inbertsio handiak ezin dira urtez urteko diru-laguntzen menpe egon (ez dugu jakiten zenbat eta noiz jasoko dugun). Etorkizuna bermatuko duten inbertsioak egin ahal izateko, laguntzak hitzarmen bidez jasotzea ezinbestekoa da.

ELKARLANERAKO DEIA

Horregatik, elkarlanerako deia luzatu nahi diegu berriz ere Eusko Jaurlaritzari, eta gainontzeko erakundeei. Denon ahotan dabilen krisi ekonomikoa ezin da aitzakia izan ezinean dabilen herri ekimeneko euskal hedabideen sektorea hiltzen uzteko.

Herri ekimeneko euskal hedabideok beharrean jarraituko dugu, egoera berrietara egokitu eta kalitatezko euskarazko in-

formazioa eskaintzeko. Erakundeei dei egin nahi diegu gure sektorearen aldeko apustu sendoa egin dezaten behingoz. Badakigu denbora latzak datozkigula, baina horregatik, uste dugu inoiz baino beharrezkoagoa dela orain arte egin eta konpartitu ez dugun gogoeta estrategikoa egitea, guztion artean erabaki dezagun nolako sektorea behar dugun, behin hori eginda beharrezko baliabideekin horni dezagun.¶

Herri Ekimeneko Euskal Hedabideak

15 MARTIN ORBE

Zamorako apaiz kartzela. Eliza eta
Estatuaren presondegia (1968-1921)

31 KARMELE ARTETXE

Hizkuntza aferak goi mailako aldizkarietan:
Euskera, Euzko-Gogoa, Egan eta Jakin
(1921-1960)

Zamorako apaiz kartzela. Eliza eta Estatuaren presondegia (1968-1976)

MARTIN ORBE

Zamorako apaiz kartzelako preso ohia

Duela hilabete batzuk argitaratu zen *Zamorako apaiz-kartzela. Eliza eta Estatuaren presondegia (1968-1976)* liburua (Txalaparta, 2011). Zamoran preso egondakoen testigantzetatik eta kartzelarekin edo urte haietako Euskal Herriko egoerarekin lotutako hainbat dokumentutatik abiatuz, kartzela berezi horren historia kontatzea eta garai hartako egoera soziopolitiko eta erlijiosoa islatzea du xede. Artikulu honetan, horren inguruko xehetasun eta gogoeta batzuk nahi nituzke erantsi, Euskal Herriaren azken hamarkadetako historiaren kapitulu honen memoria osatzeko asmoz.

Kartzela bakarra eta berezia

Joan den mendeko hirurogeiko hamarkadan, erregimen frankistarekiko oposizioa klero nazionalista eta progresistako zenbait sektoretara zabaltzen hasia zen, batez ere Euskal Herrian. Abagune hartan, apaiz euskaldun talde batek Herriaren defentsan hartutako konpromisoa azken ondorioetaraino eramatea erabaki zuen.

Diktadura frankistari aurpegi emanez justizia eskatzeko egindako edozein saio era guztietako amorruez eta edozein modutako bitartekoz, tortura barne, pertsegitua izan ohi zen. Beraz, euskal apaizen ausardia ere ezin errepresiotik libre gelditu.

Elizgizonei kondena ezarriz gero, apaiz zein fraide kondenatuok beste presoengandik, dela sozialengandik nahiz politikoen, bereizita egon behar zuten, Vatikanoren eta Espainiako gobernu frankistaren arteko 1953ko Konkordatuaren 16. artikulua arabera. Horretarako, zigortuak komentuetara eramatea aurreikusita zegoen, hasiera batean eraman ere eraman izan zituzten bezala. Komentuetako buruek, baina, inoiz ez zuten ondo ikusi euren komunitateak apaizen eta fraideen espetxe bihurtzea.

Testuinguru horretan erabaki zuten Elizak eta Estatuak Zamorako Kartzela Probintziala aukeratzea, gerora *Konkordatu Kartzela* deitu zitzaion hura, zio politikoa eta sozialengatik zigorturiko edo kondenaturiko apaizek eta fraideek ezarritako kondenak han bete zitzaizkion. Eliza Katolikoak, bai Mendebaldean eta bai Ekialdean —hain gaiztotzat mila aldiz kondenatutako Ekialdea—, Estatuarekin batera izan duen kartzela bakarra.

Zamorako kartzela, Konkordatuak Espainiako gobernuaren eta Vatikanoren kartzela bihurtuta, Euskal Herriaren eskubide nazional eta sozialen alde borrokatu ziren euskal apaiz-fraide *errebeldak* sosegatzeko baliatu zuten.

Dena den, Zamorako kartzelaren afera euskaldunen kontrako errepresioaren nondik norako ikaragarria islatzen zuen izozmendiaren ertza besterik ez zen izan. Espainiako gobernuak errebelamendu nazionalista eta progresistaren txortzen horiek guztiak errotik eraztea nahi zuen.

Baina Zamorako kartzelaren kontua ezin da ulertu egoeraren kontzientzia argia izan gabe, bai urte haietan eta bai diktadura frankista guztian zehar, euskaldun zen ororen aurkako Espainiako gobernuaren zapalketa deuseztatzailea bedeinkatu zuen eliz hierarkiaren konplizitate eta inpo-

satutako erregimenarekiko «fideltasunari» ofizialki eusten zion jokaera kontuan izan gabe.

Honenbestez, Eliza Katolikoaren eta Espainiako Estatuaren, bi-bien gatibu izan ziren Zamorako kartzelan kartzelaturiko apaiz eta fraideak.

Bada esaten duenik apaiz eta fraideentzako Zamorako kartzela gobernu frankistak inposatu egin ziola Elizari. Nola ere izan zen, ez dugu ezagutzen eliz hierarkia euskaldunak, ezta espainolak ere, ustezko inposizio horren kontra ezer adierazi zuenik kartzela haren hastapenetan.

Testuingurua

Luze eta zabal azaldu eta zehaztu beharko litzateke apaiz eta fraideentzat soilik izango zen kartzela eratzea nola erabaki zen. Jose Angel Ubietak dioenez, Elizaren eta Estatuaren goi mailako agintariek parte hartu beharko zuten 1953ko Konkordatuaren 16. artikulua ezartze berri hori adosteko, baina ez daukagu hori jakiteko ez datu ez xehetasun zehatzik.

Bai badakigu goragoko akordio hori Bizkaiko gobernadore zibilak Bilboko gotzain Pablo Gulpideri proposatu eta horrek onartua izan zela. Anabella Barrosok dioenez, Alberto Gabikagojeaskoa Zamorako kartzelara eramatea proposatu zutenean eman zuen horretarako oniritzia Pablo Gulpide gotzainak.

Elizgizonentzat soilik aukeratutako parerik gabeko kartzelaren kontua modu egokian kokatzeko, 1936-39ko gerratik abiatu beharko ginateke.

Izan ere, hala euskal kleroak nola euskal herritarrek diktadura frankistaren kontra hartu zuten jokaera gerra zibil hartatik hasi zen jada. Gertaera nabarmenen bezala, hauexek aipa daitezke: hamasei euskal apaizi guda hartan ezarri zieten heriotza zigorra, berrehun eta hirurogeita hamazortzi espetxeratu egin zituzten eta beste mila eta hirurehun bat urrutiko elizbarrutietara edo erbestera bidali. Horien guztien *delitu*

bakarra, gobernu frankistaren arabera, doktrina nazionalistak sustatzea eta «Espainiaren batasun sakratuaren» kontra aritzea izan zen. Kapitulu honetan, Francoren eskariz Espainiako gotzainek 1937ko uztailaren batean argitaratu zuten *Gutun kolektiboa* izenpetzeari bost gotzainek emandako ezeztza azpimarratu behar da. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer Tarragonako artzapezpikua eta Gasteizko gotzain Mateo Mujika Urrestarazu dira, horien artean, ezagunenak.

Hastapenetako kontrako jarrera hark jarraipena izan zuen *Pio XII.a Aita Santuari zuzendutako memorian* (1944) edo *339 apaizen idazkian* (1960), ezezagunagoak diren beste batzuen artean. Euskal egoeraren eta Elizaren salaketa ausartak izan ziren; herritarren eskubideekiko begirunea eta Euskal Herrian txertatuagoa eta pobre eta zapalduen aldekoagoa behar zuen pastoraltza eskatzen ziren. Joan XXIII.aren *Mater et Magistra* eta *Pacem in Terris* entziklikek eta Vatikanoko II. Kontzilioak berretsi egin zituzten apaiz haien jarrerak.

Urteak aurrera joan ahala, erregimen diktatorialarekiko desadostasuna hedatu eta areagotu egin zen, ETaren sorreraz borroka armatura iristeraino. Espainiako gobernuaren errepresioa basatia izan zen. 1967-1971 urteen tartean, bost «salbuespen egoera» izan ziren Bizkaian eta Gipuzkoan eta bat Estatu osoan. Ondorioz, ehunka izan ziren atxilotuak, torturatuak eta espetxeratuak.

Eskubide zibil behinenak ere ez zirela errespetatzen ikusita, parrokia, apaiz-etxe zein erlijioso edo apaizgai taldeetako zenbait kide egoerak eskatzen zuen mailan egon zen, eta pertsegitu, espetxeratu eta torturatuen aldeko ekintzetan inplikatu zen. Apaizei dagokienez, igandetako sermoiak izan ziren bitartekorik usuenak. Sermoiok apaiz batzuen kontrako salaketak ekarri zituzten eta, horien ondorioz, isunak eta espetxealdiak etorri zitzaizkien. Egiaren faboretan esan behar da, giza eskubideen alde eta errepresaliatuen defentsan aritu zirela polizien jazarpenaren atzaparretatik libratzea lortu zuten apaiz asko, eta ez arrazoi ezberdinengatik ezagunak egin zirenak bakarrik.

1964. urtean, Ibarruriko Ajuria auzoko parrokian, azaroaren leian, bere parrokian predikatu zuen sermoian, Alberto Gabikagojeaskoak Muxikako Areatza auzo-eskolan egindako pintaketa eta txikizioak zirela-eta atxilotuek jasandako torturak salatu zituen. Ordena Publikoko Epaitegian epaitu eta sei hilabeteko kartzela zigorra eta hamar mila pezetako isuna jarri zioten. Bera izan zen, aurrerago zehaztuko dugunez, Zamorako kartzelako lehenengo maizterra.

Zehaztu behar da Alberto Gabikagojeaskoa baino lehenago epaitu zutela Donostian Joxe Ulazia gipuzkoar apaiza, nahiz eta ez zuten Zamoran espetxeratu.

Beste kontu bat parrokia batzuetan frankistek elizkizunetara sartzen zuten bandera espainola zen, baita «Espainiaren batasunaren alde» eroritakoen alde jarritako oroitarriak ere. Apaiz askok ikurrok kentzeko borroka egin zuten, eta horiek ere jazarri egin zituzten.

Horrela, elizkizunetan bandera espainola erabiltzearen kontrako salaketak ondorioak izan zituen lehenengo kasua, herrian zabal ezagutu zena bera, 1966an gertatu zen. Patxi Bilbaok, Gamizko parrokian, bandera espainola elizan sartzeari salatu zuen sermoian, zatiketa sortzen duten ikurrak elizan sobera daudela esanez. Horren ostean, Pablo Gurpide gotzainak, Bizkaiko gobernadore zibila presionatuta, hilabetez predikua egitea debekatu zion.

Urte berean, «politikotzat» jo zituzten motibo eta ekintza pastoralengatik, isunak ezarri zizkieten apaiz batzuei, besteak beste, Ander Manterola, Jose Mari Madariaga, Pedro Berriategortua eta Lukax Dorronsorori. Hurrengo urtean, 1967an, Juan Mari Arregiri isuna ezarri zioten Ortuellan langileei egindako torturen eta atxiloten kontra sermoia predikatzeari. Urte bereko Maiatzaren Lehenean Lukax Dorronsoro eta Mikel Zuazabeitia atxilotu zituzten Ordiziako manifestazioan. Urte hartako otsailean izan zen, halaber, Bilboko Gran Viatik gobernadore zibilaren Plaza Eliptikoko egoitzaraino laurogei bat apaiz bizkaitarrek, denak sotanaz jantzita —apaizen janzkera aginduzkoa garai haietan— egin

zuten manifestazioa, Etxebarriko Bandas lantegiko langile grebalarien alde.

Honetan, Jose Angel Ubietak dramatikotzat jotzen dituen 1968-1969 urteetara iristen gara. 1968ko Maiatzaren Leheneko manifestazioan, Bilbon, Periko Solabarria, Imanol Olabarria eta Juan Mari Arregi, orduan «apaiz langileak», atxilotu zituzten. Ekainaren 7an, Guardia Zibilarekin izandako konfrontazioan, ETAk Pardines guardia zibila hil zuen eta berehala Guardia Zibilak Txabi Etxebarrieta, ETako buruzagietako bat, hil zuen. Hildako ETAkidearen alde burutu ziren manifestazioen eta eman ziren mezen ondoren eta ondorioz, benetako isun parrastada gertatu zen.

Urte hartantxe habilitatu zen Zamorako Konkordatu kartzela. Palentziako Dueñasen, trapatarren monasterioan, Ordena Publikoko Epaitegiak jarritako zigorra betetzen zegoen Alberto Gabikagojeaskoa, abuztuaren lehen egunetan, eraman zuten Zamorara; berari egokitu zitzaion kartzela hura estreinatzea. Handik egun gutxira espetxeratu zituzten Felipe Izagirre eta Juan Mari Zulaika gipuzkoar fraide frantziskotarrak. Hilabete hartan bertan, baita ere, Xabier Amuriza, Txomin Artetxe, Iñaki Aurtenetxe, Jose Mari Madariaga, Imanol Oruemazaga eta Periko Solabarria bizkaitar apaizak, Lukax Dorronsoro eta Mikel Zuazabeitia gipuzkoar apaizak eta Juan Jose Onaindia Lazkaoko komentuko fraide beneditarra.

Estatuaren errepresio jasanezinaren eta eliz hierarkiaren isiltasunaren eta konplizitatearen aurrean, Nerbioi ezkerraldeko apaiz eta laiko talde batek eta eskualde euskaldunagoetako beste batek, beste apaizen jarrerarekin ados ez zeudelarik, Begoñan elkarrekin biltzen hasi eta euren artean harreman eta eztabaida zehatzagoak eta ekintzei begirakoak bideratzeari ekin zioten. Talde bakoitzak bera lanean ari zen eskualdeko errealitatearen eragina zeukan, noski. Ezkerraldekoek nabarmenago islatzen zuten gizartearen egoera orokorra eta langileen errealitatea; eskualde euskaldunagoetakoek, berriz, errealitate nazionalari, kulturalari eta linguisti-

koari ematen zioten garrantzi handiagoa. Nolanahi ere, talde biak konturatzen ziren eman beharreko erantzunak errealtatearen alde bioi kasu egin beharko zela. Hots, Euskal Herriko langile eta gizarte-errealitateari, alde batetik, eta errealtate nazional eta lingustikoari, bestetik.

Kontzientzia horrexen eta orduko eztabaida mamitsuen emaitza izan zen, besteak beste, Gogor taldearen sorrera. Lematzat aukeratu zuten *Gogorkeriaren kontra Gogortasuna* ikurritzaren laburpena, hain justu.

Talde haren ekintzarik esanguratsuenak izan ziren: Bilboko Gotzaitegiak Mazarredo kalean zituen bulegoetan, ekainean eta abuztuan, egindako itxialdiak; eta Derioko Seminarioan, 1968ko azaroaren 4tik hilabete bereko 28ra arte, 60 apaizek burututako itxialdia. Itxialdira prestatuak eraman eta itxialdian zehar gehiago landu eta Vatikanon aurkezten —itxura batean, arrakasta gehiegirik gabe— ahalegindu ziren dokumentuan, «Eliza pobrea, librea, dinamikoa eta lekuan lekukoa» aldarrikatzen zuten. Pablo Gurrupidek *a divinis* suspendituta utzi zituen, hau da, debekatu egin zien beren abade eginkizunak betetzea, hala nola meza ematea.

Itxialdi bitartean hil zen Pablo Gurrupide, azaroaren 18an, eta Jose Maria Zirarda izendatu zuten Bilboko elizbarrutiko administrari apostoliko. Berehala, itxialdian ziren apaizei bisita egin eta *a divinis* etenaldia barkatu zien.

1969. urtean zehar —dramatikoa, aipatu dugunez—, jazoe-ra hauexek azpimarratu beharko lirateke:

- 1969ko urtarrilean salbuespen egoera dekretatu zuten Espainiako Estatu osoan. Testuinguru horretan, hainbat huelga egin ziren otsailean: AHVko 8.000 behargin atera ziren huelgara eta euren enpresa, Ansio, Sestao eta Barakaldon fabrikak zituen, itxi egin zuen gobernadore zibilak. Horiekiko elkartasunez, Navaleko milaka behargin batu ziren huelgara. Huelga Gipuzkoara ere hedatu zen, non Orbe-gozoko eta Michelineko langileak atera ziren huelgara. Jada 35.000 euskal langile baino gehiago ziren sindikatu bertikala donosten zuen lege sindikalaren aurka huelgan zeudenak.

Hainbat eta hainbat langile atxilotu zituzten, euren artean Periko Solabarria apaiz langilea.

Geroago, eskola-sektorea, 10.000 ikasle baino gehiagorekin, aterako zen huelgara Vietnamgo gerraren kontra, eta polizia batek larriki zaurituko zuen balaz ikasle bat. Aipatze-koak, halaber, birritan burututako Donostiako Artzain Ona katedralaren okupazioa eta apirilaren 6ko Aberri Eguneko manifestazioen kontrako errepresio eta atxiloketak. EGIko ekintzaile bi hil ziren bonba bat manipulatzeko ari zirela.

- Bilboko Artekale eta Santanderreko Mogrovejo herriko atxiloketak. Inolako zalantzarik gabe, apirileko lehen hamabostaldian gertaturiko jazoerak izan ziren Euskal Herrian aspaldiko polizia operaziorik handiena eragin zutenak. Apirilaren 9an, ETAk Bilboko Artekale kalean zuen etxebizitza ezkutura sartzera zihoazela, tiroka hartu zituzten etxebizitzan zain zeuden poliziek. Josu Abrisketa, Bittor Arana eta Mario Onaindia ETAko liberatuak atxilotu egin zituzten. Mikel Etxeberria zauritu egin zuten, baina ihes egin ahal izan zuen. Taxia hartu zuen iheserako. Orozkora eraman zezala eskatu zion taxilariari eta eskatzen zuena ordainduko ziola bidaia horregatik. Lan hori egiteko ez zegoela prest erantzun zion taxilariak. Arrigorriaga inguruan, polizia atzetik zuela, eztabaida sortu zen Fermin Monasterio taxi gidariaren eta militante abertzale larriki zaurituaren artean. Bien artean izandako indarkaren ondorioz, taxi gidaria hilik gertatu zen. Mikelek taxian burutu zuen ihesaldia.

Bi egun geroago, Mogrovejon (Europako mendiak) atxilotu zituzten ETAko gainetiko buruzagitzako kideak: Jone Dorronsoro, Enrike Gesalaga, Teo Uriarte eta Jon Etxabe gipuzkoar apaiza.

Operazio horrek eta berorren geroko ondorioek polizia-aren sarekadarik handiena ekarri zuten Bizkaian 1969ko apirilean eta maiatzean. Ehunka lagun atxilotu zituzten, eta lauhunek baino gehiagok, inoiz baino gehiago batera, ihes egin beharra izan zuten. Guztiei aplikatu zitzaizkien «Ley de bandidaje y terrorismo» zeritzon lege sonatu eta gogorra,

zeinak, besteak beste, Auzitegi Militarren aurrean epaiketa *sumarisimoak* egitea ahalbidetzen zuen. Atxilotuen artean zeuden jada apirilaren 23an Joseba Atxa, Pedro Maria Ojanguren, Martin Orbe eta Jose Mari Ortuzar bizkaitar apaizak. Jose Angel Ubieta ere, orduan bikarioa zena Jose Maria Zirarda gotzainarekin, berrogeita zortzi ordu inguru atxiloturik egon zen, inoiz prozesatu ez bazuten ere. Data haietan atxilotu zituzten Kepa Arrate, Patxi Auzmendi eta Imanol Gisasola josulagunak ere.

Atxilotuak izan ondoren, Jon Etxabe, Martin Orbe eta josulagunetako bi torturatu ere egin zituzten.

Egun horietan beste zenbait apaiz zigortu zituzten. Sonatuenak aipatuz, Periko Solabarria atxilotu zuten, Periko Berrioategortuari urtebeteko espetxealdia ezarri zioten eta Imanol Oruemazagari sei hilabetekoa.

Kartzeleratu egin zituzten Jon Etxabe, Joseba Atxa, Pedro Mari Ojanguren, Martin Orbe, Jose Mari Ortuzar bizkaitar apaizak, eta Kepa Arrate, Patxi Auzmendi eta Imanol Gisasola josulagunak.

Ihes egin behar izan zuten Tomas Saizar eta Paulo Iztueta sakramentinoek, Juan Mari Arregi, Amadeo Rementeria, Tomas Gaztelurrutia, Luzio Aurrekoetxea, Imanol Olabarria, Fermin Gongeta, Iñaki Llaguno eta Jesus Sanchez Sierra bizkaitar apaizek eta Julio Araluze josulagunak. Zerbait lehenago erbesteratu ziren, arretaz, Josu Barandika eta Luis Maria Laibarra bizkaitar apaizak.

Egunero agertzen ziren argitaraturik epaitegi militarren hainbat «errekisitoria».

- Bilboko Gotzaitegiko gose greba. Maiatzaren 30ean hasi zuten gose greba, Gotzaitegiko sotoan, Xabier Amuriza, Alberto Gabikagojeaskoa, Julen Kalzada, Josu Naberan eta Nikola Telleria bizkaitar apaizek. Hiru egun terdira atxilotu zituzten. *Epaiketa militar sumarisimoz* epaitu zituzten Burgosen, *errebelamendu militar* akusaziopean. Hamabi eta hamarna urteko kartzela zigorra ezarri eta berehala Zamoran espetxeratu zituzten.

- Apaizen atxiloketa gehiago. 1969an atxilotu zituzten Jose Mari Madariaga —bigarrenez—, Karmelo Zamalloa bizkaitar apaiza eta Felipe Izagirre eta Juan Mari Zulaika frantziskotarrak —hirugarrenez—, Paskual Intxausti pasiotarra, Luis Mari Bereziartua, Patxi Bilbao eta Imanol Oruemazaga —azkenengo hori bigarrenez—, Paco Garcia Salbe josulaguna —bigarrenez—, Jesus Sanchez Sierra, Pedro Berrioategortua bizkaitar apaizak eta Pablo Muñoz gipuzkoar kaputxinoa. Atxilotu zituzten baita ere, nahiz eta Zamoran ez espetxeratu, Jose Migel Gonzalez Batiz eta Tasio Erkizia, basaki torturatua izan zena.

Urte bereko abuztuan atxilotu eta hilabete baterako espetxeratu zituzten Zamoran, aurreko urtean predikatutako sermoi bategatik jarritako isuna ez ordaintzeagatik, Ernesto Arako, Jose Antonio Gurrutxaga, Martin Hormaetxe, Jose Antonio Kalzada, Anastasio Olabarria, Patxi Regidor, Jabier Sagastagoitia, Jose Antonio Zabala eta Zipriano Zamalloa bizkaitar apaizak.

Kontaketa honetan guztian aipamen xume bat besterik ez da orain arte egin politika eta sozial nahiz eliz alorrean hain gogor eta larria izan zen garai hartan eliz hierarkiak izan zuen jarreraz. Tamalgarria da, izan, egiaztatzea jokaera hierarkikoaren pasibotasuna eta beste alde batera begiratzeko joera, diktaduraren portaera basatiak alde batean zein beste hainbeste sufrimendu eta aurrez aurre jarritako giza sektoreen arteko geroz eta aurkakotasun gaiztotuagoa eragin zituenean.

Ez dago jakiterik delako jarrera konplizitate argiaren fruitu izan ote zen ala apezpiku bakoitzak apezpikutza hartzean bereganatu behar zituen leialtasun printzipioekiko koherentziaz jokatu zuten jokatu zuten bezala.

Ez da zuzena pertsonen barru-barruko gorabeheretan sartzea, eta, beraz, ezta gotzain bakoitzarenean ere. Horrela, euskal gatazka politiko eta armatuaren aurrean eta, ondorioz, bere kleroaren jokabidearen aurrean jardun zuten moduan jarduteko izan zituzten zioak ez ditugu inola ere epaituko.

Hala ere, badira agerikoak eta ukaezinak diren gertaera eta jarrerak. Espainiako gotzainak, bost izan ezik, altxamendu militarren alde jarri ziren, 1937ko uztailaren 1ean argitaratu zuten *Gutun kolektiboan*; geroztik haietako inor ez zen aldendu erregimen frankistarekiko fideltasun jarreratik. Gotzainen aukeraketa 1953ko Konkordatuan ezarritako prozeduraren arabera egiten zen. Kargua hartzean honako zin hau egin behar zuten:

Ante Dios y los Santos Evangelios, juro y prometo, como conviene a un obispo, respeto y fidelidad al Estado español. Juro y prometo respetar y hacer que mi pueblo respete al Jefe del Estado español y al Gobierno establecido según las leyes españolas. Juro y prometo, además, no tomar parte en ningún acuerdo ni asistir a ninguna reunión que pueda perjudicar al Estado español y al orden público y que haré observar a mi clero igual conducta. Preocupándome del bien e interés del Estado español, procuraré evitar todo mal que pudiera amenazarle.

Bestalde, meza guztietan *Et famulos* deituriko jarraiko otoi-tza egiten zen, Jainkoak estatuburua eta armada gaitz guztietatik libra zitza:

Et famulos tuos Papam nostrum N., Antistitem nostrum N. et Ducem nostrum N., populo sibi commissio et exercitu suo ab omni adversitate custodi; pacem et salutem nostris concede temporibus, et ab Ecclesia tua cunctam repele nequitiam et fructus terrae dare et conservare digneris. [*Zaindu itzazu gaitz guztietatik gure Aita Santu N., gure apezpiku N. eta gure buruzagi N. bere ardurapean jarritako herri eta armadarekin batera; emaguzu bakea eta osasuna gure aldi honetan eta uxa ezazu zure Elizatik txarkeria oro; eta, arren, eman eta zaindu itzazu gure lurraren fruituak.*]

Honenbestez, zer esan Zamorako kartzelari buruz? Elizgizonentzako kartzela izan zen 1968tik 1976ra arte. 53 izan ziren han espetxeratutako apaiz eta fraideak; euretatik 40 euskaldunak, 31 bizkaitar eta 9 gipuzkoar. Espainiako Estatu-koak 13: 5 kataluniar, 3 galiziar (bat, preso soziala), madrildar bat, murtziar bat (preso soziala), asturiar bat, extremadurar bat (preso soziala) eta mallorcar bat (preso soziala).

Ekarpenak

Esanguratsua eta nabarmena da, izan, zenbait historialari eta azterlarik nola gutxien dituzten frankismo berantiarren garaietan burututako ekintza errebindikatibo haiek guztiak, estremistatzat hartuz ala isilduz. Urte haietako gertaera eta jazoerak aztertu ondoren, Felix Placer teologoak borroka haien ekarpen hauexek azpimarratzen ditu:

1. Mendekotasun politiko eta eliztarrak sorrarazitako egoera jasanezinarekiko hausturarik erabatekoena adierazten dute. Eliza eta Estatuaren arteko ados jartzearen aurrean Elizaren sektore batek izan zuen aurkakotasun zorrotza izan ziren. Eliza berri baten izaera irudikatzen dute, *pobrea, libre, dinamikoa eta lekuan lekukoa*, Derioko Seminarioko itxialdiko dokumentuan aldarrikatzen denez. Injustiziaren aurrean etsi onekoa barik, askapeneko borrokan Herriarekin bat egiten duena, Ebanjelioaren iragarpenaren osagai modura.

2. Zamorako kartzelak agerian ipini zituen frankismo berantiarren garaietako Elizaren azkenengo eta erabateko kontraesana, ideologia nazional-katolikoaren iraupena eta botere diktatorialaren zerbitzura jarritako eliz mendekotasuna. Bestalde, Espainiako hierarkiaren sektore minoritarioak baina esanguratsuak ere hasi ziren Kontzilioak onartutako jokabideen arras kontrakoak ziren egoera eskandalagarri haien aurrean jarrera zentzuzkoak hartzen.

3. Egiaztatu ahal zen talde errebindikatzailen horietan kalitatezko biraketa eta funtsezko aldaketa gertatu zela Euskal Herriaren egoerari buruz, Elizaren barnean nabaritzen ziren jarrera erlijioso ezberdinetan islatzen zirenak. Ordura arte Eliza defendatzea izanik kontua, aurrerantzerako argi zegoen garrantzitsua ez zela erlijioa babestea eta are gutxiago eliz instituzioa. Konpromisoaren ardatza Herria askatzea zen, eta beraren eskubideak justiziaren bideetatik eta analisi eta praxi berri horien ikuspuntutik irakurri eta ulertutako Ebanjelioaren iragarpenaren bideetatik defendatzea. Eli-

zaren zerbitzurako Herria ulertzetik, Herriaren zerbitzurako Eliza izatera gauzatu zen aldaketa. Eliza ez zegoela zerbitzatua izateko, zerbitzatzeko baino, ozenki aldarrikatu zuen Kontzilioaren irakaspenekin bat eginez.

4. Pentsaera aldaketa horrek edo, zehatzago esanda, fidel-tasun aldaketa horrek, hierarkia —nola ez— kezkatzeko moduko garrantzi eta adierazpide profetikoa bereganatu zituen Deriotik Zamorarako tartean, sinestedunei askatasun eta konpromiso eremua ikusarazteko bideak irekiz, mundura eta herrira jalgiz, Ebanjelioa bere sakontasunean biziz herri horren bizitza, sufrimenduak, egoerak, borrokak konpartitzeko esparrua bideratuz.

5. Borroka horien guztien ekarpenen alor horretan, aipamen berezia merezi du Gogor taldeak. Euskal Herri Langilearekin, Euskal Herriaren kultura, hizkuntza eta identitatearekin elkartasunez burututako ekimen pastoralen eskarmen-tuz sortu eta gauzatu zen taldea. *339 apaizen idazkiaren* jarraipena izan zen hein handi batean.

Askorentzat Gogor taldearen esperientzia eta ekintzak pastoral zuhurtziagabekeria izan ziren. Baina ba al zegoen, ingurumari hartan, protestazko erantzun irmo haiek ez beste modurik zapalketaren aurrean elkartasunezko ahotsa entzunarazteko? Nora zeraman eta zer zekarren hierarkiaren isiltasun *zuhurrak*?

Ekintza pastoral haiek teologia bizi, askatzaile, politikoaren adierazle ziren, gogoeta eta idazki bidez azaldutakoak izan ere; baita ere poesia moldez eta Derioko itxialdian ahots gazte eta ozenek abestutako otoitz zirrargarrien bidez.

Gogor taldeak egiazko teologia narratiboari hasiera eman zion, errealitatearen eta «Euskal Herri Langilearen» azterketa zintzotik abiatuz, Jainkoarenganako uste on eta itxaropenak eragindakoa. Eklesiologia hezurmamitua garatzeko bide koherenteak proposatu zituen, kristologia askatzailea oinarritzat hartuta.

Baina batzuetan Vatikanoren diplomazia konplize zela, eta beste batzuetan hobetsitako jokabideak adierazpide es-

tremista eta ideologizatuak zirela argudiatuz, elizbarrutiko hierarkiaren deskalifikazioak eta kondenak tarteko, ez zen entzun apaiz haien deiadarra, Aita Santuari ere, alferrik baina, helarazten saiatu ziren arren. Eliz hierarkiaren kide batzuk zenbait apaizi pastoral ministerioa debekatzerraino iritsi ziren, ala pastoral ministerioarekiko fideltasunagatik pairatu beharreko jazarpena salatzea saihestu zuten eta uko egin zioten torturen froga nabariak ikusteari.

Memoria eta esperantza

Zamora ezin daiteke izan oroitzapenaren esparrurako gelditzen den denboraldia. Garai hartan bizi izandako gertaerak, gure historia biziaren parte direnak, askapen prozesuaren borrokaldi luzearen urratsak dira, errepresio ooren, bai banakoaren eta bai kolektiboaren, aurrean erakutsitako erresistentziaren parte.

Baina ez dira artxibo historikorako memoria. Bizirik diraute, Zamorako kartzelari buruz idatzitako liburuan oroitarazten diren gertaera haiek eragin zituzten arrazoiatariko asko orduan bezalaxe gaur ere iraun egiten duen gatazkaren sorburu direlako eta Zamora askoren euskarri.

Bizipen ahantzezin larri haien kontraera zehatzak adore heroikoz eutsitako borroka kementsuaren adierazpide dira, Herriaren oinazea, gizon-emakume langileen aurkako errepresioa, Ama Lurraren seme-alaba direnen nortasun maiteenaren ezabaketa beraien izaeraren sakonenean sentitzen zuten apaiz gazteen barne muinetan eta bihotzetan sortutako konbentzimenduaren fruituak. Euskal Herriarengan eta Ebanjelio askatzailean zuten sinesmenetik sortua, izan ere. Ezin hautsizko konfiantzan finkaturik, Herriari eta Herriaren hizkuntzari, kulturari eta askatasunari zieten maitasun suharrak eragindakoak.

Zamorako kartzela hertsu egin zen. Gogor taldea, talde eratu gisa, desegin egin zen. Baina ez haren salaketa, haren jardunbidea, haren errebindikazioak, Euskal Herriaren al-

deko eta justiziaren eta askatasunaren aldeko borroka. Izan ere, *trantsizio politikoa* eta *demokrazia konstituzionala* deitutakoek ez diete erantzun oraindik gauzatu gabe jarraitzen duten Herri honen oinarritzko eskakizunei eta eskubideei.

Eta gaurko Elizaren gidaritzza, berriz, Herri honen eskubi-deak aitortu eta horien baieztapen eta defentsaren aldeko-tzat jo daitekeen edozein «desbideratze alderdikoi» bateren baten alde ez lerrokatzeko, inoiz euskal gotzainek beren gutun pastoraletan egin izan dutenez, eliz organigrama araztua eta immunea eratzen saiatzen da.

Bestalde, azken aldiotan, Euskal Herrian azken hamarkadetan gertatutakoaren *errelatoa* egin behar dela aipatu ohi da. Bai, noski, egin behar da. Ez, hala ere, errelato alderdikoia eta setakeriazkoa, alde askotatik gogorra eta mingarria izan den errealitatearekiko zintzoa eta adeitsua baino. Zamorako kartzelaren historia, hain zuzen, egin eta idatzi beharreko *errelato* horren kapitulu bat izango litzateke.¶

Hizkuntza aferak goi mailako aldizkarietan: *Euskera, Euzko-Gogoa, Egan eta Jakin* (1921-1960)

KARMELE ARTETXE

UEUko Historia Sailkidea eta EHUKo irakaslea

Artikulu hau idazten geundela, Pako Sudupek *Jakin* aldizkarian argitaratutako lan interesgarri bat iritsi zitzaigun eskuetara gurearen antzeko gaia aztertuz¹. Une batez, zalantza izan genuen gure artikulua bertan behera utzi behar ote genuen. Azkenean, moldaketa batzuk eginez, aurrera egitea erabaki dugu. Izan ere, artikulu bietan jorratzen den gaia ez da guztiz berdina eta alde horretatik testu biak elkarren osagarri dira. Izatez, *Euskera, Euzko-Gogoa, Egan* edo *Jakin* bezalako aldizkarien inguruko ikerketak lehenago ere egin dira, eta ziur hau ere ez dela azkena izango.

Esku artean duzun artikuluan aipatutako aldizkari horiek eta besteren bat aztertzen ditugu, gure tesian landutako atal batzuk moldatuz², baina Sudupek landutakoa baino marko kronologiko zertxobait zabalagoan, eta orain arte aski aztertutako gabeko auzi batean jarritz arreta: hizkuntza ereduaren eztabaidak eta euskara kultur-hizkuntza bilakatzeak izan zuen garrantzia Komunitate Zientifiko Euskalduna trinkotzeko orduan. Izan ere, aldizkariak eta haien bultzatzaileak, hizkuntza ereduaren eztabaidaren bidetik, hasieran izan zitzaizketen asmoetatik haratago, euskaraz idazten zuten aditu

taldeak finkatu zituzten. Beraz, euskararen inguruko ezta-baidek, ez bestelako gaien lanketak (esaterako, zientziek, filosofia...), berebiziko eragina izan zuten Komunitate Zientifiko Euskaldunaren lehenengo trinkotzean. Horregatik hizkuntza aferetan zentratu gara. Artikulua gerra aurreko bi aldizkari gainbegiraturaz hasiko dugu, eta ondoren 50eko hamarkadako auziei eskainiko diegu arreta. Ikusiko dugunez, gerraosteko aldizkarietan hizkuntzaren gaineko diskusioak euskara hutsean izan ziren, gerraurrean ez bezala.

Akademiaren *Euskera* eta sabindarren *Euzkerea* aurrez aurre (1921-1936)

Hainbat saioeren ostean, Euskaltzaindia, euskararen akademia, 1919. urtean sortu zen. Erakundearen barne bizitza arautzea izan zen bere aurreneko lana. Hala, 1920. urteko Euskaltzaindiaren barne araudiaren 33. artikuluan zehazten zen Akademiak bi argitalpen izango zituela: bata urteko memoria, eta bestea aldizkaria. Aldizkaria *Euskera* deituko zenik ez zen aipatzen, ezta zein izango zen aldizkariaren izaz-erare, araudia idatzi zenean Akademiaren oinarrizko egitura soilik definitu zelako. Bestalde Euskaltzaindiak, araudia prestatu zuenean, artean erabaki gabe zeukan euskal hizkuntza nola izendatu. 1920ko urtarrilaren 7an erabaki zuen *euskera* forma, eta izen horixe eman zion aldizkariari ere. 1920. urteko urriko batzarrean azpigitulua zehaztu zion: «*Euskera* daikeyon *Boletina*'ri zer izenpeko ya'ri beaf ote zayon-go autua yo da; ta auxe erabaki da: *Euskaltzaindiaren lan eta agerriak* [sic]»³. Lehen zenbakia 1921. urtean kaleratu zen, eta 1935 arte segitu zuen. Gerra Zibilarekin buletinaren argitalpena eten eta 1956. urtera arte ez zen zenbaki berririk argitaratu. Geroztik, etenik gabe iraun du gaur egun arte.

Euskera buletinak, Euskaltzaindiaren organo izanik, erakundearen bizitza akademikoarekin lotutako dokumentazioa (euskaltzainen zerrenda, batzarretako aktak, txostenak, sarrera hitzaldiak...) argitaratzen zuen, baita euskaltzainen

lanak ere. Esate baterako Azkue euskaltzainburuak *Morfología vasca* obra zatika argitaratu zuen 1923-1925. urteen artean. *Euskeran* euskarazko eta gaztelaniazko testuak argitaratu ziren gehienbat, eta frantsesez gutxi batzuk. Bileretako aktak esate baterako, euskaraz argitaratu ziren, nahiz eta bileretako hizkuntza gaztelania izan normalean.

Euskaraz argitaratu ziren lanen artean aipa litezke Seber Altuberen «Erderatiko-itzak, itz barrijak eta antxiña-itzak» (1921), Azkuek erantzun gisa idatzitako «Erderatiko itzak, itz sorberriak eta beinolako itzak» (1921), Intzaren «Burunda'ko euskalkia» (1922) edo Eguskitzaren «Bizkai'ko euskeraren eta, batez be, bere adizpiakeraren aldakuntzak» (1925), besteak beste. Artikulu horiek eduki aldetik zientifikoak ziren, Hizkuntzalaritza arlokoak, munduko edozein hizkuntza akademiaren buletinetan argitaratzen zirenen antzekoak. Baina lexiko teknikoaren arloan ez zuten hizkuntza eredu bateratu bat segitzen, eta bakoitzak ahal bezala aurre egiten zien auzi horiei. Zientzia gaiak euskaraz lantzeko idazkera eredu argi eta seguru baten falta horrek berak errazten zuen euskaltzainek sarritan erdara baliatzea beren artikuluetan.

Euskaraz idazteko eredu batuaren beharrari erantzun nahian, Azkuek «gipuzkera osotua» izeneko estandarra proposatu zuen 1920-30etako hamarkadetan. Orduko Euskaltzaindiak, baina, ez zuen proposamena ofizialki babestu. Nahi zuenak aukera zeukan eredu hori segitzeko, eta ez zuen nahi ez zeukan zertan segitu. Eredua, gainera, ez zen zehaztasun osoz definitu, ezaugarri nagusiak soilik finkatu ziren. Momentuz Euskaltzaindiak arau ortografiko nagusi batzuk baino ez zituen eman, euskalki mailako batasunaren gai larrian sartu gabe.

Ezaguna denez, gerraurreko Euskaltzaindiak bilgune izan nahi zuen, eta joera askotako euskaltzaleak erakarri zituen: zenbait jeltzale, karlista batzuk, Iparraldeko euskaltzaleak... Baina ez guztiak. Esate baterako, Bilboko sabindar hertsia, Euzkeltzale Bazkunako kideak, Euskaltzaindiaren eta haren euskara ereduaren aurka zeuden. Haientzat euskara arau-

tzeko autoritate bakarra Sabino Arana zen, eta ez zuten onartzen inork bestelako eredurik ematerik. Eta Euskaltzaindiaren irizpideak ez zetozenez beti bat Sabino Aranak emandakoekin, Akademia gaitzetsi zuten⁴.

Euskaltzaindiaren komunikazio organoa *Euskera* aldizkaria bazen, sabindarrek 1929. urtean *Euzkerea* argitaratzeari ekin zioten. Euzkeltzale Bazkunakoak izen hori apropos aukeratu zuten, *Euskera* buletinaren homologoa zela adierazteko. Euskara hitzaren garaiko bi aldaera horietan laburbiltzen ziren euskararen inguruko garaiko jarrera biak. *Euskera* eta *Euzkerea* bi aldizkari, bi izen, bi eredu oso diferente. Lehen zenbakiko agurrean bertan honela aitortzen zuten sabindarrek:

A esto viene «Euzkerea». A sostener la escuela euzkeralógica moderna, única e invulnerable, que Arana-Goiri, con el nombre de Renacimiento del idioma, firmísimamente estatuyó.

«Euzkerea» hará labor euzkeralógica en euzkera y castellano; hará labor euzkeragráfica literaria intensa, escogida con el esmero mayor.⁵

Euzkerea 1929. urtean plazaratu zen, eta 1936. urtean desagertu⁶. Aldizkariaren erdia baino gehiago gaztelaniazko testuek osatzen zuten, eta beste testuak euskaraz zeuden (frantseseko testurik ez zegoen). Bokazio zientifikoa zuen, eta Joseba Arana-Zabalak, *Nabarriztarra ezizenez*, *Euzkerearen* lehen alean bere poza agertu zuen *Euzkerea* aldizkariak euskara jakintzara jaso nahi zuelako:

Etxian euzkeraz itz-egittia, txandonkixunetan —eleizkixunetan— euzkerea erabiltia, eriko izpañak izpañingira euzkeraz idatzitta bidaltzia, geure ele zaña bixirik indaí betia emoteko, bañiz, naiko eztira.

Bixi-indaí ori emoteko, euzkerea jakintzearen jauregijetara saítu biaí dogu, jakintza-gayak euzkeraz erabili ta azteítu biaí doguz. Jakintzerako gauza ezta elia aul eta erkin bixiko da, ta ele afozta bazteírtuta eukiko dabe.

Jakintza-gayak euzkeraz erabilteko, bañiz, euzkel-irakaste-xtiak nai-ta-ezkuak doguz. Baña irakastetxe ofek etofiko diran-artian be, euzkerea jakintzarako gertu ta gattuten lan andija egin geike. ¿Zelan? Jakintza-gairik jakingañijenak euzkeraz eríjak uleírtuteko eraz idatziz atzaldurik.⁷

Euzkerek asmoz zientifikoa eta jasoan nahi zuen arren, eta Arana-Zabalak horren alde egin arren, edukitan oso apala izan zen. Artikulu laburrak eta iritzi artikulua nagusi ziren, ez zegoen aparteko dibulgazio zientifikoko lanik (Ander Altunaren lanak kenduta), eta are gutxiago artikulua zientifikorik, nahiz eta baziren euskararen Hizkuntzalaritzaren inguruko eta asmo jasoko eztabaidak, gehienak gaztelaniaz.

Ikusten denez, gerraurreko Hego Euskal Herriko aldizkarietan bazegoen gogoan kultur gaiak euskaraz lantzeko, eta ildo horretako saio batzuk ere egin ziren. Baina ez zen lortu gaztelania erabat gainditzerik ezta euskara hutsezko goi mailako aldizkaririk ateratzerik ere.

1936ko gerrak heriotza kolpea eman zion Euskal Herriko kultur gintzari. Are gehiago, gerraostean, Hegoaldean, gerra amaitzean, euskara eta haren inguruko proiektuak eta pertsonak jazarri zituen erregimen frankista berriak. Hala ere, frankismo garaia ez zen guztiz antzua izan. Euskal kultur gintzako proiektu aipagarriak izan zen. Batzuek gerraurreko moldeetatik edaten zuten (*Euzko-Gogoa*), eta beste batzuk erabat berritzaile bihurtu ziren (*Jakin*).

Euzko-Gogoa: «euskal aldizkari bakarra»

Euzko-Gogoa aldizkaria Jokin Zaitegik 1950. urtean sortu zuen eta bera izan zen zuzendari. Lankidetzan desberdinak izan bazituen ere, aldizkaria Zaitegiren proiektu pertsonala izan zen. Izan ere, proiektuaren diseinua, izena, idazlerik oparoena, aldizkariaren finantzazioa, leku aldaketak, lankideak... Zaitegiren aukera eta mugen arabera izan ziren.

Euzko-Gogoa, Paulo Iztuetak dioen moduan, «euskara hutsean argitaratutako lehen aldizkari kultu»-a izan zen. Aldizkariak, oster, bere burua horrela definitzen zuen: «Irakurri ta zabaldu ‘Euzko-Gogoa’ euskal aldizkari bakarra»⁸. Eta beranduago letra larriz bakartasuna are gehiago azpimarratu zuen: «EUSKAL ALDIZKARI BAKARRA. IRAKURRI TA ZABALDU ‘EUZKO GOGOAN’»⁹. Kontua da, al-

dizkarian aipuok agertu zirenerako *Egan* aldizkaria kalean zegoela eta osorik euskaraz argitaratzen zela.

Euzko-Gogoaren hizkuntza eredua gerraurrekoa zen, baina ez sabindar hertsien moldekoa, baizik Azkuek proposatutako gipuzkera osotuaren ildokoa, garbizalea baina ez hiperpurista. Aldizkariaren bidez euskal hizkuntzarentzat estatus berria aldarrikatzen zuen, baina ez erdararen bidetik, euskararenetik baizik. Izan ere, *Euzko-Gogoa* goi mailako ezagutzaren transmisioan euskara erabiltzeko saio bat izan zen, euskara kultur hizkuntza bilakatzeko proiektua. *Euzko-Gogoa* Filosofia, Psikologia, Etnologia, Historia, Soziologia, Teologia eta beste hainbat gairen gainean euskaraz modu jasoan aritzeko egitasmoa zen. Zertarako? Euskal Unibertsitatea sor zedinean euskara (eta euskarazko materialak) prest edukitzeko. Esate baterako, 1957. urteko editoriala honelaxe hasi zen: «Banako berezi au euskaltzaleok buru-biotzetan iosita daramagun etorkizuneko Euskal-Ikastetxe Nagusiari eskeintzen diogu biotz-biotzez, ots, euskerazko Ikastetxeari». Eta honelaxe ixten zen: «Gure xedea auxe duzu: ederrez ta iakitez gure buruak iantzi, euskera geroago ta egokiagoa ta ederragoa erabil dezagun. Euskal-Ikastetxe Nagusia neurri, gu ibili»¹⁰.

Euskal Unibertsitatearena ez zen aldizkariaren helburu bakarra. Paulo Iztuetak, *Erbesteko euskal pentsamendua* (2001) liburuan, aldizkariaren helburuak honela definitu zituen: batetik, idazle erbesteratuen topagune izatea, bestetik, euskal nortasunaren berreskurapena, baita hizkuntz nazionalismoaren aldarrikapena, eta noski, aipatutako kultura landuaren bidetik Euskal Unibertsitateari bidea irekitzea. Helburu teoriko horietaz gain, gure ustez, euskarazko aldizkari jaso bat euskaraz kaleratzea bere baitako helburu ere bazen. Izan ere, orduan, lehen aldiz, halako kultur produktu bat ekoizten zenez, Zaitetik bazuen ere zerbait demostratzeko gogoia: posible zela goi asmoko euskara hutsezko aldizkaria kaleratzea, eta euskara, lanketaren bidez, kultur hizkuntza bihur zitekeela.

Zentsura, zorrak, inprenta arazoak eta bestelako oztopoak jasan bazituen ere, aldizkariak zenbait urtez eutsi zion. Hamar urteko tartean (1950-1959) *Euzko-Gogo*a aldizkariaren 44 zenbaki kaleratu ziren. Bihilabetekaria izanik, urtean sei zenbaki ateratzeko asmoz sortu zen. Hala ere zenbaki bakoitzaren argitalpena atzeratzen hasi zen, zenbaki bakoitza osatzea eta zuzentzea Zaitegirentzat bakarrik lan handia zelako. Hala, 1954. urtean Andima Ibiñagabeitia Guatemalara heldu zen Zaitegiri laguntzera.

*Euzko-Gogo*aren harremana *Eganekin*

Jokin Zaitegiren aldizkariak ez zuen lortu *Euskerarekin* eta *Eganekin* harreman txeratsurik. Izatez, Donostian argitaratzen zen *Eganekin* eta Bilboko *Euskera* buletinarekin momentu jakin batetik aurrera harremana eten zuen. Aldiz, dakigunez, ordena erlijiosoen baitan sortutako beste aldizkari proiektu batzuekin ez zuen aparteko gorabeherarik izan (adb. *Anaitasuna*, *Karmel*, *Jakin...*).

Hasiera batean, *Egan* elebiduna zenean, *Euzko-Gogo*ak *Eganen* zenbaki batzuen berri eman zuen, eta 1953. urtetik aurrera donostiar aldizkari elebiduna euskaraz elebakar egin zenean, *Euzko-Gogo*ak ongietorri beroa egin zion, editorial oso bat aldizkariari eskainiz:

Eztitan gaude anai berri bat Donosti aldean sortu zaigulako. Eta nolako anaia, alajaña! Badugu zertaz poztu erakutsi ditugun bideak alperreko gertatu ez diralako. «Euzko-Gogo»ren elburua euskera izan da sortu zan ezkeroztik, euskera mailla guzietarako, euskera literatura alor guzietarako, eta euskera soilik. Literatura esatean, idaz-mota oro artu nai ditugu itz orren barnean.

Eta Donostiako anai berri au gu bezin euskalzale sortu zaiugu, bai orixe! Au ere, gu bezela, ikasi ta erdi-ikasien artera datorrigu, euskera apain eta kantariz elerti sail guztiak bilbatuz. Badakarzki guk ez ditugun saillak ere, Kinema-sailla esaterako. Eta «Euzko-Gogo»k gertari ezoitu onek eman dion barne-poz ezin du lakaripean estali. Beraz poz bete Donostiako anai berri oni erakutsi nai diogu (*Euzko-Gogo* 3-4, 1955).

Ikusten denez, *Euzko-Gogoa Egan* aldizkariaren maisu edo bide erakusle gisa agertzen zen. Biek euskaldun ikasientzat jardungo zutenez, horren inguruko hausnarketa bat gehitzen zen editorialean, garai hartan euskaltzaleen artean iritzi nagusia ez baitzen euskaldun ikasientzat aritzea, he-riarentzat baizik:

Gure artean maizegi esaten digute erriarentzat, ERRI-ERRIA-RENTZAT alegia, idatzi bear dala; ortan ari ez geranok izke-
ra ondatzen ari gerala ere entzun dugu bein baiño sarriago. Gure elerti-arloan idazleen eginkizun eta asmoak extutu ta
ersteko oitura betikoa izan da. Beti izan ditugu maisu azka-
rrak nondik eta nola ibilli irakatsi digutenak, naizta berak,
euskeraz tautik idazteke xeru gozoenean bizi izan.

Ikasiok ere, euskaldun geranez, gere lan eta gogobearkizun-
netan euskera erabiltzera bearturik gaude. Ez du deus kalte-
garriagorik izan gure izkuntzak erri xoilari beti-begiratzeko ori
baiño; orretzek antzutu, elkortu digu geienbat euskal-elerti
baratza, oparo zitekena gabe bihurturik, mendi-gallurretik
erorita zelaian kokatzen dan arri aundiak azpiko ernemiñak
oro itotzen ditun bezela. Uste zitalenaren iturria izan da gai-
ñera, beste izkerarik ez zekiten euskaldunentzat bakarrik
euskeraz idatzi bear zala, alegia (*Euzko-Gogoa* 3-4, 1955).

Aipu horren argitan, *Euzko-Gogoa* sasoiko euskaltzale heldu eta zaharren artean berritzailea izan zen. Kontua da euskaldun ikasiak 50eko hamarkadan gutxi zirela, eta, be-
raz, euskaldun ikasientzat aritzea elite kultural batentzat ari-
tzea zela. Baina *Euzko-Gogoak* elitista izateko arazorik ez
zuen. Hain zuzen ere, aldizkarian modu batera edo bestera
zuturri izandako hiru euskaltzaleak, Zaitegi, *Orix*e eta Ibi-
ñagabeitia, hirurak formazioz jesuita izanik, balio horretan
hezita zeuden. *Orixek* idatzitako artikulu batean aitortza es-
plizitua aurkitu dugu: «Amar yakintsuk Olabide irakurtzea
geiago da berreun erritarrek Kirikiño'ren Abarrak baño»¹¹.

Edozein modutan, aldizkari bien artean ika-mika sortu
zen berehala. Pako Sudupek bere artikuluan ederki azaltzen
du eztabaida horretan auzi pertsonalek izan zuten zeresana.
Izan ere, *Eganetik* ari zen Koldo Mitxelenak, batetik, eta
*Euzko-Gogoa*n gidari zen Jokin Zaitegik, bestetik, biek eza-

rri nahi zuten euskal letren mundutxoan beren autoritatea eta lidergoa. *Euzko-Gogoa* eta *Euskeraren* arteko ika-mikan, aldiz, arrazoiak bestelakoak ziren.

Euzko Gogoa Akademia eta buletina ordezkatzeko saiotan

Gerraostean Azkue euskaltzainburuak Akademia berpizteko bi saio egin zituen. Lehenengoan (1938) ez zuen arrakastarik izan, bigarren saioan, berriz, bai, eta erakundea 1941. urtean berpiztu zen. Hala, Akademia izan zen gerraurreko erakundeetatik bizirik atera eta legezko bihurtzea lortu zuen euskararen erakunde bakarra Hego Euskal Herrian. Gaia aztertu duen Jurgi Kintanak bere tesian dioenez, «Euskaltzaindiak garai honetan oso gauza gutxi egin bazitzakeen ere, gerraosteko euskaltzaleei bilgune bat eskaini zien»¹². Hala ere, ikusiko dugunez, ez zen erabateko topagune, eta gerraurreko euskaltzale batzuek beste akademia bat sortzea planteatu zuten.

Euskaltzaindiak kide gutxi batzuk eta diru-laguntza gutxi jasotzen zituen 40ko hamarkadan. Frankismoak euskara eta euskal hiztuna zokoratuta, Euskaltzaindiaren egitekoa zein zen? «Euskaltzaindiak elkarte eruditu ilun bat bezala funtzionatu zuen», Kintanaren hitzetan, «txosten partikularrak irakurtzeko bilgune gisa, hiztegitantza lan isilean, garai hobe zain»¹³. Beraz, ez zen ageriko bilkurarik egiten, ez sarrera-hitzaldirik ez bestelako ekitaldirik ere. Are gehiago, Euskaltzaindiaren baitan aurkezten ziren txostenak ezin ziren plazaratu Akademiaren organoan, frankismoak, euskarazko beste argitalpen ugari bezala, *Eusker*a buletina argitaratzea eragotzi zuelako.

Krutwig gazteak 1949an Euskaltzaindia indartzeko txosten bat prestatu zuen. Txostenaren ildo nagusiak bi ziren: euskaltzainen kopurua handitzea (hamabitik hamazortzira igotzea) eta Iparraldeko euskaltzainak zein erbesteratuak Akademian berrintegratzea. Hala, urte horretan bertan eus-

kaltzain berriak aukeratu ziren (M. Lekuona, P. Lafitte, R. Lafon...). Garai horretan beste hiru gazte —L. Villasante, gerora euskaltzainburua izango zena, A. Irigoien eta K. Mixelena— Euskaltzaindiaren inguruan zebiltzan.

Euskaltzaindiak bere buletina argitaratzeko baimenik ez zuenez, Euskaltzaindiaren berriak sakabanatuta agertu ziren urte haietako prentsan, baina bereziki *Euzko-Gogoan*. Hola, 1950 urtean, *Euzko-Gogoa* sortu zenean, Guatemalako aldizkariak Euskaltzaindiaren hainbat berri argitaratu zituen: euskaltzainen izendapenak, sarrera-hitzaldiak, erantzun-hitzaldiak, erakunde bizitzaren gorabeherak, eta antolatutako jardueren berri, euskal eskolak zein lehiaketak. *Euzko-Gogoaren* lehen zenbakian bertan Euskaltzaindiaren gaineko bi artikulua argitaratu ziren: «Euskaltzain berriak»¹⁴ eta «Euskaltzaindi zarra eraberritzea»¹⁵. Lehenengoan, euskaltzain oso eta urgazle izendatu berriak aipatzen ziren, eta bigarrenean Euskaltzaindia eraberritzeko Krutwigek prestatutako txostena kritikatzeko *Orixek*. Bereziki salatzen zen euskaltzain batzuek euskaraz ez zekitela, ez hitz egiten, ezta idazten ere.

Kritikak ez ziren horretan geratu eta 1951n *Euzko-Gogoan* beligerantzia handiko beste artikulua bat argitaratu zen *Euzko-Gogoak* sinatuta (seguru aski Jokin Zaitetik idatzia). Artikuluak, alde batetik, eraberritzea kritikatzeko:

GERTATU DANA. Iru edo lau adiskide vascuencista'k elkar arturik, egiazko Euskalerrinari (gure idazleeri ta yakintsueri yaramonik egin gabe), Jauntxoaren menpean Euskaltzaindia eraberritu nai izan dute. Etxizaien aski iduritzen, aldegiñeri ta illeri ordezkioak ipintzea. Gauzak oker egiñik zeudela-ta, lengo Euskaltzaindia eraberritu bear zutela. Ori ere!

[...]

Or datoz berriro baztarrak nastera, (erderaz mintzatuz, jakina!), nolabaiteko vascuencista oiek. Euskeraz mintzatzen ez dakitenak ere ba-dira (*Euzko-Gogoa* 1-2, 1951).

Eta, bestetik, Euskal Herrian eraberritutako Akademiaren aurka egonik, irtenbide moduan atzerriko Euskaltzaindi bat sortzea proposatzen zuen, gerraurrekoaren jarraitzailea izango zena:

Atzerriko euskal-idazleen artean sortu ditekenez Euskalzaindi onek, lengoaren iarraia dala iakinerazteko:

1.— Ez du Buruzagi berririk autatuko, Azkue iauna bizi dan arte. Ordezkoa, bai, ipiñiko du atzerrian.

2.— Lengo Ortografia artuko du ontzat eta eukiko du.

3.— Euskalzaindi egiazko ta bakarraren erabakirik beñenak bere egingo ditu.

Gurekin erara ba'zaudete, gero yarraituko dugu urgazle edo laguntzaile aukeran. Guk auek aukeratuko genituke, asteko beintzat: Arrugain, Ibinagabeitia, Jemein'dar Keperin Bizkaia aldetik; Zatarain, Etxaide, Ereño, Gipuzkoatik. Naparrik ez datorkigu burura. Gure idazleen artean, gainera: Iratzeder, Argarate, Monzon, Tauer txekoeslobarra, Mix polondarra euskeraz oso poliki idazten baitute (*Euzko-Gogoia* 1-2, 1951).

Artikulu berean *Euzko-Gogoaren* irakurleentzat bost itau-neko galdetegi bat argitaratu zen, non laugarren galderak argiro planteatzen zuen *Euzko-Gogoak* Akademiaren buletina ordezkatzea: «4) Orain batzarrerik egin ez ditekela, bein-beingoz ontzat artuko al duzute EUZKO-GOGOIA Euskalzaindiaren Aldizkari bezala?».

Azkenean, saioak ez zuen aurrera egin, baina tarte batez gaia nahiko pil-pilean egon zen euskaltzaleen artean. Ger-raurreko euskaltzaleek ez zituzten begi onez ikusten euskaltzale gazteek —bereziki Krutwigek— proposatutako Akademiaren erreformak eta hizkuntzaren gaineko planteamendu berriak, batez ere, kultur lexikoaren esparruan bide garbiza-lea baztertzea. Ikusten denez, hizkuntza moldearen gaia eta belaualdi arazoa batu ziren. Honela ziotson *Orixek* Krutwig euskaltzain gazteari gutun batean:

Ustedes los jóvenes han aparecido disidentes e irrespetuosos contra los que peinamos canas. Esto es incontrovertible. No se extrañen de que se funde otra [academia] por los escritores en exilio.¹⁶

Akademia berria sortzeko asmotan zebiltzala, *Orixek* nahiago zuen Euskaltzaindiak ez izendatzea bera euskaltzain oso (ordurako urgazlea zen), aukera guztien arabera bera izango baitzen erbesteko akademia berriko burua. Aipatutako karta berean Krutwigi honela adierazten zion:

En cuanto a mi candidatura, no hace falta que me nombren de Número, pues mientras no me dé de baja como Correspondiente —y me tendré que dar si se funda otra, para ser neutral—, [...]. Además, como la Academia disidente aludida querrá fundarse alrededor de mi persona y siendo yo Presidente...¹⁷

Testuinguru horretan ulergarria da Euskaltzaindiak *Euzko-Gogoarekin* ez kolaboratzea, nahiz eta buletin propiorik ez izan. Horrela aitortzen zuen Guatemalako aldizkariak 1954. urtean: «Guk ere aldizkarian iragarri genuen sariketa au, baiña ukan dituen ondoreetaz ez digu Euskaltzaindiak ezer ere adierazi, beraz zearka iaso ditugun berriok iaso bezela ematen ditugu»¹⁸.

Hainbat gestioaren ostean, Akademiak *Euskera* ohikotasunez argitaratzeko baimena eskuratu zuen 1956 urtean. Gerotik *Euzko-Gogoak* Euskaltzaindiaren gaineko berri laburragoak jaso zituen. Salbuespen birekin: lehena, *Euskera* buletinaren lehen zenbakiari eskainitako tartea eta Jokin Zaitegiren kritika, eta bigarrena, *Orixeren* sarrera-hitzaldia eta Mitxelenaren erantzun hitzaldiaren gainean egindako kronika. Lehenengoari hurrengo atala eskaini diogu azalera-tzen dituelako euskararen goi mailako erabilerari buruzko garaiko jarrera nagusiak.

Euskera buletinean euskararen erabilerari kritika

Euskaltzaindiak sasoi honetan erabaki zuen batzarretako hizkuntza gisa euskara lehenestea (bere sorreratik batzarrak normalean gaztelaniaz burutzen baitziren). Urkixo 1950. urtean hil zenean, Krutwigek Euskaltzaindiaren batzarretan euskaraz aritzeko proposamena aurkeztu eta onartu zen. Beraz, 1951. urtetik aurrera, Euskaltzaindiaren batzarrak euskaraz izan ziren. Hala ere, buletinean euskararen erabilerari berandutu egin zen. Izan ere, Euskaltzaindiak *Euskera* buletinaren lehenengo zenbakia 1956. urtean argitaratu zuenean, lan gehienak gaztelaniaz atera ziren. Testuinguru horretan piztu zen *Euskera* eta *Euzko-Gogoaren* artean hiz-

kuntzaren erabileraren gaineko eztabaida. Auzi hori Pako Sodupek ere jaso du bere artikuluan, baina duen garrantzia tarteko merezi du jatorrizko aipuak berriro jasotzeak. *Euzko-Gogoan* Jokin Zaitegik, *U. ezizena* erabilia, honela zioen:

Azkenik eskuetara zait Euskaltzaindiaren aldizkaria. Ao bete aginekin utzi nau, damurik. Zortzi idazlanetatik bi soilik euskeraz, Altube ta Lekuona euskaltzain iakintsuenak, alegia. Dirudinez, zenbaiten iritzian, euskera zaitzeko biderik ederrera erderaz idaztea bide da. Nik, beintzat, eztut aien begietatik argia ikusten, ala bearrik. Bazterretan ugari ditugu ainitz ta agitz euskeraz dakitenek: euskeraz, ordea, urri itz egin ta idatzi oi dute-ta, iakintzaren sail geientsuenetan euskera larru gorritan ageri zaigu (*Euzko-Gogoa*, 1956, urtarril-otsaila).

Zaitegik Euskaltzaindiari kritika egin eta koherentzia eskatzen zion bere jardun esparru eta hizkuntzaren erabileraren artean. Are gehiago, euskara ezagutza jasoaren transmisio hizkuntza izatea eskatzen zion. Horregatik guztiagatik aipatu-tako artikuluan Zaitegik honakoa gehitu zuen: «Euskalariak baino areago euskaldun eta euskaltzaleak bear ditugu».

Kritikok ez ziren Koldo Mitxelenaren gustukoak izan, eta *Egan* aldizkarian erantzun zituen modu zorrotzean. Mitxelenarentzat funtsezkoa zen bereiztea euskaltzalea eta euskalaria: euskalaria lanbidea zelako, eta euskaltzalea ez («euskalaria naiz, edo obeto esan euskera batez ere gogoan duen linguista. Ori da nere lanbidea eta ori nere irabazpidea. Dakidanez, eztiote iñori soldatarik ematen ez euskaldun delako ez euskaltzale»¹⁹). Beraz, euskalariak, Mitxelenaren ustez, euskaltzaleak izan zitezkeen edo ez —euskararen etsaiak izatera heldu gabe²⁰.

Halaber, Mitxelenaren erantzunean bazen puntu bat, Sodupek aipatzen ez duena eta guri interesatzen zaiguna, Komunitate Zientifiko Euskaldunaren eratze-auzian gako baita. Mitxelenak, jarduera esparruaren arabera, euskarari dagokionean bereizketa bat egitea proposatu zuen, irakaskuntza eta ikerkuntzaren artean:

Baiña bi gauza dira, eta arras bereziak, jakintza irakastea eta jakintza aurreraztea, edo aurrerazi-naiean ibiltzea, gizon ika-

si asko-jakiña eta billatzailea zearo ezberdiñak diren antzera. Munduan barrena dabilzan esku-liburuak, euskaldunen ikasbiderako, itzultzeari eta aien gisakoak antolatzeari ezin obeki derizkiot. Baiña jakintza-arloan billa ari denak ezer berririk euskeraz adierazi? Zertako? Kontatzen dakienak ez-tu orrelakorik egingo (*Egan* 5-6, 1956).

Beraz, garaiko Mitxelenarentzat ikerkuntzako emaitzak euskaraz ematea ez zuen zentzurik, edo adibide batekin esanda:

Egin dezagun euskaldunen batek asmatzen edo aurkitzen duela egun edo biar Einsteinèk fisikan edo Flemingèk medikuntzan asmatu edo aurkitu dutenen pareko zerbait. Eztugu berealakoan ikusiko, izpiritu-gaietan saiatzen diren euskaldunek maiz aldegiten baitute guregandik [...]. Zein izkuntzatan emango luke berria? Euskeraz ematea, ez ote litzake mutua artzea oiulari?

Euskeraz mintzatu balitz, kaltea besterik eluke egingo: bere buruari aurrenik, jakintzari gero, munduko eri guztiei sendagairen bat asmatu badu, eta abar. Onik elioke iñori egingo, ezta euskerari ere. Ezpailuke iñork euskeraz ikasiko bere lanak irakurtzearren. Zer erakutsiko luke, gaiñera, euskeraz idatziaz? Gauza dela euskera, alegia, orrelako gaiak adierazteko? (*Egan* 5-6, 1956).

Interes orokorreko aurkikuntzen berri euskaraz ematea zentzugabekoa zen Mitxelenaren ustez, publikorik ez zutelako, ez atzerrian, ez Euskal Herrian bertan. Hortaz, zientzialari euskaldun batek bere aurkikuntzaren berri euskaraz emango balu, Mitxelenaren ustez, ez litzateke bere ikerketaren emaitza ematen arituko, ariketa linguistiko bat izango zelako, demostratzeko euskal hizkuntza gai dela edozein gairi buruz aritzeko.

Beraz, Mitxelenaren aburuz, bi arloak bereiztu behar dira: batetik, irakaskuntza edota barne kontsumoa, eta, bestetik, ikerkuntza edota kanpokoentzat zein barrukoentzat ekoizten zena. Are gehiago, Mitxelenak honakoa gehitzen zuen:

Sueziako «Studia Linguistica» aldizkariaren azalean irakur ditezkean itz auek eskeintzen dizkiot U. jaunari: «Alemanez, ingelesez, españolez eta frantsesezko idazlanak bakarrik jasoko dira». Beren izkuntzak ez-tu, beraz, lekuri or (*Egan* 5-6, 1956).

Ondorioa argia da: *Euskerak*, Euskaltzaindiaren aldizkariak, Hizkuntzalaritza arloko aldizkaria izanik, eta egileak euskalariak izanik (hau da, euskaltzaleak zertan izan behar ez duten ikertzaileak), ez zuen halabeharrez euskarazko lanik argitaratu behar. Gainera: «*Euskera*, Euskaltzaindiaren aldizkaria, ezta inoiz euskera utsez agertu»²¹.

Mitxelena *Eganeko* artikulua bukatu zuen hizkuntzaren gaineko gehiegizko kezka kritikatu eta edukiari arreta gehiago eskatuz:

Utzi ditzagun quijotekeriak, zentzatzeko ordua badugu-ta. Utzi dizaiogun, gere buruak edertzeko edo, akullu-bearrik eztutenak akuillatzeari. Ken dezagun, arren, burutik euskera. Mintza gaitezen ontaz edo artaz —euskeraz, bai, orduak, eta gaiak eskatzen duten guztietan—, baiña gaiari begira eta ez izkerari bakarrik (*Egan* 5-6, 1956).

Zaitegik, *Euzko-Gogoaren* maiatz-ekaineko zenbakiko editorialean, Mitxelena honela erantzun zion:

Bigarren agerraldiko «Euskera»ren lenengo banakoari buruz bere iritzia eman zun U'k. Okerrean ezpagaude, bere lantxoan auxe adierazi nai zien Euskaltzaindi'ari ta bertako euskalariei, beren lanak euskeraz emateko beraren aldizkarian, alegia. Euskaltzaindiari ta zenbait euskalariei ori eskatzea, ordea, ONU'ri ta Einstein edo Fleming'i beren erabaki ta asmakizunak euskeraz emateko eskatzea bide da: zentzugabekeri ta quijotekeri utsa, alegia. Ori dala-ta, U. ori astinduka darabil Mitxelena iaunak, eta iseka ta ista onik egiten du bere buruaren pozetarako ta irakurlearen saminetarako (*Euzko-Gogoa*, 1956, maiatz-ekaina).

Hortaz, Zaitegik editorial honetan berretsi egiten zuen lehenago *U.* ezizenpean egindako eskaria, hau da, «Ta 'Euskerak' dakartzin kultura-apurrak euskeraz irakurri nai genituzke: orixe eskatzen dugu begirunerik itzalenaz»²².

Mitxelena esandakoak esan ondoren eman zezakeen gauzek lehen bezala segituko zutela Euskaltzaindiaren buletinean. Baina ez. Dela *Euzko-Gogoako* iritzia eraginda, dela beste-lako arrazoiengatik, laster *Euskera* buletinean euskara nagusitu zen, nahiz eta gaztelaniaren presentzia nabarmena mantendu. Frantsesetik artikuluren bat edo beste aurki zitekeen,

eta ingelesez ezer ez. Alde horretatik nabarmentzekoa da *Euskera* buletinak hizkuntza hautu bat egin zuela, euskara, ikergai ez ezik, lan tresna nagusi bihurtuz. Euskaltzaindiaren buletina, beraz, euskarazko aurreneko aldizkari argiro akademikoa bihurtu zen: goi mailakoa baina ez komunitate zientifiko abstraktu bati zuzendua, baizik berariaz euskal irakurleei zuzendua, filologoei zein publiko euskaltzale zabalagoari. Aldiz, Urkixo Mintegiaren urtekaria (*ASJU*), esate baterako, hobeto egokitzen zen Mitxelenak buruan zuen euskal Hizkuntzalaritza arloko aldizkari zientifiko «normal» baten eredura.

Jakin aldizkaria: apaizgai gazte euskaltzaleak ekinean

Frankismo garaian, eliz ikastetxeetako ikasle gazteek aldizkaritxoak argitaratzen zituzten, eta gehienbat ordena barruan kontsumitzen ziren, hau da, zirkuitu txikia zuten. Asko jota beste ordenetako ikasleen eskuetara heltzen ziren. 50eko hamarkadara arte aldizkaritxo horiek erdaraz egiten ziren, baina hamarkadaren erdialdetik aurrera osorik euskaraz argitaratzen ziren aldizkariak sortu ziren. Esate baterako, 1955. urtean Irungo Lasalletarrek *Nora? Irun'go Salletarren Nobiziaduko illeroko aldizkaria* atera zuten, eta denbora gutxian beste batzuk etorri ziren: *Jakin* (1956), *Arnas* (1959), *Laiaketan* (1959), *Erein* (1960)... Aipatutako euskarazko aldizkari horietatik guztietatik gaur egunera arte heldu den bakarra *Jakin* da.

Saso hartan *Jakin* ez zen euskarazko lehen aldizkaria, ezta gutxiago ere. *Jakin* sortu zenean, euskarazko beste bi aldizkari garrantzitsu baziren: *Euzko-Gogoa*, ordurako Iparraldean inprimatzen zena, eta *Egan*, Donostian kaleratzen zena Urkixo Mintegiaren ardurapean. Aipatutako bi proiektu horien arrakastak eta porrotak *Jakin* aldizkariarentzat helduleku izan ziren, bereziki hizkuntza ereduari dagokionez. *Euzko-Gogoa* ren euskara eredia *Jakineko* orduko gazte batzuentzat (adi-

bidez, Joseba Intxaustirentzat) absurdoa eta suizida zen. *Jakin* aldizkariarentzat beste bide bat landu zuten, euskara «mordoi-loarena». Hala, 50eko hamarkadaren amaieran Euskal Herrian euskarazko kultur aldizkarietan eredu bi finkatu ziren: *Euzko-Gogoarena* eta *Jakinena*. Baina ikusiko dugunez, Intxaustik desegin zuen kultura aldizkarietan zegoen (hizkuntza) eredu bikoitza, eta *Jakin*eko esperientziarekin «*Euzko-Gogoa*-ko eredu aurrerabiderik eta jarraipenik gabe utzi»²³ zuen, Joxe Azurmendik dioen bezala.

Jakin 1956. urtean kaleratu zen (lehen urteetan *Yakin* grafiarekin). Bost hamarkada hauetan aldizkariak izaera desberdineko hainbat gorabehera bizi izan ditu. Batzuk politiko eta administratiboak, eta beste batzuk aldizkari proiektuari berari zegozkionak. Azurmendik dioenez, «aldizkariak bere historia gorabeheratsuan fundazio eta fundatzaile bat baino gehiago izan duela, aitortu behar da»²⁴. Hau da, gaur egun izen berarekin aldizkari proiektu desberdinak izendatzen dira. Beraz, *Jakin* aldizkariaren periodizazioak bi modutara egin daitezke: ikuspegi politiko-administrati- botik, hau da, bere egoera juridiko desberdinak bereiztuz (legala, alegala eta ilegala), edo proiektuaren edukiaren ikuspegitik. Azken ikuspegi honetatik abiatuz gero, esan liteke 50eko hamarkadan bertan *Jakin* izenarekin bi proiektu desberdin mamitu zirela:

- Lehena, sorrerako urteetakoa, *Yakin* apaiztegiko aldizkaria zen eta aldizkariaren joera nagusiak bi ziren: garbizaletasuna (hizkuntzaren aldetik) eta Teologia (gaiaren aldetik);
- Bigarren epea, 1959. urtetik aurrerakoa, non aldizkariaren zuzendaritza apaiztegiko ikasle gazteekin berritu zen. Hasierako sortzaileak badoaz, eta euskara mordoi-loaren eta kultura modernoaren aldeko apustua egin zen. Joxe Azurmendik aipatzen duenez, 1959. urtean aldizkariaren ia bigarren fundazio bat egin zen²⁵. Horren guztiaren adibide da 1956. urtean *Yakin* aldizkariaren azpiztitulua *Teologilarien Yardunak* zela, tartean *Kultura*

Yardunak (1960), eta 1961. urtean *Jakin: euskal gaztedia kultura bideetan*.

Beraz, aldizkariak bere buruari jarritako izena bi modutan eraldatu zen: hizkuntzaren aldetik (bereziki ortografiaren ikuspegitik), eta bestetik gaiaren aldetik. Hots, *Yakinetik Jakinera* egindako jauziaz ari gara, eta Teologiatik Kulturara egindakoaz. Hasierako *Yakineko* sortzaileek Filosofia eta, oro har, kultur lanak argitaratu arren, aldizkariaren alor lehenetsia Teologia zen. Urte gutxira, Kultura lehenetsi zuten.

Lehenengo bi epeen arteko inflexio urtea 1959a izan zen, eta aldaketaren liderra Joseba Intxausti. Urte horretan nolabait aldizkaria birfundatu zen. Aipatutako urtean Intxaustik aldizkariaren zuzendaritzaren ardura hartu zuen Kepa Enbeitarekin batera, eta saiatu zen aldizkaria bere ideietara ekartzen. Hori lortzeko funtsezkoa izan zen «Illobira bul-tzaka» artikulua.

Lehenengo garaian (1956-1958), *Yakin* eliz ikastetxean zeuden ikasleek ateratzen zuten Teologia eta Filosofiari buruzko aldizkaria zen. *Yakinen* sortzaileak garbizaleak zirenez, aldizkari garbizalea egin zuten²⁶. Zaitegi, eta bereziki *Orixe*, maisu gisa hartzen zituzten, eta haren euskara eredu. Hala ere, eta ereduak eredu, garai hartan oraindik euskararen batasuna egin gabe zegoen, eta aldizkariak hizkuntzaren gaineko kezka bizi zuen: aldizkarian nola idatzi euskaraz? Beraz, jakinlarien hasierako urteetako bilerak (1957-1959), *Jakin* aldizkariaren norabidea definitzeko urteko topaguneak, derri-gor hizkuntzaren ingurukoak behar zuten izan, aldizkarian argitaratuko ziren idazlanen ortografia eta idazkera batzeko. Jakinlarien lehen bileran bertan (1957), aldizkariaren funtzioa zein zen definitu zen: euskararen batasuna eta normalizazioa sustatzea kultura arloan. Hau da, lehen-lehen momentutik, aldizkariaren kezkatik abiatuta, hizkuntzaren batasunaren auzira pausoa egin zuen *Jakinek*.

Bestalde, hizkuntzari lotutako beste kontu bat bazen, gaia-rena. Kultur gaiak lantzeko, kultur lexikoa beharko zen, eta nola eman kultur hitzak euskaraz? Neologismoak asmatuz

ala kultur lexikoa erdaratik mailegatuz? Hau da, euskara garbia ala mordoiloa? Azurmendik aitortzen duenez, «jakinlarion artean ere arazo nagusia euskara garbi ala mordoiloarena da»²⁷. Ikusten denez, aldizkariaren tematikaren aldetik ere, hizkuntzaren gaineko auzia nolabait ebatzi beharra zegoen.

Hizkuntza ereduaren auzia berehala agertu zen aldizkariaren orrialdeetan Bastarrika eta *Txillardegiren* arteko eztabaidarekin. Kontu horren gainean xehetasun ugari eskaini du Pako Sudupek eta hemen aipatu baino ez dugu egingo. Bastarririkak, *Yakin* aldizkariaren sortzaileetakoa, *Txillardegiren* lehen eleberriaren (*Leturiaren egunkari ezkutua*, 1957) gaineko iruzkin negatiboa —ez oso gogorra, baina negatiboa— argitaratu zuen *Yakinen*²⁸. Bastarririkak bere lanean eleberriaren gaia eta hizkuntza eredia, euskara mordoiloa, kritikatzten zituen. *Txillardegiren* erantzuna²⁹ zakarra eta gogorra izan zen³⁰, hainbestearainokoa ezen zeharka aldizkariaren euskara eredia ezbaian jarri zuen. Erantzuna hain izan zen bortitza, ezen jakinlariak Bastarririkaren alde jarri ziren, eta beraz, *Txillardegiren* hizkuntzaren ereduaren gaineko ideia interesgarriei entzungor egin zieten itxuraz. Gainera *Txillardeg* ez zen aldizkariaren taldekoa. Beharrezkoa izan zen «barruko» norbait, jakinlari bat, inplikatzeko gauzak aldatzeko. Eta hola, *Txillardegirekin* lehertutako hizkuntzaren auzia bururaino eraman zuena Joseba Intxausti izan zen.

Kontuan izan behar da eztabaida horiek ez zirela dibertimendu intelektual gisa bizi, hizkuntzaren existentzia jokoan baitzegoen. Euskararen egoera 50eko hamarkadan erabat tamalgarria zen. Euskaltzale askok uste zuen hizkuntza desagertuko zela. Intxausti eta bere inguruko beste euskaltzale ikasi eta alfabetatuak konbentzituratu zeuden euskara biziko bazen kulturarekin lotu beharra zegoela. Hau da, kulturak euskara salbatuko zuela. Hain zuzen ere, haien ustez, euskararen egoera hain etsigarria zen, ordura arte euskara kulturarekin ez zelako inoiz lotu³¹. *Jakin* aldizkaria, beraz, kultura eta euskara elkarrekin lotzeko proiektua zen.

Jakin eta kultur lexikoa

Kulturari buruzko idazlanak prestatzeko, idazleek euskaraz kultur lexikoa behar zuten, baina euskara artean oraindik kultur hiztegi jasorik gabe zegoen. Horrela, kultur lexikoaren gaineko kezka, *Jakinen* sorreran eta ondoko urteetan ere, kezka nagusietakoa bilakatu zen. Horren adibide da jakinlarien lehen bileran (1957) onartutako proposamena kultur lexikoaren gainean. Hau da, idazle bakoitzari eskatzea bere idazlanean erabilitako kultur hitzak biltzea eta aldizkariaren zuzendaritzara bidaltzea, eta gero «itz-pilla oriek bildu, eta *Yakin*-en argitaratuko genituzke kultur-iztegi bezela»³². Hitzak fitxetan biltzea deliberatu zuten, eta gerora UZEI sortu zenean, lan metodoa eta egindako fitxak UZEIra pasa ziren. Lexikoaren gaineko kezkak eta arretak ondoko hamarkadetan jarraitu zuten, eta esate baterako Azurmendik Euskaltzaindiak 1963an Arantzazun antolatutako Euskaltzaleen Biltzarrean *Jakineko* kultur lexikoaren gaineko ponentzia bat aurkeztu zuen. Azurmendiren txostenaren ardatzak bi izan ziren: alde batetik, kultura lexikoaren —edo hizkuntza ereduaren— gainean *Jakin* aldizkariko eztabaida eta protagonistak zeintzuk izan ziren azaltzea; eta, bestetik, *Jakin* aldizkarian erabilitako kultur hitzen bilduma plazaratzea³³.

Kultur lexikoaren inguruko kezkak hainbat arlotan eragina izan zuen, nagusiki honako bi hauetan: batetik, aldizkariaren hizkuntza ereduaren finkapenean, eta, bestetik, hiztegi produkzioan, *Jakin* aldizkaria legez kanpo geratu zenean (1969tik aurrera), *Jakin* Kultur Taldeak jakintza arloz arloko hiztegi berezituak egiteari ekin ziolako³⁴. Urte gutxiren buruan, Unibertsitate Zerbitzuetarako Euskal Institutua (aurrerantzean, UZEI) sortu zen (1977) eta hiztegi berezitzen proiektuari segida eman zion.

Baina bueltatu gaitezen lehen ondoriora, hau da, kultur lexikoak aldizkariaren hizkuntza eredia nola markatu zuen azaltzera. *Jakinek* kultur aldizkari jaso izan nahi bazuen, kultura hiztegia beharko zuen. Euskaraz kultur lexiko tradi-

zionalik ez zuenez, sortu beharra zegoen. Eta hortxe agertzen zen auzia, euskal neologismo «jatorren» eta erdal etorkidun maileguen disjuntiban. Baina hitz solteen auzitik haratago, hizkuntza eredu osoa zegoen jokoan: euskara mordoiloa ala garbia? Eztabaidaren puntu horretan Joseba Intxaustiren ideiak klabeak izan ziren. Intxaustik bide garbizalea (edo «Orixekeria») euskararentzat suizida eta absurdoa zela defendatzen zuen, hizkuntza hiltzera kondenatzen zuelako; eta, beraz, irtenbidea mordoiloa zen. Puntu horretan bat egiten zuen *Txillardegik* adierazitako ikuspegiarekin. Izatez harreman zuzena ere bazuten. Intxausti-*Txillardegi* arteko iritzi-trukea erakusten duten gutunen zenbait pasarte jaso ditu Sudupek. Gehi dezagun beste gutun bat Intxaustik *Txillardegiri* garai buelta honetan bidalia, ederki islatzen baitu protagonisten ikuspegia:

Leenik, erruz erabili bear genuke latera eta gerkeratik datorren kultur-terminologia. Oneri onela erantzun oi zaio: ba ederki; baiña euskal-itx jator ta eder bat atera dezakegunean, ez. Nire ustez, ain egoki ta jatorki sortu ditzazkegunak oso gutxi dira. Terminologia au dena euskeratik sortzen badugu, iztegi berri oni bizitza ematen urteak joango zaizkigu, eta au iristen dugunerako, euskera gajoaren illetak kantatu bearrean gataizkizu. Gaiñera, gure izkuntzan kultura-iztegi berri bat, beste izkuntza kulturadunengandik bereizitutako bat, sortzen badugu, gure jende ikasiak ez du iñoiz terminologia berria ikasiko. Jende ikasiak [sic] euskeraz bere kultura erabiltzeko gauza ez bada, berriz, kitto, gureak egin du: erri arrunta atzetik joango zaizkio eta orduan euskerak bere semeak galdu ditu.³⁵

Euskara hilobitik atera nahian

Intxaustik iragan garbizalea izan zuen, baina ikusten ari garenez, laster mordoilozale bilakatu zen³⁶ eta bere hizkuntz delibero pertsonala harago eraman nahi izan zuen. Hola, 1959. urtean, artean *Jakin*eko zuzendaria zela, «Illobira bul-tzaka» artikulua argitaratu zuen. Bertan publiko egin zituen bere iritziak, euskara garbia euskara hiltzeko biderik zuzenena zela adieraziz:

Euskera illobira bultzatzen ari zaizkigu zenbait euskal-idazle, nai dan borondate onenarekin bada ere. [...] Euskera-jauragian ez dugu antxiñako irudi, arri, ezur eta abarrentzako ikusleku txukunik bear, ez; jauregi-kolkoa bizitzaz, lantegiz, laboratorioz, jakintzaz bete bear dugu: bizitza, bizitza bear da.³⁷

Eta euskarak salbatzeko kultur hizkuntza bilakatu behar zuela:

Onela, bada, kulturagabeko izkera illobira doa bear-bearrez: kultura sendo bat daukana, berriz, beti jeikiko da arro. [...] Kultura jori bat sortzen ez badugu, erri-literatura aberatsa izanarren, euskera il egingo zaigu.³⁸

Intxaustiren abiapuntuko axioma zen: euskara kulturaz bakarrik salba zitekeela. Hau da, erregistro idatzian (*Jakin* aldizkarian) gaurko gaien gaineko idazlanak argitaratuz, euskara errazean idatzita³⁹. Beste modu batera esanda, gaurkotasuneko kultur gaiak landu, mundutarrak, eta euskaldunek ulertzeko moduko hizkuntza eredian prestatuta⁴⁰.

Beste bideek, garbizaleek, *Orixeren* lerrokoek, Intxaustiren hitzetan, euskara hiltzera kondenatzen zuten, eta ordura arte *Jakinek* jarraitutako bidea kritikatu zuen. Intxaustik, euskara garbia kritikatzean, eztabaidaezinak ziren zenbait erreferente euskaltzale (Sabino Arana⁴¹, jesuiten eskolakoak: *Orixere*, *Zaitegi*, *Olabide*⁴²...) zalantzan jarri zituen, besteak beste, garbizaleok hizkuntza balio absolututzat hartzen zutelako. Hizkuntza, Intxaustirentzat, esperimendu linguistikoa baino zerbait gehiago zen, hots, hizkuntzak hizkuntzarengatik ez zuten zentzurik, eta hiztunak kontuan hartu behar ziren, ulergarria izan behar zuten, eta gaiaren aldetik ere interesa eduki behar zuten. Zalantza gabe, Intxaustirentzat *Orixek* —eta haren antzera beste batzuek— euskara bultzaka-bultzaka hillobira zeramaten. Hortik bere artikulua izenburua.

Hizkuntza hautuak, garbia edo mordoiloa, tematikan eragina zuen. Oro har, garbizaleek gai zerutiarrak edo espiritualak (Filosofia, Teologia...) jorratzen zituzten bitartean, euskara errazaren edo mordoiloaren aldekoek gaurko gaiak, mundutarrak, landu nahi zituzten. Horren adibiderik onena

Orixek eskaintzen du *Jakin* aldizkarian Intxausti kritikatu argitaratutako erantzunean:

Ba-dira gazte bakar batzu, gizaldi berri ontan, euskerari lotsarik ematen ez diotenak; baiña kuku beste lardaskazale oriek!

Abismua, firmamentua, reptila, realidadea, aktibidadea, positibua, negatibua... Zer da ori? Euskeraz ederki esan ditezken gauzak. Lehenik ikasi bearra daukagu filosofia, gero erdera, gero euskera, gauza oriek gure izkuntzara egokitzeko. Ez da aski au esatea: «Euskeraz ez ditezke esan yakite-gauza asko ta asko!»; obe lizake au esatea: «Nik ez dakit gauza asko euskeraz esaten». Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaiean edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikan, izkeran edo gramatikan. Utzi dezagun [sic] kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu iñongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik.³³

Hurrengo zenbakian Intxaustik, *Orixeri* erantzunez, gai interesgarriak (gaurko gaiak) euskara errazean idatzita, irakurle euskaldunak (gehienetan alfabetatu gabeak) erakartzearen aldeko jarrera berretsi zuen⁴⁴. Eztabaida horren markoan ulertu behar dira *Jakin* aldizkariak ondoko urteetan Astronautika⁴⁵, Fisika⁴⁶, Natur-Zientzia⁴⁷, Aljebra⁴⁸ eta bestelako gaien gainean argitaratutako lanak. Artikuluok, berez, aldizkariak bere buruari definitutako muga tematikoa hein batez gainditu egiten zutela esan daiteke, eta hala ere bertan plaza-ratu ziren.

Intxaustik eta *Orixek* ordezkutzen dituzten aipatutako bi ikuskera horiek oso lotuta daude hizkuntzaren, erlijioaren eta politikaren gaineko ideologiarekin. Jarrera bakoitzak hizkuntzaren funtzio eta esparruen gaineko ikuskera desberdina baitu, kristautasuna eta abertzaletasuna ulertzeko modu desberdina. Adibide moduan, *Txillardegik* 1959. urtean Intxaustiri idatzitako eskutitz bat aipatuko dugu. Bertan agertzen denez, erlijioak erabateko eragina du hizkuntzaren auzian, baita tematikan ere:

Kristauak beti izan dute buruan eta biotzean erejia bat: munduari utzi, eta mundu ontan berean ere «zeruan» bizitzeko tentazioa. Oientzako, kristaua «garbia» da, eta eluke munduan nahasi bear.

Guk ere, berdintsu, «garbitasuna» aipatzen dugu bein eta berriz: euskera «garbia», mendia, baserria. Ez bide dugu mundu nazkagarrian «nahastu» ta «zikindu» nai. Eta erejia deritzat oni ere.

Kristauak MUNDUAN sarturik, gaia jaso ta goratu egin bear dugun bezelaxe, euskaltzaleak ere euskera MUNDUAN sartu bear dugula iruditzen zait. Mendi tontorrera eraman ez, baña kalera, «jalgi adi plazara».⁴⁹

Txillardegik analogia interesgarria egin zuen, garaiko euskal pentsaeraren sakoneko arazo bat ukitzen zuena. Kristauen artean bi joera zeuden, bata, tradizionala, munduari ihes egiten ziona, eta bestea, munduan sartzekoa eta Eliza gaurkotzeko proposamena egiten zuena (*aggiornamento*), hain justu ere Vatikanoko II. Kontzilioan nagusituko zen ildokoa. Euskal pentsaeran antzeko zerbait gertatzen zen. Abertzaletasun tradizionalan euskara garbiak baino ez zuen tokiarik, baina gazteek bestelako euskara eredu bat defendatzen zuten, mundutarragoa, mordoiloagoa, «zikinagoa». Ildo bereko ohar gehiago aurki litezke Joseba Intxaustik 1959. urtean Joxe Azurmendiri idatzitako gutunean:

Batzuek uste dutenez, abertzale garbi ta zintzoak ezin ditezke inola ere mordoillo (barkatu, ez da itz egokia baiño) tankerako izan, aberri aurkakoa baita jora [sic] au: Aberriak garbia izan bear du, bai odolez bai izkuntzaz. Gu konturatu gabe, m...tu egin gera; ta au ez da nik esana, entzuna baiño. Egia esan, nazka ematen dit onelako mentalidade itxiak.⁵⁰

Hortaz, erlijioak eta politikak markatzen zuten euskaltzale askoren euskara eredu, baita *Jakinen* ere. Beraz, euskara garbi/mordoiloaren eztabaida ez zen eztabaida linguistikoko hutsa. Azurmendik gaur egun gaia berrikustean dioenez:

polemikaren transzendentziak, Intxaustik planteatu duen eran, filosofia eta teologiako estudianteen aldizkari baten barne muga apalak, eta azkenean *Jakin*-en historia ere, askogatik gaingaitzen zituela, eta hala ulertu dutela partaide guztiek. Baitaila gurutzeala izan da gerraosteko norabideentzat. Ez baitzen eztabaida linguistikoa bakarrik. Ideal tradizional ala modernoagoak, mentalitateak, atxikimendu politikoen moduak, abertzaletasunaren zentzua oro har eta kulturaren kontzeptu osoa besarkatzen eta konprometitzen zituen nolabait.⁵¹

Euskaltzale batzuen ideia politiko eta erlijiosoek euskarari kultura modernoa ukatzen zioten. *Jakin*en inguruko apaiztegi-ko ikasle gazte euskaltzaleek, ez zuten ukapena onartzen, kultura modernorako aproposa zatekeen euskara modernoa eraikitze-ko proiektua gorpuztu zuten. Horretarako, aldizkaria baino zerbait gehiago zen *Jakin* kultur plataformaren inguruan lan egin zuten. Ondorioz, bigarren garaian, euskara ereduari eta politika zein erlijioari eragiten zion Intxaustiren ikuskera berria nagusitu zen aldizkarian, *Orixeren*aren kaltetan⁵². Hola, urte batzuen ostean, mordoilotik euskara batura igarotzea aldizkari honentzat pauso naturala izan zen. Are gehiago, *Jakin* euskal kulturgintzaren baitan euskararen batasunaren sustatzaile nagusietakoa izan da.

Hizkuntzaren gehiegizko pisua

Aldizkariko hizkuntza ereduaren, eta bereziki lexiko garbi/mordoiloaren gaineko eztabaida, aldizkariaren markotik harago zihoan, euskaltzaleen artean bolo-bolo zebilen euskararen gaineko eztabaidan txertatuta zegoen. Bertatik edaten zuen, eta aldi berean eztabaida hori elikatzen zuen. Horren adibide da Euskaltzaindiak antolatutako Euskaltzaleen Biltzarretan gaia behin baino gehiagotan irten zela hitzaldi zein eztabaidetan, eta 1959ko biltzarrean Euskaltzaindiak euskal hitzei buruz kaleratutako agiria, sabindar purismoa erabat baztertuz (ikus horretaz Sodupe).

Eta bada horretan guztian paradoxa bat, asmoaren eta errealitatearen artean. *Jakin* kultura aldizkaria bazen ere, kultura beharrean, praxian hizkuntzaren auzia gailentzen zen, bereziki hasierako urteetan. Intxaustik 1960. urte inguruan haxe aitortzen zion *Txillardegiri*:

Eta noan *Yakin*’ek duen problemarik gogorrenera: bere euskera. Ba-dakit, ez luke orrela izan bear, *Yakin*’en leenengo buru-austea bere gaia, mamia, izan bear luke; baiña lankide askoren «orixekeriak» (ixo!, gero, entzuten badigute, kopeta zimurruak ikusi bearrean gaude-eta!) jeroglifiko biurtu digute ia euskera, eta emen dago orain koxka: euskera-jerogli-

fiko ori euskera-euskera (beste zer bait esango nik baiño... geroxeagorako uzten dizut) egiten ez badugu *Jakin*ek ez dauka zer egiñik, irakurlerik ez baitu izango.⁵³

Izan ere, hizkuntza denen axolakoa zen, aldizkariaren erredakzio taldearena, jakinlarien bileretakoa, egileena zein irakurleena. Irakurleen kasuan, esate baterako, *Jakin* aldizkariak, Mendizabal zuzendari zela, 1958. urtean irakurleei aldizkariaren gaineko iritzia galdetu zien⁵⁴. Itauna irekia zen, eta ez zion hizkuntzari erreferentziarik egiten, baina irakurleengandik heldutako kritikak, maiz garratzak izateaz gainera, «dena ahaztu ta aren euskera gora eta behera jarduten zaizkizu»⁵⁵. Hau da, aldizkariaren gaineko iritzia emateko orduan hizkuntza moldeari eta lexiko ereduari erreparatzen zitzaion, beste guztia, are edukia, ahaztuz.

Mendizabalen saiakeraren ostean, bi urte beranduago hain zuzen, *Jakinek*, aldizkariaren gaineko irakurleen iritzia modu ponderatu eta sistematikoagoan biltzeko asmoz, 11 galderekin osatutako inkesta bat prestatu zuen⁵⁶. Horietako bat hizkuntzari zegokion: «6) Zer diozu teknika ta kultura itzei buruz: euskeraz bear al ditugu, edo kanpokoak ere onartu?»⁵⁷. Inkestaren emaitzak lantxo batean bildu eta aldizkarian bertan argitaratu ziren⁵⁸. Galdetegia 400 pertsonari banatu zitzaion, eta 98k erantzun zuten. Inkestako daturik adierazgarrienak bi dira: lehena, aldizkaritik irakurleek gutxien atsegin zuten saila Teologia eta Filosofiakoa zela, eta bigarrena, aldizkariaren hizkuntzari buruzko galdera galdegegiko arrakastatsuen izan zela. Enbeitaren hitzetan, «93 dira galdera oni erantzun diotenak, denak izan dute zer esana. Luze erantzun du jendeak. Barkatuko digute guzien iritzia ez argitaratzea; bear ere errebista osoa bear genuke or-tarako-eta»⁵⁹. Ikusten denez, hizkuntzak erabateko arreta bereganatzen zuen aldizkariaren hasierako urteetan.

Hizkuntzak gehiegizko pisua zuelako —bere sustatzaileen gogoaren kontra—, esan daiteke *Jakin* filologizazioak bizi zuela. Kontzeptu hori Jon Kortazar literatur kritikariari hartu diogu⁶⁰, eta berorrek Antón Figueroa galiziarrari. Figue-

roak eta Kortazarrek filologizazioa deitzen diote egoera diglosikoan dauden mintzairen literaturetan hizkuntzak larregizko pisua hartzeko izaten duen joerari. Batak galegoz egindako literaturan atzeman du aipatutako fenomenoak, eta besteak euskaraz egindakoan. Filologizazioaren kontzeptua orain arte literatur kritikaren esparruan baino ez da erabili, baina guretzat kontzeptu horrek oso ondo esplikatzen du beste esparru honetan, euskarazko kultur aldizkari jasoetan, zer gertatzen zen.

Jakineko kideek hizkuntza eta gaia uztartu nahi izan zituzten arren, hots, lanen ulergarritasuna eta interesgarritasuna, azkenean hizkuntza moldearen gaineko kezka hartu zuen pisu nagusia. Beste era batera esanda, *Jakin ez* zen sortu *Euskera* buletinaren eta *ASJU* urtekariaren eran, hizkuntzari edo Hizkuntzalaritzari buruzko aldizkaria izateko, kultura jasoaz aritzeko baizik⁶¹. Hala ere, oraindik erregistro hartarako prestatu gabeko hizkuntza erabili behar zuenez, hizkuntzaren egoerak mediatizatu zuen neurri handi batean proiektu osoa. Kultur hiztegiaren gaineko eztabaidek euskara puristaren bazterketa eta mordoiloaren gailentzea ekarri zuten, baita euskararen batasunaren alde jartzea ere, eta 1968tik aurrera euskal kulturgintzaren baitan euskara batuaren aldeko bozgorailu eta motore garrantzitsuenetako bat bihurtzea.

Kultur gaiak euskaraz landu ahal izateko, hartarako balio zuen hizkuntza eredu bat garatzeko ahaleginak egin zituzten, nahiz eta hori abiapuntuko helburua ez zen. Hizkuntza eta lexikoa prestatuz, aditu euskaldunen komunitate bat ernaltzen hasi zen, goi mailako ikasketaduna eta euskaraz lan egiten zuena. Ez kasualitatez, 1978 urtean, UZEI moduko erakunde bat sortu zenean, hiztegiak teknikoan espezializatua, jakinlarien taldetik atera zen. Eta Jakinek markaturiko bidea erreferente izango zen halaber arlo unibertsitario desberdinetan ari ziren euskaldunentzat (Elhuyar, UEU, EHUko irakasle euskaldunak...). Beraz, *Jakin* aldizkaria euskararen normalizazio prozesuaren parte da. Baina baita Komunitate Zientifiko Euskaldunaren eratze prozesuaren parte ere.¶

1. Sudupe, P.: «*Jakin* (1956-1961)», *Jakin* 182 (2011), 61-88. Garai berean kokatuta baina literaturari buruz, badu egile horrek beste artikulu aipagarri bat ere: «50eko hamarkadako euskal literaturaren panorama laburtua», *Uztaro* 76 (2011), 59-82.
2. Ikus *Euskara unibertsitatera bidean: eragileak eta proiektuak (1939-1990)*, UEU, Bilbo, 2011.
3. Euskaltzaindiaren 1920ko urriaren 22ko batzarreko agiria (ikus *Euskera* 3.2 (1922), 4. or.).
4. Sabindar hertsien jarreraz eta ekimenez, ikus Jurgi Kintanaren lana: *Intelektuala nazioa eraikitzen: R. M. Azkueren pentsaera eta obra*, Euskaltzaindia, Bilbo, 2008, bereziki 533-610. orrialdeak.
5. «Agur», *Euzkerea* 1, 1929ko urtarrila.
6. *Euzkerearen eduki eta eztabaida nagusiak Paulo Iztuetak aztertu ditu: «Sabino Arana eta bere eragina euskal pizkundean»*, *Euskera* 48 (2003), bereziki 900-911. orrialdeak.
7. Arana-Zabala, J. [*Nabarriztarra*]: «Euzkerea ta jakintzea», *Euzkerea* 1, 1929ko urtarrila.
8. «Euzko Gogoa», *Euzko-Gogoa* 3-4 (1954).
9. «Euzko Gogoa», *Euzko-Gogoa* 9-10 (1954).
10. «Atarikoak», *Euzko-Gogoa*, 1957ko iraila-abendua.
11. Orixe [N. Ormaetxea]: «Erria, Erria! Berriz eta azkenekoz», *Euzko-Gogoa* 1-2 (1951), 10-12.
12. Kintana, J.: *Intelektualen sorrera eta bilakaera Euskal Herrian: Resurreccion Maria Azkue (1864-1951)*, UPV/EHU 2006. urtean aurkeztutako doktorego-tesia, 332. or.
13. Idem.
14. Artikulua ez du inork sinatzen, baina seguruki aski J. Zaitegik idatzi zuen (ikus *Euzko-Gogoa* 7-8 (1950), 14-15).
15. Orixe [N. Ormaetxea]: «Euskaltzaindi zarra eraberritzea: Krutwig yaunari erantzuna», *Euzko-Gogoa* 7/8 (1950), 17-18.
16. Orixe [N. Ormaetxea] (P. Iztueta & I. Iztueta prestatzaileak) (2006): *Gutunak (1917-1961)*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2006, 243. or.
17. Idem.
18. «Berriak», *Euzko-Gogoa* 11-12 (1954), 207.
19. Mitxelena, K.: «'Euzko-Gogoa' eta 'Euskera'», *Egan* 5/6 (1956), 159. or.
20. K. Mitxelenak ironikoki honela dio: «Nortzuk dira euskeraren etsai? Euskalariak. Nortzuk laguntzaille? Euskaldun-euskaltzaleak. Akaba ditzagun, beraz, leen baino leen euskalariak pake ederrean biziko gera aurrerantzean euskaldun-euskaltzaleok» (ikus Mitxelena, K.: «'Euzko-Gogoa' eta 'Euskera'», *Egan* 5/6 (1956), 159. or.).
21. Idem, 158. or.
22. Zaitegi, J.: «Atarikoak: 'Euskera' ta 'Euzko-Gogoa'», *Euzko-Gogoa* 1-2 (1956), 1. or.
23. Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarieen bilerak», *Jakin* 158 (2007), 102. or.

24. Idem, 120. or.
25. Idem, 81. or.
26. Idem. Egia esan *Jakinek* hasieratik bide biak landu zituen, hau da, euskara garbiarena eta mordoiloarena. Adibidez, *Jakin* aldizkariako lantaldean zegoen S. Berasaluzek artikulu bat idazteko behar zuen kultur lexiko guztia erdaratik maileguan hartzen zuen. Hala ere *Jakineko* lankide gehienak puristak izanik, aldizkaria garbizalea zen.
27. Idem, 78. or.
28. Bastarrika, I.: «'Txillardegi' Jaunari», *Jakin* 5 (1957), 99-102.
29. Txillardegi: «'Txillardegi' Jaunaren erantzuna», *Jakin* 6 (1958), 85-93.
30. Joxe Azurmendik eztabaida horren gaineko kronika zehatza aurkeztu zuen Euskaltzaindiak Arantzazun 1963an antolatutako biltzarrean, beraz ez gara hemen luzatuko afera hori azaltzen (ikus Azurmendi, J.: «Jakini: euskal kulturaren bideak lantzen», *Euskera* 8-9 (1963-1964), 336-371).
31. Azurmendik 1963an Euskaltzaindiak Arantzazun antolatutako biltzarrean aurkeztutako txostenean honela zioen: «gure kulturak eta euskerak ez dute sekula santa elkar saldatu...» (ikus Azurmendi, J.: «Jakini: euskal kulturaren bideak lantzen», *Euskera* 8-9 (1963-1964), 345. or.).
32. Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 79. or.
33. Azurmendi, J.: «Jakini: euskal kulturaren bideak lantzen», *Euskera* 8-9 (1963-1964), 336-371.
34. Agirrebaltzategi, P.: «Jakini Kultur Taldea: aldizkaria, liburuak, hiztegiak... Euskal Unibertsitatea», *Jakin* 156 (2006), 15-39.
35. Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 90. or.
36. Intxausti urte gutxiren buruan bilakatu zen mordoilozale: alde batetik, garbizaletasunarekin eskarmentua hartu zuelako. Azurmendik kontatzen duenez, «Erriberrin Josebak sekulako ahalegina egin du euskara ikasten (eta beste batzuei irakasten). Eta erdaraz ikasirikoa euskara garbian eman nahizko «indar neurketan», esperientzia etsigarria egin du, egundoko ahalegina kostatzen zela, eta azkenean inoiz ez zela adierazi beharrekoa doi-doi adieraztera iristen [...]. «Maisuen» euskara garbia irakurriz esperientzia egin du, halaber, edo ez zuela ulertzen; edo inoiz ez zegoela seguru, zuzen ulertu ote zuen; edo ulertzen bazuen, erdarari eskerrak ulertzen zuela...» (Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 103. or.). Eta, bestalde, K. Mitxelenak G. Barandiaranen eta *Orixeren* obrei egindako kritikak irakurtzean, zein *Txillardegi*, L. Villasante eta A. Irigoienek argumentuen berri edukitzean, euskara mordoiloaren bidea hartu zuen.
37. Intxausti, J.: «Illobira bultzaka», *Jakin* 9 (1959), 83. or.
38. Idem, 85. or.
39. Joseba Intxaustik Arantzazutik Erriberriko apaiztegira Joxe Azurmendiri idatzitako gutunean, bertako Filosofiako ikasleen artikuluak eskatzen zizkion *Jakin* aldizkarian argitaratzeko. Eskutitzean bi baldintza jartzen

- zizkion: «[Artikulu horiek] bi nota auek baditzate, aski da: gaia GAUR-KOA ta euskera ERREXA» (Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 85. or.).
40. Horixe bera esan zion *Txillardegik* Intxaustiri 1959-01-04ko eskutitzean: «Beraz, bi gauza bear ditugu derrigor: 1) ZERBAIT *esan bearra* [dena azpimarratua, «bearra» hiru azpimarratz], zerbait *unibersalik* alegia, arimari edo gizonari dagokion zerbait egiazkorik eta mamitsurik; eta 2) *EUSKERAZ* [letra larriz eta azpimarratua] esan, eta ez guk asmatutako sasi-izkuntza zoro batez. Orra, nere ustez, bi baldintzak» (Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 84. or.).
41. Intxaustik Azurmendiri idatzitako gutunean honela trufatzen zen sabindar euskaraz: «orregatik ez dago 'euSkera' idazterik, orrek 'euZkera' izan bear du, ta arrezkerotik (ja, ja, ja!!!) asko dituzu filologiko problema ori politika-bidez erabaki dutenak: Maixuak esan baitzuen, ta orain beti 'euZkera' idazten dute» (Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 93. or.).
42. Intxaustiren gutunerian Olabideren gaineko zenbait aipu badira, Olabideren saioa euskara hiltzeko saio gisa agertuz: «Ezagutu dedan geometriarik bulartsuena da Olabide. [...] Ez aal duzu inoiz Olabide'ren Itun Zarra irakurri? Ez? Orduan ez dakizu oraindik Olabide'ren geometria jatorra zer dan» (Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 93. or.); «Olabide'k, ta beste askok, ez digute 'benetako euskerarik' eman. 'Apropos' jardun zan 'saio-euskera' egiten» (Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 96. or.).
43. Orixe [N. Ormaetxea]: «'Mea culpa' eta 'quos ego!'. Anizetxe iaunari», *Jakin* 9 (1959), 92. or.
44. Intxausti, J.: «'Orixe'-ri erantzun bidez», *Jakin* 10 (1959), 72-74.
45. Astronautikari buruz artikulu bakarra argitaratu zen *Jakinen*, eta gero *Anaitasunak* bizkaierara moldatuta berriz argitaratu zuen (Saizar, P.: «Astronautika dala-ta...», *Jakin* 8 (1958), 43-47).
46. Fisikari buruz *Jakin* aldizkarian honako artikuluak argitaratu ziren: Iturrriotz, I.: «Atomuaren etxe-barnea», *Jakin* 16 (1964), 11-15; Otamendi, J.: «Legeak pisika jakintzan», *Jakin* 17 (1964), 87-89; Osiranzu: «Fisikaz eta...», *Jakin* 18 (1965), 78-82.
47. Natur-Zientzia eta Biologiaren arloan honako artikuluak argitaratu ziren: Mendizabal, P.: «Mundua nola sortu zan», *Jakin* 8 (1958), 73-84; Zubizarreta, I.M.: «Zelula, bizitzak lenen laztandu duana?», *Jakin* 22 (1966), 83-86; Kintana, X.: «Bizitzaren hasikera», *Jakin* 24 (1967), 27-35.
48. Ikus Santamaria, K.: «Aljebra berria», *Jakin* 29 (1968), 30-40.
49. Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 84. or.
50. Idem, 97. or.
51. Idem, 101. or.
52. Urte batzuk beranduago, Joxe Azurmendik, *Jakin* Taldeko euskaltzale ezagunak, *Zer dugu Orixeren kontra* (1976) argitaratu zuen, belaunaldi

- gazteek *Orixeren* pentsaera eta euskara ereduaren kontra zituztenak sistematizatuz. Hurrengo urtean, Azurmendik *Zer dugu Orixeren alde* (1977) kaleratu zuen, *Orixeren* ekarpenak aitortuz.
53. Azurmendi, J.: «Hizkuntz ereduaren eztabaida. Jakinlarien bilerak», *Jakin* 158 (2007), 89. or.
54. Mendizabal, P.: «Yakinlariok Arantzazun», *Jakin* 7 (1958), 107. or.
55. Azurmendi, J.: «Jakín: euskal kulturaren bideak lantzen», *Euskera* 8-9 (1963-1964), 343. or.
56. Inkestako galderak *Jakinen* gehigarriaren (*Jakintxo*) lehen zenbakian argitaratu ziren (1960).
57. *Jakintxo*, 1 (1960).
58. Enbeita, K.: «Iritzi billa», *Jakin* 13 (1960), 76-87.
59. Idem, 81. or.
60. Kortazar, J.: *Diglosia eta euskal literatura*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002.
61. Nahiz eta, *Euskeraren* antzera, euskarari buruz artikuluren bat edo beste argitaratu zen *Jakinen*. Ikus, adibidez, Amasorrain, T.: «Euskal-Aditza neuk ikusten dudanez», *Jakin* 24 (1967), 59-64.

LIBURUAK

65 PRUDEN GARTZIA

Liburu garrantzitsu bat Euskal Herriaren
historiaz

Joseba Agirreazkuenagaren saiakera baten iruzkina

Liburu garrantzitsu bat Euskal Herriaren historiaz

Joseba Agirreazkuenagaren saiakera
baten iruzkina

PRUDEN GARTZIA

Euskaltzain urgazlea

Agirreazkuenaga, Joseba: *Euskal herritarren burujabetza. Euskal herritarren autogobernu auziaren bilakaeraz (1793-1919). Foruen bidezko erakundetzetik Autonomia Estatutura*, Irun: Alberdania, 2012, 324 or.

Euskarazko literaturak izugarrizko garapena lortu duen bitartean, zientzia historikoetan oinarriturikoa aldiz ez da nabarmendu. Horra gure erronka nagusi bat.

(Joseba Agirreazkuenaga, 2009-10-01, «Etorkizuneko historialariak geroari begira», www.geronimouztariz.com/node/90; kontsulta eguna, 2012-08-01)

Liburu garrantzitsu baten iruzkina egitera noalarik, zergatik garrantzitsu, galde lezake edozeinek. Eta lehen oharra, gurean ohikoa denez, hizkuntzari berari buruzkoa da.

Euskaraz egotea dudarik gabe aldeko argudio bat da, euskarazko produkzioa hain urria delarik mota bateko liburuei dagokienez, baina ez da argudio bakarra. Alegia, euskaldu-

nak ohituta gaude gai garrantzitsuei buruz (Politika, Ekonomia, Zuzenbidea, Administrazioa...) erdaraz aritzera, eta euskara, aldiz, etxeko kontuetarako izaten da. Azken urteotan, euskara administrazioan eta, batez ere, irakaskuntza-sisteman sartu delarik, egoera ederki aldatu da: baina beldur naiz mendez mende iraun duten inertzia batzuek bere horretan irauten dutela egun ere. Erran nahi baita, euskaldun bati burutik pasatzen zaion unetik *liburu garrantzitsu* bat idatzi behar duela (gaia edozein delarik ere), automatikoki erdaraz idatzi behar duela bururatzen zaio aldi berean. Izan ere, azaldu behar dituen ideiak *garrantzitsuak* direnez gero, gaztelaniaz azalduak behar dute izan, halaberharrez. Iparraldean, jakina, frantsesa da jaun eta jabe.

Beraz, euskaldun zintzoak ez du gaztelaniaz/frantsesez idatzi behar? Galdera ez dago ondo paratua. Jakina denez, arrazoi ugari ailega daiteke erdaraz (ingelesa barne) idazteko, horietako hainbatek jite *pragmatikoa* dutelarik orenen buru. Baina, argudiobidea zehaztuz, orain ez naiz pragmatismoaz ari, hots, dena delako *arrazoimen praktikoa*ri buruz (horretaz luze eta sakon beharko dugu beti ere eztabaidatu, baina ez orain), horien atzean sarri ezkututzen den euskararentzako mespretxuaz baizik. Bai, mespretxua diot, zeren Moreno Cabrera espainiar hizkuntzalari ohoragarriak berriki azpimarratu duen bezala, «Kolonialismo mentala, hiztunei beren hizkuntzak ezertarako balio ez duela sinestaraztea da» (*Zuzeu albistarian* jasotako elkarrizketa: <http://zuzeu.com/2012/07/23/juan-carlos-moreno-cabrera-blablaba>; kontsulta eguna, 2012-08-01]. Bada, aipagarria da Joseba Agirreazkuenagak liburu hau idaztean hain juxtu ere kontrako prozesua gauzatzea: bi hamarkadako ikerketak sintetizatzen dituen liburu garrantzitsu bat idaztera zihoala kontziente izanik, euskaraz idaztea deliberatu du, hain juxtu ere liburu horretako ideiak eta planteamenduak euskaraz zabalduak, hausnartuak eta eztabaidatuak izan daitezen.

Hortik abiatzen gara liburu hau iruzkintzean, kontu seinalagarria baita nire uste apalean, nahiz eta, zorionez, ez

den liburu honen garrantziaren arrazoi bakarra, ezta nagusia ere. Bi arrazoi nagusi aurkitzen baitizkiot neuk liburu honi bere garrantzia justifikatzeko: batetik, Euskal Herriko historiaren ikuskera desberdin bat paratzen digula begien aurrean, desberdina diskurtso historiografiko hegemonikoaren aurrean; eta, bestetik, zehaztasun nabarmenez idatzitako ikerketa dela, baieztapen orokorrak (asko dira testuan) beti datu zehatz ugariz lagunduta baitatoz. Nire iruzkina bi ildo horietatik garatuko da.

Bi ilustrazio, bi konstituzio

Ezaguna da Espainiako Historiografia progresistak Argien Aroko mito batean duela orpoa eta erroa, erran nahi baita, gizartearen ordezkariak elkarrengana bildurik une jakin eta berezi batean (*kairos*), ordura arteko lege eta ohitura guztiekin *tabula rasa* egitea deliberatzen dute, eta Arrazoimenaren argi hutsak gidaturik, konstituzio berri bat idazteari ekiten diote. Gertakari hori Parisen agitu zen 1789an, eta berez prozesu luze eta korapilatsua izan bazen ere, zenbait data aipatzen dira beti orenen buru, adibidez ekainaren 20a, Pilotalekuko Zin ospetsua (*Serment du Jeu de Paume*), edo Bastillaren Hartzea (uztailak 14), feudalismoaren abolizioa (abuztuak 4), Gizakiaren eta Hiritarren Eskubideen Adierazpena onartzea (abuztuak 26) edo Frantziako lehen konstituzioa onartzea (1791ko irailaren 3an). Data enblematikotzat horietako edozein hartzeak ez du funtsezko ideia aldatzen, alegia, Iraultzaren mitoa, edo beste hitz batzuekin esanda, *hasiera berri* baten ideia, zeinetan gizarte berri baten oinarriak ezarri baitziren aurreko zentzugabekeria eta ilunkeria guztiak porrokatuz; horien artean, jakina, probintzietako lege, ohitura eta mintzaira bereziak, den-denak zabortegira kasatuak.

Jakina denez ere, jakobinoak dira ideia horren aldezle gorrenak eta une erabakigarri batean botereaz jabetu zirenak, Iraultzari jite berezi bat ezarri ziotelarik: estatu zentra-

lizatu eta uniformearen erabateko nagusitza, alternatiba moderatuagoak (federalismoa) zuzen-zuzenean erasotuz. Ordutik aurrera Iraultzatik sortzen den konstituzioa, hots, ordenamendu juridiko berria eta haren neurriko estatua, zentralista izango da beti.

Iraultzaren kritika (edo jakobinismoarena, nahiago bada) goiztiarra izan zen eta izen handiak biltzen ditu, batzuk aipatzearen, Edmund Burke (1729-1797), Wilhelm von Humboldt (1767-1835) edo Alexis de Tocqueville (1805-1859). Ez ditugu orain iruzkinduko, baina bai pentsamendu progresistarekiko duten desberdintasun bat nabarmenduko dugu: *hasiera berriaren* ideia osorik ukatzen zuten, zentzuga-bekieriatzat zuten. Dena dela, kritika intelektualak baino Erresuma Batuaren eta haren kolonia ohien konstituzionalismoaren historia da jakobinismo *naif* baten ukaziorik biribilena: ez ote du, bada, Erresuma Batuak idatzi gabeko konstituzio *historiko* bat, mendez mende garatuz eta egokitzuz joan dena inoiz formalki promulgatua izan gabe? Ez ote da razionala eta liberala, Frantziako edo Espainiako edozein bezainbeste?

Joseba Agirreazkuenagaren liburua zehatz-mehatz hortik abiatzen da. Alegia, Espainiako pentsamendu progresistak aspaldi dekretatu zuen Euskal Herriaren inexistentzia, gutxi gorabehera Frantziako jakobinoek duela berrehun urte egin zuten —eta egun ere egiten duten— gisan. Bereziki, 1978ko Konstituzioaren aurrean belaunikatzen ikusten dituzularik, hantxe bertan aipatzen diren *eskubide historikoak* nardatuz eta euskaldun abertzaleen eskabideak *eldarnio etnikotzat* hastanduz, ez da erraz erabakitzea beren baieztapenen oinarria zertan den: kalkulu politiko tranpatia, axolagabekeria olinpikoa edo, besterik gabe, ezjakintasun hutsa.

Agirreazkuenagaren bidea, ordea, ez da polemika edo salaketarena. Horren ordez, lehen kapitulutik mahai gainean jartzen du Erresuma Batuaren kasua, bereziki Eskoziaren aginte publikoen berreskurapena (*devolution*) aipatuz (19. or.), aldi berean baieztatzen duelarik Euskal Herriko histo-

ria konstituzionalak zerikusi handiagoa duela horrekin, molde jakobinoko konstituzioekin baino. Zeren Foruak baitira euskal konstituzio historikoa, eta XVIII. mendeko Ilustrazioaren pentsamenduak konstituzio liberalak idazteko bidea zabaldu zuen bezala, bai Ingalaterran, bai Frantzian, Euskal Herrian ere pentsamendu ilustratuak Foruen garapen liberal baterako bidea eskaini zuen:

Beraz, Euskal herrialdeetan, argien garaiko ilustrazioko printzipioetatik abiatuz eta tokian tokiko ohiko foru-erakundetzearen ondorio ziren herrialdeetako Batzar Nagusietan, kultura konstituzionala garatuz zihoan. XVIII. mendean, Batzar Nagusien eta herrialdeko legelari izendapen iraunkorrek foru konstituzioaren bidezko garapena ekarri zuten (26. or.).

Beste hitz batzuekin esanda, Agirreazkuenaga espainiar pentsamendu progresistaren premisa nagusia inplizituki ukatuz abiatzen da: ez da egia Ilustrazioak molde jakobinoko konstituzioa dakarrenik halabeharrez; hori da Frantzian gertatu zena, baina Ingalaterran bada beste Ilustrazio bat eta beste konstituzio-molde bat, agian euskaldunenekin zerikusi handiagoa dutenak. Beraz, Ingalaterran razionala eta demokratikoa dena, zergatik ez hemen? Frantziako kasua eredu bakartzat hartzea ez baita zuzena. Baina arrazoibide horren azpian bada ukazio sakonago bat ere: *hasiera berriaren* ideia mito hutsa da, konstituzio berri baten onartzeak (1812an edo 1978an, berdin dio) ezin du, razionalki, *tabula rasa* egin aurreko historia guztiarekin, eta horrelakorik egiten badu normala da kaltetuek protestatzea eta aldaketak proposatzea. Protesta horiek eta proposamen horiek *irrazionaltzat* jotzea mistifikazio hutsa da. Horiek dira liburu honen premisa inplizituak.

Beraz, Euskal Herriko historiaren ikuskera berri baten aurrean gaude, paradigma hegemonikoa uzkailez duena. Berria ote da? *Paradigma aldaketa* bat ote dakar? Ez naiz gai bi galdera horiei taxuzko erantzun bat emateko; bereziki, badut uste paradigma aldaketa kontzeptua oso alegeraki

eta zorrotzasun gehiegirik gabe erabiltzen dela gure artean aspaldi honetan. Bai esan daiteke, ordea, eta okertzeko beldurrik gabe, liburu hau gaur egun Espainian eta Euskal Herrian hegemonikoa den historiografiatik at kokatzen dela, azken bi mendeetako arazo politikoak ulertzeko ematen dizkigun gako nagusiek ez baitute zerikusirik Emiliano Fernández de Pinedok, Manu Monterok, Antonio Elorzak, Fernando García de Cortázarrek edo María Cruz Minak (izen batzuk aipatzearen) ematen dizkigutenekin. Ikuspegi orokorraz ari naiz, jakina, ez kontu zehatz honetaz edo hartaz.

Liberalismo foruzalea

Oinarri inplizituak zehaztu ondoren, liburuaren beraren garapena da iruzkindu beharrekoa. Baina ez dugu hemen liburu osoa laburbilduko. Guretzat interes berezia duten puntu batzuk jaso eta kritikatzera mugatuko gara.

Hasteko, ez gaude Historia Sozialaren barruan koka daitekeen lan baten aurrean. Aitzitik, elite politikoen gaineko ikerketa bat egitea da helburua eta, ondorioz, ez du Euskal Herriko errealitate osoaren argazki bat eskaini nahi; areago, funtsean XIX. mende luzean (1793-1919) garatzen den gatazka politikoa xehe-xehe arakatzen duelarik, elite politikoa-ren asmoak eta ekintzak dira aipatzen diren bakarrak, ia salbuespenik gabe. Gizartea bere osotasunean gutxitan aipatzen da, baina behin baino gehiagotan azpimarratzen da elite horiek gizartearen legezko ordezkariak zirela, orduko prozedura politikoen arabera hautatuak.

Horrek lehenengo arazoa mahaigaineratzen digu: jakina denez, 1793tik 1876ra Hego Euskal Herrian ia etengabea da gerra egoera, besteak beste bost gerra formal ditugularik (1793-1795, 1808-1813, 1821-1823, 1833-1839 eta 1872-1876). Ez da zalantzarik gerra horiek guztiek oinarri zabala zutela herritar xeheen artean, bereziki azken biek (karlistadak), baina gutxitan aipatzen dira horrelako kontuak. Aldiz, gerra bakoitzak elite politikoa-ren barruan sortutako tirabirak eta

zatiketak sarri nabarmentzen dira. Adibidez, autoreak 1808an abiatzen den gerra iruzkintzen duelarik, Baionako Konstituzioaren eztabaidan euskal eliteen artean zegoen adostasuna berehala pitzatu zela erakusten du (68. or.). Aragoa ez zen berria eta iraunkorra suertatu zen, bai Konbentzio Gerra piztean (1793-1795) zein beste guztietan; berbarako, ederki nabarmentzen da Getariako Batzar Nagusi *independentisten* episodioa, eta hari erantzunez berehala Arrasaten sortu zen «Gerrarako Aldundi» berria (46-57 or.), baina gertakaria ondorio orokorrakoak ateratzeko baliatzen da: «XIX. mendean zehar, behin eta berriz gerra zibiletan bi Diputazio edo Aldundi sortzen ziren» (49. or.).

Beraz, badirudi euskal gizartea barnetik sakonki zatitua eta hautsia egotearen ideia transmititu nahi zaigula. Hori da, hain justu ere, azken hamarkadako ikuspegi historiografiko hegemonikoa: euskal gizartea zatituta, polarizatuta eta birrinduta, gerra zibil etengabeen murgilduta. Baina oker gabiltza guztiz: Agirreazkuenagaren ideia nagusia da euskal elite politikoen artean sakoneko adostasun bat egon zela Foruen defentsan Madrileko asmo *uniformizatzaileen* aurrean. Alegia, unean-unean etengabe errepikatu ziren zatiketen azpitik, gure autoreak elite trinko eta koherente bat ikusten du, bere funtsezko interesen alde bat egiteko gai izan zena, fronte *foruzalea* behin eta berriro berreraikiz. Eta elite horren ezaugarri ideologiko nagusia nolabaiteko liberalismo foruzalea da, XVIII. mendeko pentsamendu ilustratutik abiatzen dena eta XX. mendeko autonomismo demokratikora arte luzatzen dena. Elite horren ezaugarri nagusia da Foruen defentsa indartsua, iraunkorra, sakona, programa politiko horretan, finean, bat egiten dutelarik Euskal Herriarekiko konpromiso *abertzale* agerikoak (zentzu foruzalean ulertuta, jakina, ez independentismo gisa) eta beraien interes ekonomiko partikularren aldezen irmoak. Beste hitz batzuetan esanda, elite hori, Foruen defentsa irmoa egitean, bere interes ekonomikoen alde ari zen, baina aldi berean programa politiko alternatibo bat planteatzen

zien Madrileko asmo *uniformizatzailei*, Euskal Herriaren masa sozial zabal-zabalekin bat eginez.

Programa hori da Hegoaldeko lau herrialdeetako ordezkari legezko eta legitimoek Baionako bilkurara eraman zutena 1808an, eta zehatz-mehatz hori da hurrengo ehun (berrehun?) urteetan gerra, zatiketa eta eztabaida guztien azpitik azaleratuko dena. Konpara ditzagun, adibidez, Espainiako bi konstituzio, 1808koa eta 1878koa:

Los fueros particulares de las provincias de Navarra, Vizcaya, Guipúzcoa y Álava se examinarán en las primeras Cortes, para determinar lo que se juzque más conveniente al interés de las mismas provincias y de la Nación (Espainiako Konstituzioa, 1808an Baionan promulgatua, 144. artikulua) (68-69. or.)

La Constitución ampara y respeta los derechos históricos de los territorios forales. La actualización general de dicho régimen foral se llevará a cabo, en su caso, en el marco de la Constitución y de los Estatutos de Autonomía (Espainiako Konstituzioa, 1978, Disposiciones adicionales. Primera)

Uste dut nabari-nabaria dela bi testuen arteko jarraikortasuna. Aldiz, zein da paralelismo horretaz egin behar dugun interpretazioa? Hor hasten dira lanak. Egia esanda, tranpa txiki bat egin dut hemen, Agirreazkuenagak zeharka baino ez baitu aipatzen 1978ko Konstituzioa, bere analisisa bakarrik 1919raino heltzen delarik; baina, interpretazioak interpretazio, esango nuke bere lanaren berritasun nagusietakoa dela 1808ko Baionako Bilkuraren azterketa xehe-xehea egitea, historiografia espainolean (eta gurean ere) klasikoki hain isildua edota gutxietsia. Aski da gero Baionako gertakariak eta testuak kontuan hartzea ikuspuntu berri bat erdiesteko. Adibidez, euskal ordezkarien biografiak eta proposamen zehatzak aurkezten dizkigularik, hona Arabako ordezkari zen Ortuño Maria Agirre (1767-1811) Montehermosoko markesaren profila: Arabako handiki-familia bateko kide, Euskal Herriko Adiskideen Elkarteko giroan hazia eta hezia, euskal ilustratu prototipikoa izan zen; era berean, elite politikoaren kide nabarmena, Arabako Ahaldun Na-

gusi izan zen (1797-1800) eta Arabaren legezko ordezkari Baionan, non aurkeztu zuen txostenean, ondorio orokor gisa, hauxe aldarrikatzen zuen:

Que la provincia de Álava no sea comprendida en la Constitución que se va a dar a España y que se conserve la que actualmente goza por fuero, [...] sería inevitable su ruina con la falta de la Constitución foral que goza (64. or.).

Agirreazkuenagaren luman Agirreren figura ez da kasu isolatu edo bitxi bat; aitzitik, hori da XIX. mendean zehar euskal diputazioetan agintzen eta Madrilekin negoziatzen arituko den elite liberal foruzalearen ADNaren erakusgarri argi bat. Horren argitan askoz ere hobeto ulertzen da ondoren Blas Lopez (1781-1861), Pedro Egaña (1803-1885), Mateo Moraza (1817-1878) edo Ramon Ortiz de Zarate (1817-1883) bezalako politikarien traiektoria liberal foruzalea. Arabar batzuk baino ez ditugu aipatu, baina askoz ere gehiago, eta lau herrialdeetakoak, dira Agirreazkuenagak aipatzen eta aztertzen dituenak. Eta, kasu guztietan, sakoneko tesi bat: beraien arteko diferentziak gorabehera (adibidez, Pedro Egaña beti izan zitzaion fidel Isabel II.ari eta, aldiz, Ramon Ortiz de Zaratek bat egin zuen Don Karlosen aldeko kausarekin), gai izan ziren behin eta berriro beren diferentziak gainditzeko eta Foruen aldeko defentsan bat egiteko.

Agian gehiegi esaten ari naiz, Agirreazkuenaga ez baita hain kategorikoa. Beharbada zuzenagoa da esatea guztiek konpartitzen zutela Foruen defentsa programa politiko gisa, baina estrategia mailan zatiketa handiak izan zituztela: adibidez, karlistek behin eta berriro bide armatua jarri zuten mahai gainean, eta aurrez aurre izan zituzten beren kide eta lagun ugari; halaber, negoziazioak abiatu, behin eta berriro estrategia *posibilistak* eta *intransigenteak* talka egin zuten (jakina denez, Nafarroan estrategia *posibilista* nagusitu zen 1839ko egoeraren ondoren, eta aldiz mendebaldeko probintzietan *intransigenteak* nagusitu ziren, batez ere bizkaitarren eraginez, baina euskal erakunde guztietan zegoen denetarik). Ñabardura kontua da, beharbada, baina nire be-

gietan Agirreazkuenagak Foruen aldeko *ibai zabal* bakar bat irudikatzen digu, *korronte* desberdinekin, baina korronte nagusia liberal foruzaleek osatzen zutela aldezten du, ñabardurak ñabardura, 1793tik 1919ra arte.

Areago, gorago esan dugun legez, liberal foruzale horiek gai izan ziren antzinako *Lege Zaharra* konstituzio moderno baten abiapuntu bihurtzeko, historia eta doktrina konstituzional propio bat sortuz eta garatuz. *Konstituzio* esan dugu, baina agian zehatzagoa da *Autonomia-estatutu* aipatzea, hori baita, funtsean, Agirreazkuenagak liburu honetan deskribatzen duen bidea: Antzinako Erregimeneko (*Lege Zaharreko*) Foruetatik Autonomia-estatutu moderno eta demokratikoen aldarrikapenera, etenik gabe. Horra liberal foruzaleen legatu politikoa.

Eta karlistak?

Eta puntu honetara heldurik, berriz ere karlismoaren arazoa mahaigaineratzen zaigu. Izan ere, liburu honen akats nagusia, nire iritziz, karlismoari dedikatzen dion espazio txikia da. Ulergarria da: Madrilgo gobernuaren eta euskaldunen arteko negoziazio politikoak direlarik liburuaren gaia, jakina da negoziazioak beti indar tradizionalistak (1833tik aurrera *karlista* deituko zaie) zapaldu ondoren gertatu zirela. Ondorioz, Madrileko gobernu zentralak euskal ordezkariekin negoziatzen zuelarik, ordezkari horien artean ez zen egoten karlistarik, gerran beren bandoan ibilitako beste euskaldun batzuk baizik: liberal foruzaleak. Logikoa da, beraz, karlistei gutxi erreparatzea. Baina galderak bere horretan dirau: zein ziren elite karlisten eta liberal foruzaleen arteko harremanak? Edo, antzeko galdera beste alderdi batetik hartuta: zer paper jokatzen zuen Foruen defentsak karlismoaren programa politikoan?

Bai bata zein bestea, baina bereziki bigarrena, kontu oso eztabaidatuak izan dira beti. Bigarrenari dagokionez, batzuetan badirudi Agirreazkuenagaren iritziak gutxi gorabehera

bat egiten duela historiografia hegemonikoarekin: karlistentzat Foruak bigarren mailako kontu bat ziren, erabat instrumentala eta herritar xeheen atxikimendua lortzera bideratua, baina beren benetako helburuak erreakzionarioak ziren guztiz: errege absolutuaren eta erlijio tradizionalaren arteko aliantza, gizarte *izoztu* baten baitan. Baina, aldi berean, planteamendu hori ez dator bat liburuaren tonu orokorrarekin: ez dirudi oso bateragarria aldezea Foruak guztiz garrantzitsuak zirela euskaldun liberalentzat eta, aldiz, estakuru hutsa karlistentzat; logikoagoa dirudi esatea, elite bereko kideak izanik, bat egiten zutela puntu horretan, beste batzuetan desberdintasun sakonak zituzten arren (finean, batzuk liberalak ziren eta besteak tradizionalistak). Beste esplikazio posible bat da karlisten artean korrante desberdinak bereiztea, edota garai desberdinak (adibidez, XIX. mendeko lehen erdiko karlismoa, bigarren erdikoa, XX. mendekoa, etab.). Desiragarria litzateke gure autoreak puntu hori argitzeko ahalegin bat egitea.

Dena den, bada puntu bat zeinetan Agirreazkuenaga guztiz urruntzen den mota eta aldi guztietako abertzaleen irizpideetatik: 1839ko urriaren 25eko legearen balioespina. Jakina denez, Sabino Aranarentzat lege hilgarria, euskaldunon jatorrizko independentzia lurperatu zuena; ondorioz, ñabardurak ñabardura, EAJrentzat helburu historikoa izan da beti hura derogatzea (1978ko Konstituzioak derogatu zuen). Ezkerreko abertzaleentzat, berriz, lege hori Bergarako Besarkada doilorraren ondorio zuzena da, hots, zitalkeria espainolista guztien laburbilduma. Agirreazkuenagak, aldiz, oso iritzi positiboa du lege horretaz: «foruzaleetasunaren eraberritzea eta etorkizuna bideratzeko aukera bat zen» (121. or.). Gaiak euskaldunon artean betidanik izan duen garrantzia kontuan hartuz, ez da alferrikakoa izango legea osorik kopiatzea:

Artículo 1º.- Se confirman los fueros de las provincias Vascongadas y de Navarra, sin perjuicio de la unidad constitucional de la Monarquía.

Artículo 2º.- El Gobierno, tan pronto como la oportunidad lo permita, y oyendo antes a las Provincias Vascongadas y a Navarra, propondrá [a] las Cortes la modificación indispensable que en los mencionados fueros reclama el interés de las mismas, conciliando con el general de la Nación y de la Constitución de la Monarquía, resolviendo entre tanto provisionalmente y en la forma y sentido expresados, las dudas y dificultades que puedan ofrecerse, dando de ella cuenta a las Cortes (113. or.).

Zer zen lege hori, beraz, Foruen hilobia ala haiek berritze-ko aukera? Ez gara orain hasiko puntu gaitz hori argitu nahian. Hori bai, guztiz laudagarria da gure autoreak lege horren aurretik eta ondoren eman ziren negoziazio luze eta korapilatsuez ematen digun berri zehatza: puntuz puntu eta urratsez urrats aztertzen ditu, Baionako kasuan bezala protagonisten biografia eta ideologian labur baina argi sakonduz. Hori ere ez dugu hemen laburbilduko, baina agian iruzkin honen irakurlearentzat garrantzi berezia izan dezakeen kontu bat apur bat komentatuko dugu: Nafarroa eta beste hiru probintzien arteko urruntzea.

Urruntze horrek, jakina denez, inflexio-puntu jakin bat du: 1841eko abuztuaren 16ko Legea, gerora *Lege Hitzartua* bezala ezagutzen duguna (*Ley Paccionada*). Negoziazioen trama konplikatuaren azterketan bada puntu bat Agirreazkuenagak pasadan bezala tratatzen duena baina, nire ustez, garrantzi berezia izan dezakeena: abagune horretan,

Mendebaldeko hiru euskal herrialdeen ordezkariak adostasuna berehala lortu zuten: Filosofia politiko berbera izan zuten [...] Nafarroako ordezkariak, aldiz, bestelako bidea nahi zuten: indarrean zegoen Aldundi probintziala egonkortu (132. or.).

Zein da zatiketa horren arrazoia? Gure autoreak, labur, hau seinalatzen du:

[Nafarroako ordezkariak] Desamortizazioaren eraginez Estatuak salmentan jarritako lurren erosle edo aberats berriak ziren. Beraz, egoera berria nola edo hala egonkortzeko ahalgina eta helburua zuten buruan (133. or.).

Diferentzia, beraz, ekonomiko-soziala zen funtsean, ez politikoa: hiru probintzietan elite politiko tradizionala agintzen zegoen bitartean, Nafarroan «aberats berriak» ziren negozioak kontrolatzen zituztenak, eta beren posizio ekonomiko eta sozial berria egonkortzea zuten helburu nagusizat; beraz, Foruak bigarren mailako kontua ziren beraientzat. Horra gaur egungo foralismo nafarzalearen kintaesentziaren genealogia ez bereziki foruzalea. Agian, gaineratzen dut neuk, horrek esplikatuko luke karlismoak Nafarroan duen indar berezia: hiru probintzietako elite liberal foruzaleek Foruen defentsaren bidez herritar xeheen masa zabalen asmoekin bat egiteko erakutsi zuten delibero irmoa ez zen Nafarroan suertatu eta, ondorioz, herritarren sektore oso zabalek, mendebaldean baino zabalagoek, karlismoaren bide tinkoan ikusi zuten irtenbide bakarra.

Eta berriz ere karlismoa. Hori da, nire uste apalean, Euskal Herriko azken bi mendeetako historiaren giltza nagusia: zer pentsatu behar dugu karlismoari buruz? Ezaguna denez, molde eta garai guztietako abertzale denak antikarlista sutsuak izan dira beti (Sabino Arana, Arturo Campion, Txillardeg...), baina lilura berezi bat sentitu dute beti, halaber, beren bidea armak eskuan defenditzeko erabakia behin eta berriro hartu zuten haiekiko. Bego.

Gerrak eta negozioak

Liburuaren muina Espainiako gobernu zentraleko eta euskal lurraldeetako ordezkarien artean izandako negozioak luze eta korapilatsuen azterketak hartzen du. Hori dela eta, zaila da benetan lerro gutxi batzuetan sintetizatzea. Hala ere, badira puntu bereziki aipagarri batzuk, nire ustez.

Foruak desagiteko presioa, edo gutxien-gutxienik haien ahala murriztekoa, Madriletik etorri da beti eta liberalismoaren sorrera baino lehenagokoa da, 1700etik aurrera konstante bat izan baita beti. Bestalde, Espainiako liberal mota guztiak saiatu dira Foruak suntsitzen, batzuk negoziatzeko pres-

tuago agertu badira ere. Eta, simetrikoki, euskal erakundeetako ordezkari guztiak, beti, Foruak defenditzen saiatu dira, defentsa hori beste hainbat konturekin nahastuta agertu bada ere eta, hortaz gain, beraien artean mota askotako ikuspegiak eta zatiketa estrategikoak gertatu badira ere. Baina oinarrizko bi posizioak, Madrileko gobernuarena eta euskal erakundeen ordezkariena, funtsean beti egon dira oso garbi. Ondorioa begi bistakoa da: arazo nazional baten aurrean gaude, ez, inola ere ez, arazo ideologiko baten parametroetan (ezker-eskuin terminotan) uler daitekeen arazo baten aurrean. Euskaldunak hemen, espainolak han, horiexek izan dira oinarrizko posizioak beti, 1793-1919 bitartean bederen.

Horrela, esanguratsuki, Agirreazkuenagaren kontakizuna 1793an abiatzen da, urte horretako urrian egiten baitute Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Batzar Nagusietako ordezkariak lehen bilkura bat Bilbon «Herrialdeko Konstituzioaz» (*Constitución del País*) hitz egiteko. Ezaguna da, bestalde, Borbondarrak Espainiako tronura iristen diren unetik Foruak murrizteko edo kentzeko saioak etengabeak izan zirela; 1812tik aurrera sortzen den espainiar liberalismoak joera hori indartu besterik ez zuen egin. Halaber, 1814-1833 bitartean absolutistak boterean egon ziren aldietan ere, joera berberari eutsi zioten funtsean: Foruak *egokitzea*, hots, murriztea. Azpimarratu behar da, dena den, Euskal Herrian bertan liberal ugari egon dela, eta horietako hainbat *sutsuen* ildokoak zirela, hau da, Foruen ezabaketaren aldekoak (Espainiako liberalak bi taldetan banatzen ziren, *epelak* eta *sutsuak*, hots, moderatuak eta asaldatuak; lehenak ulerberagoak ziren Foruekiko). Mota horretako euskal liberal sutsuak minoritarioak izan ziren beti, baina indar berezia zuten Bilboko eta Donostiako merkatari aberatsen artean. Dena den, 1839tik aurrera lehenago *sutsuak* foruzaleen lerroetan militatzen ikusten ditugu: Agirreazkuenagak hainbat kasu esanguratsu aipatzen ditu.

Zeren 1839 urte giltzarria da prozesu honetan: lau hamarkadatan lau gerra pairatu ondoren, lehen karlistada nolabaiteko akordio baten bidez bukatzen da (Bergarako Besarka-

da), eta horren ondorioz onartzen den legeak (1839ko urriaren 25ekoa) bidea ematen dio akordio politiko iraunkor bat negoziatzeko. Baina ez zen akordiorik erdietsi: gure autoreak zehatz-mehatz erakusten digu beste hamahiru urtean (1852ra arte) luzatu zen negoziazio-prozesu benetan kiribilduak ez zuela akordio osorik ekarri. Nabarmendu beharrekoa da gobernu zentralaren aldetik aldaketa handiak izan zirela eta, *pronunciamientoak* tarteko, gobernu sarri aldatu zela *epelen* eta *sutsuen* artean; euskaldunen artean ere beste horrenbeste zatiketak baziren eta, gorago aipatu dugun bezala, lurraldetik lurraldera ere baziren zatiketak. Emaitzarik osoena Nafarroak izan zuen, 1841eko legea onartzean; hortik aurrera ez zen inolako akordiorik izan. Gure autorearen arabera, arrazoiak bi motatakoak dira: batetik, Madril prest zegoen arazo administratiboak negoziatzeko (zergak, udalen kontrola, zor publikoa...), baina inola ere ez botere politikoaren banaketa onartzeko; euskaldunek, aldiz, *foru politikoak* nahi zituzten, alegia, ez soilik eskumen administratiboak, baita botere politiko ere. Hain justu ere Nafarroak legea erdietsi zuen une horretan *foru politikoei* uko egitea ontzat eman zuelako (gerorako historia besterik da), baina gaisetiko lurraldeek ez zuten horrelakorik onartu eta negoziazioa gero geroan galdu zen behin eta berriro. Baina bi arrazoi aipatu ditugu, eta horra bigarrena: Bizkaiko Batzar Nagusien eraginez bereziki, gaisetiko euskal ordezkariak negoziazioen xehetasunetan ez sartzeko estrategia segitu zuten, alegia, aurrera errestaurazio foral *osoa* lortu behar zen, eta gero posizio horretatik negoziatzen hasi; jakina, horrelakorik inoiz lortu ez zenez gero, ez zen benetako negoziatorik izan, eta Madrilek behin eta berriro, unilateralki, neurri berriak ezarri zituen, eta euskal erakundeek ahal zuten moduan erantzunez joan ziren, sokatira etengabe baten jokoan; 1852tik aurrera *egokitzapenaren* kontua geroko geroan utzi zen, biltzeko aipamenik ere egin gabe.

Beraz, 1839tik 1868ra ekintza burutuak segida bat dugu funtsean, parte bakoitzak bere estrategiari eusten diolarik

amore eman gabe. Eta, *de facto*, euskal erakundeek eskumen asko mantendu eta handitu zituzten, beste hainbat Madrileko saskira joan ziren arren. Estrategia egokia izan ote zen? Ez ote zen hobeia izango lege zehatz bat negoziatzera sartzea, nafarrak bezala? Gure autoreak ez digu iritzirik argirik ematen, baina mingostasun apur bat nabaritu diogu *osoa ala ezer ez* estrategia nola eta noiz sortu zen azaltzen digunean. Historia kontrafaktualean sartzea litzateke eta ez dakit horrelako kontuetan aritzeak ezertarako balio ote duen, baina neure aldetik esan dezaket kontu horrek (*dena ala ezer ez* hautu estrategikoak) azkura handia sortuko diola lerro hauek irakurtzeko lana hartzen duen euskaldun orori: ez ote da hori, aldeak alde, finean Ezker Abertzaleak azken hiru hamarkadatan segitu duen bidea?

Baina mota horretako hausnarketa *presentistetan* galdu beharrean, gure egileak nahiago du kontu historikoetan saskontzea. Badira bi azpimarratzeko modukoak: bata, 1850etik aurrera euskal liberalen arteko zatiketak gaindituak dirudite eta jarrera foruzalea inoiz baino gotorrago ageri da, bai elite politikoaren artean zein gizarte maila guztietan; eta bestea, hiru lurraldeen arteko batasunean urrats erabakigarriak etengabe egiten diren bitartean, Nafarroa ez da dinamika berean sartzen. Kasu guztietan, dena den, foruzaletasuna da jaun eta jabe euskal lurralde guztietan, bi hamarkada horietan (1852tik 1876ra) urrezko aro moduko bat bizi duelarik; gure egilearen arabera «abertzaletasun bikoitzaren garaia (euskalduna eta espainiarra)» da (245. or.). Zeren liberal foruzaleek ez zuten inolako eragozpenik Foruen defentsa irmoarekin batera beraien espainiartasuna harro aldarrikatzeko. Ez dezagun ahantz.

Ezer ez da betiko, ordea, eta 1864tik aurrera zatiketa berriak agertzen dira: batetik, katolizismo politiko integristaren agerpena, bestetik foruzaletasun demokratiko eta errepublikarrarena. Baina gehiegi luzatzen ari gara eta ez dugu astirik xehetasunetarako. Eten berria gerrak ekarri zuen, eta ondoren 1876ko abolizioak, gerra bera baino garrantzitsuagoa Agi-

rreakuenagaren begietan. Oraingoan *dena ala ezer ez* estrategiak (Fidel Sagarmingak defenditu zuen) askoz ere emaitza murrizagoak ekarri zituen, foru *politikoak* osorik lurperatu baitzituzten. Baina Batzar Nagusiak desegiten badira ere, Aldundiak administratiboki indartzen dira eta emaitza, azken buruan, ez zen izan hutsala (*Kontzertu Ekonomikoa*).

Liburuaren azken atalean foralismotik autonomismora egiten den igarobidea aztertzen da, 1919an agertzen baitira lehen autonomia-estatutu proposamenak. Gure autorearen begietan garbi dago bi errebindikazio-moten arteko jarraitkortasuna, autonomismoa, finean, liberalismo foruzalearen oinordeko gisa aurkezten baitu. Baina garbi dago, halaber, 1919ko abagunean XIX. mendean foruzaletasunak erdietsi zuen ahobatekotasuna galdua dela: besteak beste, sektore karlista eta eskuindar batzuk foruzaletasuna autonomismoari kontrajartzen hasiko dira eta, bestetik, sozialistak, poliki-poliki autonomismoaren ildora biltzen hasiko badira ere, inoiz ez dira foruzaleak izan. Beraz, garai bateko *ibai zabal*a galdua da XX. mendean, eta gizartean banaketa berriak nagusitzen dira. Beste aro batean sartzen gara.

Azken hitza

Berak esplizituki horrelako ezer esaten ez badu ere, neuk esango nuke Agirreakuenagaren ondorio nagusia horrela ere formulatu daitekeela: euskaldunak nazio bat gara, eta hori argi eta garbi frogatzen da XIX. mendean zehar; gure zati-keta eta gerra ugarien artean, bada *ibai zabal* bat, gure nazio-tasuna forjatuz doana. Foruen defentsa dinamikoa (hura *euskal konstituzio* bihurtuz lehenengo, eta autonomia-estatutuera bideratuz ondoren) da naziotasun horren giltza. Eta egia bada nazioak ez direla bat-batean agertzen, poliki-poliki sortzen baizik, prozesu historiko batean zehar, Foruen defentsa izan da gure nazioaren ingudea.

Esango nuke tesi hori berez ez dela oso berria, baina bai, ziur aski, liberalismo foruzaleaz egiten den aipamen berezia,

ibai zabal horren korrante nagusi gisa aurkeztuz. Horretan datza liburuaren berritasun nagusia. Horretan, eta tesi horren defentsan hedatzen den azterketaren aberastasun eta zehaztasun nabarmenean: ez da baieztapen hutsa, zehatz-mehatz dokumentatutako azterketa baten emaitza baizik.

Laburbilduz, dudarik gabe liburu garrantzitsu bat da, ikuskera berri bat zabaltzen diguna, azterketa zehatz batek lagunduta. Seinale ona litzateke planteatzen dituen gaiei buruzko debate bat piztea, eta euskaraz balitz, hobe.¶

ARTEA 85

O Pasatempo • Hezkuntza
(Post)kolonialismoa • (Post)kapitalismoa

HAIZEA BARCENILLA

TEKNOZIENTZIA 91

Prof. Etchegoyen • Megaproiektuak
Zeruaren iluna • Felix Goñi
One small step for the man...

INAKI IRAZABALBEITIA

LITERATURA 100

Joe Sacco: baztertuen ahotsa jasotzen duen
marrazkilaria

Guy Deslile: Asian barrenako begirada

Marjane Satrapi: lehen mailako lekukoa

GOIZALDE LANDABASO

SOZIOLINGUISTIKA 107

Demolinguistika: inkesta soziolinguistikoa eta
kale neurketak (I)

V. inkesta soziolinguistikoa

Oinordetutako euskara eta berriz aurkitutako
euskara

Gaitasuna

LIONEL JOLY

GLOKALIA 114

Kapitalismoa bor-bor • Internet bluff-bluff
Al-Azawad, Eskozia eta guda-politika

JOSU LARRINAGA

O Pasatempo

Galiziako bosgarren probintziaren hiriburua izandako Betanzosen dago O Pasatempo parkea. 1893an hasi eta 1914an amaitu zen eraikitzen, Juan García Naveira indianoaren esanetara. García Naveirak gaztetan Argentinara emigratu zuen, XIX. mende erdialdean Galizian lan egin eta bizitzeko aukera handirik ez zuen askoren patuari jarraituz. Bertan bere anaiarekin hainbat negozio ireki (azkena eta oparoena banku bat) eta lortutako diruaren atal handi bat bere jatorrizko hirian ospitaleak, babes-etxeak eta eskolak eraikitzeko erabili zuen. Modernizazio proiektu horren barnean kokatzen da Pasatempo, parke entziklopedikotzat deskribatua izan dena, umeen munduaren ezagutza zabaldu eta esperientzia ludikoen bidez hezkuntza eskaintzearen asmoa zuelako.

Leku horren balio kultural eta artistikoaren onarpena kostata iritsi da. Historiak ez du horretan lagundu: gudan kontzentrazio esparru bezala erabili zen, sufrimendu eta inposizioaren zeinu bihurtuta. Francoren garaietan abandonaturik, baratzak ezarri ziren lorategien lekuan eta errepide bat eraiki zen bi ataletan apurtuz. 1986an lortu zuen udalak jatorrizko hamar hektareatik geratzen zen bakarra erosi eta poliki-poliki konponduz joatea.

Hezkuntza

Pasatempo ireki zenean, XX. mende hasieran, ume gutxik zuten Betanzosen hezkuntza luze eta sakona jasotzeko aukera. Asko ez ziren sekula eskolara joaten, eta joatekotan, idazten, irakurtzen eta kontatzen ikasi bitartean egoten ziren bertan soilik. Aberatsek bakarrik zuten batxilergoa egiteko au-

kera, arrazoi argiengatik. Oinarrizko ezagutzez baliatuta egiten zioten gehienek munduari aurre, eta askotan urrutiko mundu bati gainera: 1910 eta 1920 artean 400.000 bat pertsonak Galiziatik Ameriketara alde egin zutela kalkulatzen da.

Garaiko oinarrizko hezkuntza tradizional horri kontrajarritz altxatzen zen Pasatempoa hiriaren aldirian. Bertan, ume zein helduek lehoiak, hipopotamoak edo gameluak bezalako harrizko animalia exotikoak ikus zitzaizketen; basamortuaren edo baso tropikalaren adibide ziren munduko paisaia desberdinak paretetako margoetan aurkitu eta gaur egun arte iritsi ez zaizkigun lorategietako landare arraroe-tan imajinatu. Zementuzko kobazuloetan dinosauroen marrazkiak aurkitzen zituztenean, teknika modernoaren mirarien eta historiaurreko gizartearen elkarketarekin liluratu zitezkeen; modernotasun horren erakusle ziren ere tren, globo aerostatiko eta bestelako garraioen errepresentazioak. Eta balizko etorkizun baten aurrekari legez agertzen ziren mural batean «Espainia Monarkikoa eta bere hamazortzi Alaba Errepublikarrak», hots, Ameriketako lurraldeak.

Udan zehar zertxobait baretu dira komunikabideetan hezkuntzaren erreformari buruzko berriak. Iraila, aldiz, sutsu dator. Batetik, eskolako materialen BEZaren igoera. Bestetik, kaleratzeak. Euskal Autonomia Erkidegoan krisia oraindik ez da horrenbeste sumatu: unibertsitateko dekretutzar-raren aplikazioa 2013-2014rako espero da. Hala ere, unibertsitateak aurreratu du ez duela ordezkorik hartuko kasu oso larrietan ez bada. Institutuek, antzeko. Horietan, gainera, musika, kirola, filosofia eta arteko irakasgaiak matematikakoekin ordezkatzea seriozki baloratzen ari omen dira.

Senide batek komentatu dit bere 16 urteko semeak historia ikasi nahi duela. Eta berak bermea eman nahi diola, nahiz eta, noski, telekomunikazioetako ingeniaria izatea nahiagoko zuen. Modu ximple eta onestean adierazi dit senideak enpresari eta teknokratek gizartean denboraz eta gonoraz sarrarazi duten ideia: hezkuntzak dirua irabazteko

modu bat izan behar duela, eta, ondorioz, «etorkizuna duten lanbideak» hautatu eta bultzatu behar direla. Kultura aberastea, kuriositatea garatzea, alor desberdinak lotzeko kapazitatea, munduaren ikuspegi kritiko bat jorratzea... zertarako, ingeniari postu emankorra lortzeko ez bada?

Oraindik ez dugu egoeraren egia barneratu: lan merkea eskaintzen duen lurralde bat izatera bideratuak gaudela, enpresa globalen Monopolyan egon beharrean, fitxak bi xentimotan produzitzen dituen lurraldea izanik. Joera horri jarraituz, soldata ona duten ingeniari horiek ez dute hemen lan egingo, Alemania eta Emirerrietako enpresa handietan baizik. Eta trenetik jaisteko bide bakarra dugu, kulturen, hezkuntzan eta gizarte-dinamiketan oinarria duena. Gizarte anitz bat, eta ez gizarte produktibo bat sortzen duena. Oraindik aukera dugu Euskal Herrian atzerabide gabeko errepideetan ez sartzeko, eta denontzat kalitatezkoa, kritikoa eta publikoa den hezkuntza bikain baten alde apustua egiteko. Ingeniarienezako zein historiagileentzako.

(Post)kolonialismoa

Pasatempoak, noski, harreman berezia du Latindar Amerikako lurraldeekin. Argentinari eskertzen dio García Naveirak bere dirua, bertan du oraindik anaia, eta bertan aurkitu dute etxe eta *lar* galiziar askok. Espainia da bertako hamazortzi errepublikan ama. Ez ahizpa, ez lehengusina, ez izeba: ama. Dena zor zaion ama bat: indiarren basakeriatik salbatzen dituen kultura, atzerapen eta historiaurretik askatzen dituen aurrerapena, paganismotik libratzen dituen erlijioa. Ordainean gutxi eskatu du Espainiak: urrea, lehengaiak eta penintsulan etorkizunik ez duten miserableentzako lurrak eta esklaboak.

Ez dira gutxi azken garaian kanpora joan diren lagunak. Artearen munduarekin lotura dutenak, orokorrean, Berliner edo Mexikora. Baten bat Frantziara. Langabezian egon

eta ingelesa hobetu nahi dutenak, edozein lantxoren trukeko jakintza linguistikoaren bila, Irlandara. Ez da ihes beldurgarria, ttanttaka doan jarioa baizik. Badira ere Alemaniako lan eskariak begiratzten dituzten zenbait; hasiera batean gutxi ordaintzen zaiela diote, baina lanean jarraitzeko eta aurrera egiteko aukera badagoela, hemen ez bezala. Ez zaie tratu ona iruditzen, baina aukera hoberik ez dute aurkitzen.

Seme ingeniaria nahi zuen senideak esan zidan ere pape-rik gabeko langileek ezin zutela dena dohainik izaten jarraitu. Gutxiago kobratuz kompetentzia desleiala egiten zietela hemengo langileei. Eta nik pentsatzen nuen, zer egiten dute gure profesionalek Alemanian, Norvegian, Erresuma Batuan? Diru gutxiagorengatik lan egin esperientziaren truke. Hori ez da desleiala? Eta are gehiago, beraiek al dira horretatik onura ateratzen dutenak, edo soldata erdi batengatik kontratatzen dituztenek?

Oraindik ez dugu egoeraren egia barneratu: lan-indar merkea izatera pasa gara. Orain arte ez genuen arazorik per-rutarrak, ekuadortarrak, caboverdetarrak lan-indar merke bezala ikusteko. Baina kostatzen zaigu geure buruaren balio galtze hori onartzea. Hots, konkistatzaileen klubetik konkistatuen esparru zabalera pasatzea.

(Neo)kapitalismoa

Ulertzekoa da Pasatempoaren pareta batean kapitalaren sorkuntzaren eskema batekin topatzea. Azken finean, García Naveirak kapitalismoaren aukeren bidez lortu zuen aurrera egitea. Eskema hiru ardatzetatik abiatzen da: batean adimena eta borondatea daude, eta horietatik sortzen da lana; bestetik, ordena eta aurreikuspena, horietatik sortzen delarik ekonomia, lanarekin lotuz, aurrezki ematen duena. Azken ardatz bezala izaera eta zuzentasuna agertzen dira, eta horietatik lortzen da sendotasuna. Sendotasuna ohorea-rekin elkartu eta irmotasuna ematen du. Irmotasun eta aurrezkiaren elkarketatik sortzen da kapitala.

Ez dago hezkuntza neutrorik, eta Pasatempoaren ideologoak ondo zekien zein ziren bere balioak. Aurkezten duen kapitalismoa, ordea, kapitalismo tradizionalista bat da, balio komunitarioei espazio bat uzten diena. Nahiz eta karitatearen ideia klasistan oinarritu, azken finean García Naveirak bere hiriarentzako azpiegitura sozial nabarmenak sortu zituen, garaiko Galiziako aurreratuenetakoak. Eta nahiz eta paternalista izan, bere enpresa eta kapitalismoaren ulermenean lana, esfortzua, ohorea eta zuzentasuna balioztatzen ziren. Komunismo edo sozialismotik oso urrun zegoen arren, pertsonen balioa eta elkar laguntza oraindik bere munduaren ikuspegiaren oinarrietan zeuden. Horregatik zabaldu nahi izan zituen balio horiek Pasatempoan: berarentzako etikaren izaera bera zutelako.

Madrilen bizi den lagun bat bere auzorako Denbora Banku baten sorkuntzan laguntzen ibili da. Anitzak dira horrelako taldeak Euskal Herrian ere, nahiz eta, tamalez, ez behar bezain ezagunak. Oinarria zera da: bakoitzak bere kapazitateak eskaintzen dizkie besteei, eta bere lana, diruan beharrean, denboran ordaintzen da. Horrela, truke sistema bat antolatzen da, non egun batean beste bati mudantzarekin lagunduko diozun, eta beste batean norbaitek azterketa bat presatzeko ingelesezko klaseak emango dizkizun. Edo arropa lisatuko dizun. Edo landareak ureztatu kanpoan bazaude.

Handik gutxira, *The Wall Street Journal*eko kazetari batek deitu zion nire lagunari, espainiar estatuko jendeak krisiari aurre egiteko zituen estrategiei buruzko artikulu baterako elkarrizketa bat egin nahi ziola. Baina lagunak plataforma aurkeztu zionean, desengainu pixka bat hartu omen zuen kazetariak: dirua sortzeko sistema bat zela uste zuen, eta ez dirurik gabe bizitzeko. Hala ere, artikulua idatzi zuen. Bertsio digitalean, AEBetako irakurleek egiten zituzten komentario gehienak mezu batean laburbildu daitezke: espainiarrek egin beharrekoa tontakeria komunistak utzi, gutxiagogatik gehiago lan egin eta bizimodu mailaren jaista onartzea da.

Izan ere, oraindik ez dugu egoeraren egia barneratu: lan-indar merkea izatera pasa gara. Kapitalismo sozialdemokrata tradizionalista, bere paternalismo eta moraltasun komunalarekin, bukatu da, neokapitalismo krudel, anker eta gupidagabe bati lekua uzteko. Sistema globalizatua sistema polarizatua da, non aberatsak gutxi eta oso aberats diren, eta pobreak asko, eta ez bakarrik Asian eta Afrikan. Horretara goaz, edonolako giza estrukturarik (hezkuntza, segurtasun soziala, laguntza komunak) ez duen gizarte produktibo bat izatera. Eta okerrena da, aurreko kapitalismo «ximplea» berriz iritsiko delako esperantzaz («urte txar batzuk dira, pasako dira»), batzuk trenera igotzen ari direla, burdinbideak jarraitzerik besterik ez balego bezala. Bakoitzetik hasi behar du hausnarketak, baina guztiz beharrezkoa da. Garaiz gaude oraindik antolatzeke eta sistema honi aukerak aurkitzeko. Eta aukera horiek ez doaz ez produktibotasunaren, ez neokapitalismoaren bidetik.¶

Prof. Etchegoyen

Scientific American aldizkariak hemeroteka atala du, non aldizkariaren orrialdeetan duela hainbat urte argitaratutako berri batzuk erreskatatzen diren. Hamar-hogei lerroko aipu laburrak izaten dira. Asko laket dudan atala da, zientziaren eta teknologiaren inguruko informazioaren garapenari buruzko ikuspegi historikoa ematen dutelako. Gure ikuspegi horietako berri batzuek ukitu 'xelebrea' daukate, publikatuta izan ziren garaiko kezka zientifikoaren eta teknologikoaren isla, dena dela.

Abuztuko zenbakian kategoria horretan sailkatuko nukeen 1912ko berri bat aipatzen da. Berriak dioenez, Prof. Etchegoyen ingeniari frantsesak Saharan itsaso bat sortzea proposatu zuen probestuta basamortuko zona handi bat Mediterraneoaren mailaren azpitik dagoela. Horretarako ubide baten bidez hartuko litzateke ura Mediterraneoetik.

Irakurleak pentsa dezakeenez, gaiak berehala piztu zidan jakin-mina: batetik, proiektua bera; bestetik, nor ote Etchegoyen hori? Euskal Herrian sortutakoa ote? Ekin nion, bada, Internet bidez Etchegoyenen arrastoren bila. Abentura uste baino zailagoa fortunatu zait.

Lehen urratsa frantsesezko Wikipediara jotzea izan zen. Aurrenean, kale! Bi Etchegoyen ageri dira: Alain, XX. mendeko filosofo frantsesa, eta Horacio, argentinar psikoaialista. Auñamendi entziklopedia ere kontsultatu nuen: arrastorik ez. Ataka horretan, *Scientific American*en 1912ko artikulua hori bilatzea otu zitzaidan ea pertsonaiari buruzko datu zehatzagorik ba ote duen, adibidez, ponte-izena. Artikuluari eginiko hainbat erreferentzia aurkitu nituen, baina artikulua bera ez dago eskuragarri amaraunean, sobra ere. Garai bateko bidea-

ri jarraituz eskatuta daukat, hots, liburutegi arteko maileguz. Artikulu hau idazten ari naizenean ez da oraindik ailegatu.

Gaiari buruzko beste erreferentzia batzuk bilatzeari ekin nion. Zorte handiagoa izan nuen. Garaiko hainbat komunikabide anglofonotan aurkitu nuen gaia tratatuta. Guztietan informazio oso antzekoa ematen da. Esaterako, 1911ko urriaren 15eko *The New York Times* egunkariak zutabe bat eman zion gaiari: «Proposes to turn Sahara into a sea». Berriak Parisen urriaren 14an du data eta New Yorkera 'Marconi Transatlantic Wireless Telegraph' teknologiaz iritsi zen, hots, irrati-uhinez. Tituluak hiru azpтитulu daramatza: «Injineru frantses baten proiektua — ez dela zaila burutzeko dio», «Europa artiko bihur daiteke objektzio baten arabera» eta «Uraren desplazamenduak Lurraren ardatza mugi dezake akaso».

Kronika oso koloretsua iruditu zait, gaur egungo egunkari-hizkeraz desberdina. Horregatik artikulua hona ekartzea interesgarria iruditu zait.

PARIS, urriaren 14a, telegrafoz Clifden-eraino (Irlanda), handik haririk gabe.— Harridura sortu da Parisen Etxegoien irakasleak, zientzialari nabarmenak, esan baitu Frantziak ez lukeela denborarik galdu behar Saharako desertua barne-itsaso bihurtzeko. Plana lehenago ere proposatu izan da, baina inoiz ez horrelako xehetasunez eta manera sinesgarrian.

Etxegoien irakasleak seinlatu duenez, basamortuaren laurden bat gutxi gorabehera itsas mailaren azpitik dago eta Afrika iparraldeko kostarainoko berrogeita hamar bat miliatiko ubide bat da, zeinak ez lukeen arazo praktikoko handirik izango, Mediterraneoaren tamainaren erdiaren inguruko itsaso bat sortzeko behar den guztia.

Ingeniaritza-lan horren ondorioak, berak dioenez, erraldoiak izango liriateke. Orain desertuaren inguruan eta itsasoaren maila baino altuago dauden Saharako parte horiek Europa bezain emankorrak izango liriateke, gaurko elkortasuna ez baita lurzoruaren errua, ur-ezak sortutakoa baizik. Egun gosetearen ertzean bizitza zorigaiztokoa daramaten milioika gizaki horiek eroso bizi ahal izango lukete.

Hala erabakitzen bada, kolonia berri handi bat atxiki dake Frantziaren posesioei, garrantzi politiko eta ekonomiko nabarmenak dituena. Bapore-flota batek nabigatuko luke Saharako itsasoan, zeinen sakonera hamar eta hirurogei bra-

za artekoa izango litzatekeen, eta Aljeria eta Mendebaldeko Afrika Frantsesaren artean trafiko hazkorra eragingo lukeen.

Erantsi denez, ondoriorik azpimarragarriena izango litzateke Ipar Afrika osoko klimaren aldaketa, tenperaturak Nantalekoen mailara jaitsiko lirateke eta horrek europarren kolonia moduko izango lukeen balioa emendatuko luke.

Irakaslearen proiektuak, jakina, eztabaidak eragin ditu eta objektzioak ziztu batean agertu dira. Aditu meteorologikoei esan dutenez, Afrikako eguraldi-baldintzei eragiteak ondorioak izango litzuzke Europakoetan. Afrika tropikala epel bilakatuko balitz, Europa artiko bihurtuko litzateke eta Ingalaterraren, Belgikaren eta Danimarkaren irudi kezagarri bat murrarazten da; hainbat oin elurren azpian eta bertako biztanleak blokeka emigratzen herri epelago batzuetara edo eskimalen bizitzara eramaten.

Alabaina, basamortu handia bakean uzteko eman den arrazoirik deigarriena hau izan da: horrenbeste mila milioika ur tona desplazatzeak Lurraren orekari eragingo lioke eta munduaren mapari beste itsaso bat eransteke lanak hartutako injinerua gizateriak madarikatua izango litzateke globoaren ardatza mugiarazteagatik.

Jakintsuek diote, ordea, objektzio horiek neurritz gabeak direla eta frantsesak pozik zoratzen daude horren ideia aparta sortu delako Suezko eta Panamako kanalak asmatu zituen herrian.

Ingeleseko iturriek goiko perla ederra utzi digute. Jo nuen frantsesezko iturrietara. Arakatu ditut *Gallica* webgurenean bidez garai hartako egunkari frantses ospetsu batzuk, *Le Figaro* tartean. Etchegoyen baroiaren eta kondearen eta beraien ahaideen ibileren berri aurkitu dut sozietateko kroniketan; Etchegoyen irakaslearena ez ordea. Pozez zoratzen ari diren frantses horiek non dira?

Pertsonaiaren inguruko bitxikeriak ez dira horrekin bukatzen. *La Guinea Española* aldizkari kolonialistan Etchegoyenekin egin dut topo. Aldizkari hori —bidenabar, mantxetan testu hau duena: *‘Dedicada a hacer religión, patria y colonia’*— Fernando Poo espainiar kolonian publikatzen zen eta 1922ko maiatzaren 10eko zenbakian Etchegoyen irakaslea, injineru frantses ospetsua eta Saharako proiektuak aipatzen ditu.

Alabaina, are bitxiagoa da *The Spokesman Review* estatubatuar egunkariak nola lotzen dituen Marie Curie eta Etche-

goyen irakaslea. 1911ko azaroaren 19ko zenbakian artikulua bat publikatu zen «Radioaren aurkitzailea originalegia Parisera» izenburukoa. Artikulu zorrotza eta ironiaz betetakoa da. Paris, eta Frantzia bide batez, kritikatzeko dira. 1911n Frantziako Zientzien Akademiak ez zuen Marie Curie akademikoa moduan onartu emakumea zelako. Urte berean, Parisko agintariak hirian Radioaren Institutua eraikitzen ari zirela ukatu zituzten Curieri; ukazioaren arrazoa omen institutuko hainbat gela berunez forratuta egotea. Erabakiaren ganoragabekeria azpimarratzeko kazetariak seinatzen du eraikinaren espezifikazio guztiek, berunez forratutako gelak barne, Etchegoyen irakaslearen, nazioarteko ospe handiko zientzialariaren, babesa zutela. Halaber, txutxu-mutxurako datu bat ematen du, esanez irakaslearen alaba Marie Curieren oso gertuko lankidea dela («is intimately associated with Mme. Curie enterprises»). Gainera, arteen eta zientzien aurreramenak oztotatzeko Parisko administrazioaren jarrera ulergaitza salatzen, artikulua beste adibide bat ematen du: Etchegoyen irakaslearen Sahara itsaso bihurtzeko proiektuak jasotako ezezkua. Artikuluaren euskarri grafikoa Mme. Curie eta Mlle. Etchegoyenen argazki bana da.

Honaino iritsita, nire peskizek ez dute argi gehiago ematen «ospe handiko zientzialari» horri buruz. Etchegoyen ala Etxegoien idatzi behar al dugu? Familia-harremanik ba al zuen sozietate-kroniketako baroiekin eta kondeekin? *Scientific American*en publikatutako jatorrizko artikulua eskuratzeko dudanean, izango dut, akaso, pertsonaiaren jatorria jartzeko datu gehiago. Horrela bada, jakitun egingo zaituztet.

Dena den, azken burutazio moduan: Etchegoyenen ustezko ospe hori gaseosaren izaera berekoa izan zela ematen du.

Megaproiektuak

Etchegoyen ez zen originala izan. Berak baino lehen beste batzuek ere proposatu izan zuten Sahara ur azpian murgil-

tzea XIX. mendean. Orain erokeria edo xeblekeria irudi dakiguke. Duela ehun edo ehun eta berrogeita hamar urte guztiz ideia zentzuzkoa zen, zientziaren eta teknologiaren aurrerabidearen logikan bete-betea sartzeko zena. Gizakiak natura menderatzea eta bere zerbitzura jartzea zen ametsa.

Ez gara oraindik sukar horretatik libratu, horratik. Gogoan izan, esaterako, joan den hamarkadan Txinako Ibai Urdinean eginiko Hiru Arroiletako presa, munduan dagoen handiena.

Sahara ere ez da libratzen. Aurreko mendean klima epel-tzea eta koloniak emendatzea izan zen aitzakia. Energia da orain. *Desertec* proiektuaz ari naiz (http://fr.wikipedia.org/wiki/Projet_Desertec). Basamortuaren aukera energetikoak profitatu nahi dira energia-egarriz dagoen lehen mundua asetzeko. Han energia sortuko litzateke, zelula fotovoltaikoz etsenplurako, eta milaka kilometroko sare elektriko baten bidez Europaraino ekarriko litzateke. Energia berriztagarriak usatzeko asmoa dago eta jasangarritasunaren aldarria egiten da, baina ez al da jasangarriagoa energia behar den tokitik ahalik eta gertuen sortzea? Ez al du Etchegoyenen ideia beru keru bera?

Zeruaren iluna

Aurtengo udako hodeirik gabeko gauek parada ederra eman digute zeruaren ederraz gozatzeko. Garmendiko ataurrean jarrita izarrei so egin izan diet. Batzuei izena jarri diet; gehienek anonimotasunetik egin didate dir-dir. Ernio, Andatza eta Belkoainek osatzen duten hesiaren gainean dauden ikusten ditut ondoen, baserri sakabanatuen argi-puntu bakanek ez baitdate zerua argiztatzen. Andoainen eta Billa-bonaren argiztapenak zerurantz barreiatutako argitasunak ipar ekialdean eta Tolosarenak hegoaldean izara hori-zuriska batez lausotzen dute izarren distira.

Neronek pribilegiatutzat jo dezaket nire burua. Dakusandan zeruaren zati bat aski ilun dagoelako. Hiri handietan

bizi diren pertsoneri, ordea, kaleen argitasunak zerura behatzen eragotziko die. Argiaren poluzioa gero eta handiagoa da. Atzen hamarkadatan zero ilunak bizkor urritu dira. Ez sinestekoa da! 1992ko eta 2010eko Europaren gaueko argazkiari erreparatzen badiogu, azkar ohartuko gara gertatzen ari denaz (ikus www.muyinteresante.es/asi-se-ve-europa-desde-el-espacio-en-1992-y-2010). Europako erdialdean, etsenplurako, hiri nagusiak adierazten zituzten argi-puntu sakabanatuak argitasunezko sare trinko bilakatu dira. Espaziora argia igortzen ari gara, horrelako kantitatean ezen baten batek ironikoki esan duen estralurtarrik badago, gure gaueko faroari jarraituta aurkituko gaituela.

Gehiegizko argitasun hori kalterako da zientziaren lanerako, biodibertsitatearentzako eta gu guztion poltsikorako. Argi-poluzioak astronomoen behaketak zaildu egiten ditu, bereziki hiritartutako guneen inguruan. Itsas dortoekek hondartza ilunak aukeratzen dituzte arrautzak erruteko eta ilargiaren eta izarren argiak olatuetan egiten duen isla baliatzen dute orientatzeko. Gero eta zailagoa gertatzen ari zaie hondartza ilunak topatzea. Hiriak, errepideak eta enparauak argitzeko energia asko alferrik gastatzen da, hainbat arrazoi medio: argi gehiegi eta denbora gehiegi piztea, argiak gaizki orientatuta egotea, adibidez, lurra argitu beharrean zerua ere argitzea, etab. Energia zarrastelkeria onartezina izateaz gain, herritarrok ordaintzen dugu gure zergen bidez.

Bestalde, herritarrok gara arazoaren alderdietako bat eta, aldi berean, konponbidearen giltzetako bat. Gizakioi ilunak beldurtzen gaituela ez dago dudarik: giza kondizioa da. Horregatik nahi izaten ditugu gure herrietako kaleak argiztatuta eta kexatu egiten gara gutxiagotzen bada. Garai batean baso ilunetik atera zitezkeen piztitzarrek sortarazten zigten beldurra; orain gaizkileek eta antzekoek. Beldur atabikoa, dudarik gabe.

Beldurra librea da, baina ez ei dago justifikatuta kasu honetan. Erresuma Batuan egin diren azterketek aditzera eman dutenez, kaleetako argitasuna gutxiagotu duten hirietan ez

da gertatu askok espero zezaketen kriminalitatearen igoera. Kontrakoa jazo da, krimena gutxiagotzen ari omen da.

Hortaz, apika, gure udalerriko alkatea eta zinegotziak pre-sionatu beharko ditugu, kaleak gutxiago argizta ditzaten eta gure poltsikoek zulo txikiagoa egin dezaten.

Felix Goñi

Pertsonaia interesgarria iruditu izan zait beti Felix Goñi EHUko Biologia eta Biologia Molekularreko katedraduna. Ez dut pertsonalki ezagutzen, inoiz toki berean fortunatu izan bagara ere. Alabaina, komunikabideen bidez jarraitu izan ditut bere esanak eta iritziak. Ahoan bilorik ez duela uste dut. Gogoan dut neutroi bidezko espalazio-iturriaren proiektua iragarri zenean idatzi zuen iritzi-artikulu-a proiektuaz zuen iritzi negatiboa aldarrikatuz.

Joan den maiatzean jakin zen AEBetako Biofisika Elkarte-ko atal baten buru izango dela 2014 eta 2016 bitartean. Es-takuru hori profitatuz, hainbat elkarrizketa egin zizkioten komunikabideetan. Beti bezala gauza interesgarriak esan zi-tuen. Hona bi aipu ekarriko ditut.

Goi-mailako ikerketa-talde bat lortzea ea zaila den galde-tu zioten:

Urte asko behar izaten dira ekipo moduan lan egingo duen taldea lortzeko eta ez bakoitza bere kabuz. Horrek denbora asko, pazientzia, inbertsioa eta harremanak eskatzen ditu. Ikerketa-talde bat osatzeak urteak eta urteak behar ditu, hondatzea hilabete besterik ez.

Espainian hori gertatzen ari da jada krisiaren eta baliabi-deen urritasunaren aitzakian. Espero dezagun gurean ho-rrelakorik ez jazotzea eta urriaren 21ean herritarrok auke-ratzen ditugun ordezkariek ikerketa eta garapenean eginiko inbertsioa lehentasunen artean izatea herri hau eraikitze-ko bidean.

Aurreraxeago galdetzen diote ea gure sistemak azpiegitu-rak edo zientzialariak behar dituen:

Batek dirua badu, azpiegiturak erostea erraza da. Hala ere, zientzialariak lortzea oso zaila da, ez datozelako katalogo batean azpiegituren maneran. Zientzialariak benetako maitasuna bezalakoak dira, ez dira erosten ezta saltzen ere. Zera egin behar da: eskain ditzakegun baldintza ekonomikoetan etor daitezen, izan ere, ez dira onenak, ezta txarrenak ere; arrazoizkoak baizik.

Ados Felixekin pertsonak jartzen dituenean zientzia-sistemaren erdigunean, azpiegiturak ondorioak baitira. Kezka bat: erantzunean eta elkarrizketan, oro har, kanpotik etortzeko zientzialariak aipatzen dira, bertan hazitakoak eta hezitakoak ez. Diskurtso ofizialean ere maiz gertatzen den hutsunea, nire aburuz.

One small step for a man...

Abuztuaren hondarrean Heriok Neil Armstrong eraman du. Ilargia zapaldu zuen lehen gizakia izan zen. Aldi berean espazioaren esplorazioaren garai epikoetako lekuko aparta izan da. 1960ko hamarkadan, espazioaren esplorazioa nazioaren ospea aldarrikatzeko erreminta bat izan zen. Hamarkada horretako urte batzuetan NASAREN aurrekontua BPGren %4 izatera iritsi zen. Hori da marka! Esplorazio horrek ekarriko zituen onura teknologikotik edo gizateriari emango zion jakintza zientifikotik aparte, sistema biren arteko lehia egon zen. Nor gehiago izan zen erronka: kapitalistak ala gorriak? Dialektika horretan hartu zuen espazio-programak indarra bai AEBetan eta baita SESBen ere. Emaitza zientifiko eta teknologikoak txundigarriak izan ziren. Apika, gerra hotzaren ondorio positibo bakarra izan zen hori.

Gerra hotza amaitu zen. Espazioaren esplorazioak jarraitu du. Ez du, ordea, orduko lilura eta xarma, *Curiosity* moduko tresna miresgarria Marten pausatu berri bada ere. Aspalditxotik ari dira espazio-agentzien aurrekontuak estutzen eta mehetzen. AEBetako administrazioak guraizeak sartu dizkio NASARI 2013ko aurrekontuari begira. Sakon sartu, gainera. Alarma piztu da AEBetako komunitate zien-

tifikoan; proiektu inportante asko bertan behera geldi daitezke edo murrizketa adierazgarriak pairatu. Zientziak sufrituko du; jakintza ez da horren azkar aitzinatuko. Hori, apika, ez zaie lar inporta arduradun politikoei, krisi garaian inbertsio- eta gastu-aukerak egin behar direnez, ezinbestean hartu beharreko neurritzat jo baitezakete. Alabaina, ikuspegi motza da hori. Epe motzera ekonomikoak izango dira ondoriorik larrienak sektoreko enpresa eta jarduera askoren etorkizuna kolokan jarriko baita; enplegua galduko da; jarduera-zergak galduko dira... Antzeko ikuspegi motza izaten ari da Espainiako gobernua I+G inbertsioarekin (ala 'gastuarekin' esan beharko nuke).¶

Joe Sacco: baztertuen ahotsa jasotzen duen marrazkilaria

Joe Saccok (Chircop-Malta, 1960) kazetaritza subjektibotasunetik ikusten du. Literatura eta kazetaritzaren bidea baliatuz munduaren negarrak eta laztasunak kontatzen ditu. Subjektiboa da oso; izan ere, sarri Joe Sacco bera azaltzen da bere komikietan. Ez bakarrik horregatik, Saccok ezelango arazo barik bere begirada erakusten digulako ere bai. Munduan dauden gatazkak begiratzeko beste modu batzuk ekarri ditu zuri beltzezko marrazki indartsu, biluzi, eta, maiz, lakarrekin. Bere marrazkiek Robert Crumb AEBetako marrazkilariairen zantzua dutela esan du batek baino gehiagok; Saccok ez du inoiz ezkutatu: Crumb maite du. *Palestine* (Fantagraphics Books, 2001) izan zen bere lehenengo lan entzutetsua. 1991 eta 1992ko neguan Palestinara joan zen. Lehenengo intifada zen eta Saccok Israelen jazarpena pairatzen ari ziren palestinarren mina, beldurra, frustrazioa, etsipena edota itzaropena islatu nahi izan zituen. Zatika kaleratu zen 1993 eta 1995 artean. Gero, baina, batera agertu zituen liburu batean. 1996ko American Book Award saria irabazi zuen. Zorrotza eta zintzoa bere marrazkietan, kontalari bikaina zela erakutsi zuen. Palestinar zapalduen errealitatea agertu nahi izan zuen, berak aitortu zuen; subjektibotasunetik egin zuela, ekidistantziazatik urrun. Palestinarren eguneroko bizitza azaltzen du komikian. Gizatasunezko marrazkiak, askotan, atsekabe ukituarekin egiten ditu Joe Saccok.

Palestine lanak atea zabaldu zuen. Gauza txikiagoak etorri ziren gero: *Christmas with Karadzic* (Eguberriak Karadzicekin), geroago *War's end* (Gerraren amaiera) bilduman ager-

tuko zena beste istorio batzuekin batera. Saccoren begirada ez zen aldatu. Eta 2000. urtean *Safe area Gorazde* (Gorazde babesgunea) liburua kaleratu zuen, Bosnian batutako istorioekin. Lan egiteko era berdintsua izan da gatazka guztietan. Saccok etxeratu arte ez du marrazkirik egiten. Elkarrizketa luzeak egiten ditu doan lekuetako bizilagunekin. Apunteak hartzen ditu, asko idazten ei du; argazkiak ere makina bat ateratzen ditu. Dokumentazio lan izugarriaren ondoren hasten da marrazketa. Ez dira berehala egiten diren liburuak; izan ere, urteak behar izan ditu denak atontzeko. Pribelegiatuetako bat da. Umetako ametsa bete du: marrazkietatik bizi daiteke. Saccok ez du ahazten jasotzen duen sufri-mendu hori dena: Palestina eta Bosniarekin lotutako beste libururik egin zuen, eta, jakina, beste bidaiarik ere bai. 2001. urtearen hasieran AEBetako *Harpers* aldizkariko kazetari batekin joan zen Palestinara, Khan Younis hirian bigarren intifada zelan bizi zuten ezagutzeko. Argitalpeneko zuzendaritzak, baina, 1956ko azaroan Israelgo armadak eraildako 275 palestinarren erreferentzia kendu zuen. Horrek xaxatu zuen Sacco eta Palestinara itzuli zen, Khan Younis eta Rafah hirietara hain zuzen ere. 1956ko lekukotasunak batu nahi zituen. 2003an *Footnotes in Gaza* (Gazatik oharrak) kalera-tu zuen. Klandestinitatean bizi izan zen bizilaguna, israeldar balak saihesti baina familiako kideak hiltzen ikusi zituen edota militar ohi baten lekukotasunak irakur daitezke lan horretan. Lerrook idazten ari naizenean jakin dut film bat prestatzen ari direla horren gainean. Denis Villeneuve izan-go omen da film horretako zuzendaria.

Bosniara ere itzuli zen. 2003an kaleratu zuen *The fixer. A story from Sarajevo* (Bitartekaria. Sarajevotik istorioa). Neven izeneko gizon bat du protagonista. Atzerriko kazetariei laguntza ematen dien pertsonaia iluna, bizirautea duena helburu. Gerra eta gatazka orotan aurki litekeen pertsonaia da, muga-mugan beti eta horrek mendebaldeko etika zalan-tzakor bilakatzen duena. Saccok Nevenen istorioekin Sarajevoko kontuak eman zizkigun.

Joe Saccoren lanik berrienek ere gatazkak islatzen dituzte. Txetxeniako egoera: «Chechen war, chechen women» zatian, Ingusetiako kanpalekuetan errefuxiatu diren emakumeen gainean. AEBetako armadarekin Iraken egon zen, Maltako kostaldera heltzen diren afrikarren ondorioak ere aztertu ditu, eta baita, Indiako «ukiezinen» kastaren nondik norakoak azaldu ditu Kushinagar herrian. *Journalism* (Kazetaritza) izena dauka hori dena batzen duen liburuak (espainieraz *Reportajes* gisara kaleratu da).

Joe Saccok errealitatetik harago doan errealitatea lortu du bere marrazkiekin. Egiaren bila aritzen da, eta badaki, jakin, ikusmolde anitzekoa dela egia. Errealitatea ez dela begirada bakarrekoa. Berak, ordea, «galtzaileen» ahotsa dakar, gutxien dutenena, mututuena. Esan izan du, sarri, gizakiaren krudelkeriak harritu egiten duela. Eta gordintasuna da bere marrazkiek kontatzen dutena. Izan ere, istoriook badute bere ustez hari bateratzaile bat: gizakiaren krudelkeria. Latzak dira marrazkiak, eta samurrak, aldi berean. Hurrengo lana erabat ezberdina izango da. The Rolling Stones taldearen inguruan jardungo omen du.

Joe Saccok bezala, Guy Deslile-k ere bizitoki duen Montpellierrera heltzerakoan marrazten du. Eta horrela egin du bere lan guztietan. Etxera itzulita, batutako ohar, marrazki eta idatzi guztiak begiratu, eta hortxe hasten du bere marrazki-lana. Ondoren Quebecoko marrazkilariaren zertzelada batzuk ezagutuko ditugu.

Guy Deslile: Asian barrenako begirada

Joe Saccorekin nolabaiteko zerikusia duen beste marrazkilaria da Guy Deslile (Quebec City, 1966). Nolabaiteko, bere lan egiteko era zeharo ezberdina delako. Sacco gatazkaren bila badoa, Deslilek topo egiten du berarekin. Saccok besteen begiradak agertzen ditu; Guy Deslilek, berriz, bere bizitzako unek ekartzen dizkigu, herri maiz gatazkatsuetan bizi duen egunerokotasuna. Asiatik barrena eman zuen hamarkada

bere lan zenbaitetan ikus daiteke. Txinako Shenzhen-era lanak eraman zuen. Animazio talde baten buru zen, eta bertan eman zuen hilabeteak askorako eman zuen. 1980an 30.000 biztanleko hiria zenak gaur egun 10 milioi hiritar ditu. Txinatar kapitalismoaren adierazle argia da, eta bizi izandakoak batu zituen Deslilek *Shenzhen* lanean (2000. urtean kaleratu zuen). Deslilerin lanak egunerokoaren itxura zuen, eta umorez zipriztinduta zegoen. Umorea eta ironia dira Deslilerin ikur garrantzitsuak, eta bere hurrengo lanean ere agertu zuen. *Pyongyang* lanak (2003) Ipar Koreako hiriburuari emandako biziak kontatzen du. Kultura talka, egoera surrealista, kaosa... eta marrazkirik marrazki korearren bizimodu eta ohiturak ekartzen ditu. Ipar Korea animaziozko filmak egiten dituen SEKekin (Scientific Educational Korea) lan egiteko heldu zen. Marrazkien bidez hiria ezagutu dezakegu, normalean jasotzen ez dugun informazioa da marrazkilariak dakarkiguna.

Asian barrena, Txina eta Ipar Korearen ostean Birmanian jo zuen. Bere emazteak, Nadegek, Médecins Sans Frontières (MSF) elkartearentzat egiten du lan, eta bere lanak eraman zuen hara. Deslilek umeak zaindu eta istorioak batzeko aprobeztatu zuen. Hortik etorri zen 2007an *Chroniques birmanes*. Angulemako jaialdian 2008an saria eraman zuen lan horrek. Aurrekoen antzeko lana dela esan genezake. Egunerokoa islatzen du egileak, umore handiz Birmaniako bizimodua azaltzen ahalegintzen da, diktadura politikoaren azpian bizi diren hiritarren kezka, itxaropenak eta pozak azaltzen ditu. Une on asko ditu, hunkigarrietako bat: hamabost urtez etxean atxilotutako Aung San Suu Kyi Bakearen Nobel saridunaren etxepera azaltzen denean. Ostean gatazkaguneekin zerikusirik ez zuten istorioak kontatu zituen Guy Deslilek. 2011ra arte.

Emaztea Jerusalemara bidali zuten. Bertan urtebete eman zuen eta han sortu zen *Chroniques de Jérusalem*. Egunerokoak oso ezberdinak dira Deslilek ezagututako hirietan, eta gatazkak ezartzen dituen eragozpenak ekartzen ditu. Aska-

tasun gabezia, palestinar eta israelarren arteko liskarrak, itaunketa etengabeakoak... 2011n Angulemako jaialdian sari nagusia irabazi zuen lan horrek. Frantziar Estatuan 100.000 ale baino gehiago saldu ditu Deslilerin lanak, eta, askoren aburuz, bere lanik borobilena da.

Marjane Satrapi: lehen mailako lekukoa

Beharbada Joe Sacco eta Guy Deslile dira marrazkigintza-ren bidez mundua kontaktzen diguten ezagunenak. Bestelakoak, baina, badaude. Marjane Satrapik (Rasht, Iran, 1969) *Persepolis* idatzi zuen 2000. urtean. Frantsesez idatzi zuen Satrapik bere haurtzarora kontaktzen duen istorioa. Islamiar iraultza gertatu zen sasoia da, eta *Persepolisek* ederto azaltzen du Irango gizartearen egoera, desagertzera doan bizi-modu irekia, estuasunak, emakumeentzat dakartzan aldaketa oro, kultura askotara zabalik zeuden bizilagunek apurka-apurka heltzen zaien itxidura zelan sentitzen duten... Satrapi lekukoa da. Hamar urteko neskatila da, bere mundua aldatzen ikusten du. Kontalari bikaina da. Zuri-beltzean marraztu zuen Satrapik, eta bere burua jarri zuen protagonista legez. Guraso progresistak zituen, goi mailakoak, eta mendebaldeko hezkuntza jasotakoa da Satrapi. Lau zatitan kaleratu zen lana, eta denbora horretan irakurleak ere ikusten du askatasunen murrizketa, ahitzea. Azken zatia da beharbada txundigarriena. Marjane Satrapi Iranetik kanpo egon da Europan ikasten, eta unibertsitate ikasketak egitera itzultzen da Teheranera. Baina Iran erabat ezberdina da. Emakume batentzat batez ere, itogarria. Ohitura eta modu berrietara egokitzen den sasoia da laugarren zatiak kontaktzen duena. 2001n Angulemako egile berriaren saria irabazi zuen *Persepolis* lanarekin eta 2002an gidoirik onenaren saria irabazi zuen, AEBetan 2004an eta 2005ean Eisner sarirako hautatua izan zen, 2004an AEBetako Harvey saria eman zioten atzerriko lanik onena sailean. Asko izan dira *Persepolisek* irabazitako sariak. Ospe horrek beste euska-

rrietara eraman zuen eta 2007an filma aurkeztu zuten. Marjane Satrapik berak eta Vincent Paronnaud-ek zuzendu zuten. Cannesko 2007ko zinema jaialdian aurkeztu zuten. Animaziozko protagonisten ahotsak ezagunak ziren. Marjane Satrapiren ahotsa Chiara Mastroiannik jarri zuen, eta Marjaneren amarena Catherine Deneuvek (Chiara Mastroianniren amak) jarri zuen. Cannesko epaimahaikideen sari berezia irabazi zuen.

Persepolis lanaren ostean Satrapik baditu zenbait lan. Era batera edo bestera Irango bizimodu eta ohiturak islatu izan ditu. Baina lehenengo lan horrek emandako mailari ez dio eutsi.

Marjane Satrapirekin lotura izan lezake Lamia Ziadé (Beirut, 1968) libanoarrak. 2011n kaleratu zuen *Bye bye Babylon. Beirut 1975-1979* (Agur Babilonia. Beirut 1975-1979). Libanoko gerra azaltzen du lan grafiko horrek. Libanoko gerrak ume harrapatu zuen Lamia Ziadé, eta beti marrazteko asmoa izan duen arren, urte asko igarota egin zuen. Bere gomutetan barrena, familiak kontatutakoetan eta dokumentazio lan sakonetan murgildu ostean sortu zen liburu hori. Liburuak oso zehatz azaltzen du urte horietan jazotakoa. Kristau eta musulmanen arteko liskarrak, hoteletako gerra, zibilen kontrako sarraskia... modu naïf batean kontatzen ditu Lamia Ziadék 1975etik gora Libanok bizi izan zituenak.

Zeina Abirached (1981, Beirut) ere aipatu beharra dago. Batetik, libanoarra delako bera ere; bestetik, Libanoko gerra lan grafiko batean islatu zuelako: *Le jeu des hirondelles*. 2008an kaleratu zuen. 1980ko gau bat kontatzen du, Beiruteko gau bat. Bonbardaketak hasten direnean, Beiruteko hiritarren bizimodua hankaz gora geratzen da. Bizitza mugarri babes-tu eta ziurretara mugatzen da, eta, hala ere, bizilagunek bizitzari eusten diote. Zeina Abirached auzo kristau batean bizi zen, ekialdea eta mendebaldea banatzen zituen auzoan, hain zuzen ere. Ziadék Libanoko gerraren hasiera kontatzen badu, Zeina Abirachedek amaiera azaltzen du. Ziadék liburu batekin egin zuen; Abirachedek, ostera, batean baino

gehiagotan egin zuen. 2009an *Je me souviens* egin zuen. Aurrekoaren haritik doa. Zuri-beltzean marraztutakoa, Georges Perecek egin zuen gisara (Joseba Sarrionandiak *Akordatzen naiz* liburuan egin zuen bezala), gerran dagoen Beiruteko momentuak berreskuratzen ditu. Oroitzapen bakanak dira, elkarrekin Beiruten garai hartako erretratua egiteraino.

Emakumeen begiradez ari garelarik, beste emakume bat eta beste gatazka bat ekarriko dugu: Sarah Glidden (Boston, 1980), AEBetan jaioa, judutarra jatorriz, palestinarren aldekoa. Marrazkilari horren azalpen bizkorra izan liteke emandakoa. «Jaiotze eskubidearen» (*birthright*) bidez, munduko edozein judutar gaztek hamar egunez Israel zeharkatzeko modua izan lezake. Israelgo gobernuak ematen du horretarako aukera. Sarah Glidden, horretaz baliatuz (eta buruan istorio grafikoa marraztea bazuela), Palestina eta Israel zeharkatzera joan zen. 2007ko martxoa zen. Bidai horren ostean sortu zen *How to understand Israel in 60 days or less* (Zelan ulertu Israel 60 egun edo gutxiagotan) (espainieraz *Una judía americana perdida en Israel* moduan itzuli dute). Bidaia horrek palestinar eta israeldarren arteko gatazkaren beste begirada bat ematen du. Aurreko eleberri grafikoetan ez bezala, kolorez. Gai beraz marraztu zuen *State of Palestine* (Palestinako estatua). Ramalako Khaled Jarrar artistarekin bost orrialdeko istorioa marraztu zuen, Jarrarren pasaporte ardatz.

Glidden Joe Saccoren jarraitzailea da, eta hark hasitako bide horretatik jarraitu nahiko luke. Turkia, Kurdistan, Libia eta Sirian ibili zen kazetari batzuekin euren lana jaso nahian. Hortik dator *The rollerbladers of Suleimaniya* (Suleimaniyako rollerbladerak). 2012ko lana, eta azkena, momentuz.¶

Demolinguistika: inkesta soziolinguistikoa eta kale neurketak (I)

2012. urtea datu demolinguistiko franko ematen ari zaigu. Martxoan Eusko Jaurlaritzak V. inkesta soziolinguistikoaren EAEko emaitzak aurkeztu zituen eta uztailean Euskal Herri osoko emaitzak aurkeztu ziren. Egun batzuk lehenago Soziolinguistika Klusterrak hizkuntzen kale-erabileraren VI. neurketaren emaitzak aurkeztu zituen Euskaltzaindiaren egoitzan. Bi ikerketetan 2011koak dira jasotzen diren datuak, eta informazio horiei esker azken 20 urteetako bilakera azter liteke.

V. inkesta soziolinguistikoa

2011ko inkesta soziolinguistikoa *Jakin* aldizkariaren 189. zenbakian aipatu genuen, EAEko emaitzak komentatu genuenean. Bertan, inkesta horren oinarri metodologikoei buruzko hainbat ohar jaso genituen, ez ditugu hemen errepikatuko. Laburbilduz, gogora dezagun inkesta kuantitatibobaten emaitzak direla esku artean ditugun informazioak: Euskal Herri osoan zehar 7.800 inkesta egin zaizkie (4.100 EAEn, 2.000 Iparraldean eta 1.700 Nafarroan) 16 urte baino gehiagoko pertsoneri; nerabeak eta haurrak inkestaren azterketa-eremutik kanpo gelditzen dira, beraz. Lau gai aztertzen zituen galdetegi bati erantzun behar izan zioten inkestatuek. Demolinguistikan ohikoak diren lau gaiak jorratu ziren, hain zuzen ere: herritarren hizkuntza-gaitasuna, hizkuntzaren transmisioa, euskararen erabilera eta euskararekiko jarrerak. Inkesta kuantitatiboa izanik, inkestatuak berak neurtzen du, kasu bakoitzean, bere gaitasuna edo ekin-

tza/jarrerak. Esan nahi baita, berak esaten du euskara bada-kien ala ez, erabiltzen duen ala ez, transmititu duen ala ez eta alde edo kontra dagoen. Inkesta kuantitatiboan ezaugarria da konprobaketa objektiborik ez izatea. Azkenean ez dakigu benetan erantzuna zintzoa den, objektiboa den... Gainera euskara jakitea oso ezberdina izango da Mutrikuko euskaldun zahar batentzat edota euskararekin eskolan baino topo egin ez duen Gasteizko gazte batentzat. Inkestaren emaitzak kontrastatzeko, interesgarria litzateke jakitea zenbat inkestak erantzun dioten inkestari euskaraz eta zenbatetik erdaraz. Horrek informazioa emango liguke benetako erabilerari buruz, batetik, eta inkestatuen gaitasunari buruz, bestetik. Gaitasunari buruzko informazio gehiago edukitze-ko, ona litzateke inkestatzaileak inkestatuaren soltura edota komunikatzeko trebezia jasoko balu.

Oinordetutako euskara eta berriz aurkitutako euskara

Emaitzak aztertzen hasi baino lehenago, beste ohar garrantzitsu bat egin behar da: inkesta soziolinguistikoaren emaitzak hainbat aldagairen arabera aurkezten dira (lurraldea, adina...). Aldagai horien guztien araberrako datuak eta aldeak kontuan hartzea ezinbestekoa da egoera demolin-guistikoaren benetako neurria hartzeko. Datu orokorrak baino analizatzen ez badira, tokian-tokian eta unean-unean dauden muturreko egoeren datuak nahasten dira eta esanguratsuak ez diren datuen aurrean geratzen gara. Euskal Herrian eta euskarari dagokionez, bi indar soziolinguistiko nagusi daude: alde batetik, oinordetutako euskararen indarra, eta, bestetik, berreskuratutako (berriz aurkitutako) euskararen indarra. Terminologia hori Lafont okzitaniarrari mailegatuta dago: berak, okzitanieraren kasuan, *occitan hérité* eta *occitan retrouvé* aipatzen ditu. Kasu batean, historia-ren eta historia soziolinguistikoaren inertzia dugu oinarri, eta, bestean, plangintzaren inertzia. Bistan denez, historia-

ren inertzia aurreko politika eta plangintza soziolinguistiko batzuen ondorio ere izan daiteke.

Oso indar ezberdinak dira biak, esanahi soziolinguistiko ezberdinak dituzte eta emaitza demolinguistikoak irakurtzean ez dira nahastu behar. Oinordetutako euskara belau-naldiz belaunaldi pasatzen den euskara da. Berriz aurkitutako hizkuntza, aldiz, familia batean euskararen transmisioan eten bat egon denean eta plangintzaren ondorioz belaunaldi gazteenek «haien hizkuntza» (Lafont-en terminologian) berriz eskuratu dutenean gertatzen da; edota, immigranteen kasuan eta historikoki erdaldunak izan diren familietan, hiztunek euskara ikasi dutenean, besterik gabe. Eremu geografiko jakinekin identifikatu izan ohi dira bi fenomeno horiek Euskal Herrian.

Une historikoaren arabera, bi indarrak norabide berekoak izan dira edota bata bestearen kontra egin izan dute. Garai historiko jakin batzuetan, plangintza euskararen kontra izan da eta inertzia euskararen alde; eta beste une historiko batzuetan, alderantziz: oinordetutako euskararen bilakaera ezkorra izan da eta plangintza, aldiz, euskararen aldekoa. Askotan, bi indarrak kontra izan ditu euskarak. Bi datu horiek eta denborazko eta geografiazko aldagaiak kontuan harturik, argi dago, alde batetik, Lastur edo Ea ez direla Tuteran edo Portugalete, ez orain eta ez une historiko zaharra-goetan, eta, bestetik, 1940ko hizkuntza politika ez zela 1985ean zegoena.

Hizkuntzaren osasuna neurtzeko garaian bi indar horien datuak nahastea ondorio okerrak ateratzeko arrazoia izan daiteke. Oso esanahi ezberdina du euskararen gaitasuna igotzea Euskal Herrian oinordetutako euskarari esker, edota berreskuratutako euskarari esker. Euskararen etorkizuna argiago eta baikorragoa da bere eremu geografiko eta soziofuntzionaletan euskara transmititzen, ikasten eta erabiltzen denean, alegia, eremu horietan indartzen denean. Portugaleteko gazte batek eskolan euskara (pixka bat) ikasten duenean, euskararen egoera ere baikorragoa da, baina ez du neurri be-

reko garrantzirik. Aipatutako bi kasuak baikorrak dira; baina, beste kasu batzuetan, aldiz, indar batek itzali, ezkutatu egiten du bestea, eta horretan datza ondorio okerrak ateratzeko arriskua. Adibidez, Barakaldo, Portugalete eta Sestao-ko 30.000 gaztek sekula erabiliko ez duten euskara pixka bat ikasten duten bitartean Ea, Lekeitio, Ondarroa eta Markina-ko 5.000 gaztek euskara galtzen badute (edo ez bazaie transmititzen), kuantitatiboki oso egoera baikorraren deskribapena edukiko genuke: 25.000 pertsona irabazita egongo litzateke euskara. Hala ere, egoera soziolinguistikoaren azterketa objektiboagoa eginez, konturatuko ginatke eremu euskaldun batean euskararen gainbehera modu horretan gertatzea oso larria litzatekeela. Oso larria da euskarak bere eremu geografiko eta soziofuntzionaletan atzera egitea, nahiz eta bereak ez diren eremuetan irabaziak eduki, normalean irabazi horiek ez baitute ondorio praktiko-operatibo baikor nahikorik galdutakoa estaltzeko. Horrek ez du esan nahi, noski, bere eremuetatik kanpo euskara zabaldu behar ez denik; gainera, euskara bere eremuetan indartzeko, agian, kanpoko hainbat eremutan ere bere presentzia indartu eta ziurtatu behar da, bereziki jarreretan eragiteko.

Oinordetutako euskarak eta bere eremuak, azken bi mendeen inertzia historikoari jarraituz, gainbehera jarraitu izan du azken urteotan. Alderantziz, berreskuratutako euskarak igoera nabarmena izan zuen 1980tik aurrera. Datu demolingüistikoaren argitan, euskara ondo zihoala ematen zuen; izan ere, kuantitatiboki ikusgarriagoak izan ziren berriz aurkitutako euskararen lorpenak. Oinordetutako euskararen gainbeheraren jarraipena ezkutuan gelditzen zen, kuantitatiboki neurtzeko zaila. Hala ere, kualitatiboki esanguratsuagoa zen Lazkaoko 5.000 biztanleetatik 100ek euskara erabiltzeari uztea eta ez Barakaldoko 100.000 biztanleetatik 1.000k euskara (zertxobait) ikastea. Zentzu horretan aipatzen zuen Mikel Zalbidetik 2008an «ura bodegatik ari zaigu sartzen»: datu demolingüistikoak kontu handiz irakurri be-

har dira; bestela, autokonplazentzian jauzteko arriskua dago, konturatu gabe hondoratzen ari garela.

Errealista izatea, datuak haien finezian eta konplexutasunean aztertzea gauza bat da, eta ezkorra izatea beste bat. Euskararen historiaren gainbehera luzea da, aspalditik aipatzen dute autoreek euskara galtzen ari dela, eta azken bi mendeetan (19. mendean eta 20. mendearen aurreneko hiru laurdenetan) azkartu egin zen euskararen atzerapena, kasu batzuetan inertzia sozio-historiko propioz eta gehienetan kontrako politika linguistiko jakinengatik. Hizkuntza plangintza abiatu zenean, argi eduki behar zen mendetatik zetorren inertziari ez zitzaiola bat-batean bukaerarik emango; plangintza berriaren indar positiboa eta inertziaren indar ezkorra, hasiera batean behintzat, kontrako indarrak izango zirela: berreskurapenaren hasiera, alde batetik, eta galeraren moteltzearen hasiera, bestetik. Gainera, gaixotasunen kasuan bezala, gauza bat da sintoma desagerraraztea eta beste bat gaixotasunaren sustraietara jotzea, gaixotasunaren arrazoia kenduz.

Ohar horiek guztiak kontuan harturik, ikus ditzagun V. inkesta soziolinguistikoaren emaitza nagusiak. Kaleratutako datuak erabiliz, finezietan sartzeari zaila da, oso orokorrak baitira. Datu guztiak beharko lirakeke ondorio sakon eta egokietara heltzeko, kopuru guztiak eta ehuneko guztiak beharko lirakeke, adin talde guztietan eta lurralde guztietan. Gainera, ikerketa bost urtetik behin egin denez, 1991tik dauden emaitza guztiak erabili beharko lirakeke konparaketak egin ahal izateko. Lanketa sakon hori, aldiz, artikulutxo honen mugetatik at gelditzen da.

Gaitasuna

2011ko emaitzen arabera, Euskal Herrian 16 urte baino gehiagoko 714.136 elebidun daude, 388.255 elebidun hartzaile eta 1.546.607 erdaldun. Euskaldun elebakarrik ez da kontuan hartu; egoera soziolinguistiko desorekatuaren adierazle argia da hori, nahiz eta agian gaur egun ezinezkoa den

16 urte baino gehiago edukitzea eta euskal elebakarra izatea. Ondoko laukian lurraldekako datuak jasotzen dira.

Hizkuntza-gaitasuna herrialdearen arabera (2011)

	Euskal Herria		EAE		Nafarroa		Iparraldea	
	Absolutua	%	Absolutua	%	Absolutua	%	Absolutua	%
Guztira	2.648.998		1.873.498		537.139		238.360	
Elebidunak	714.136	27,-	600.058	32,-	62.977	11,7	57.100	21,4
Elebidun hartzailleak	388.255	14,7	325.967	17,4	40.546	7,5	21.742	9,1
Erdaldunak	1.546.607	58,4	947.473	50,6	433.616	80,7	165.518	69,4

Iturria: V. inkesta soziolinguistikoa, 8. or.

Gaitasunari dagokionez, 1991tik gertatu den bilakaera baikorra izan da EAEn eta Nafarroan, baina ezkorra Iparraldean. Orokorrean, gaur egun 1991n baino 185.600 elebidun gehiago dago Euskal Herrian.

Adin taldeka datuak oso esanguratsuak dira herrialdeen arteko egoera soziolinguistikoen ezberdintasuna ikusteko.

Elebidunak adin-taldearen eta herrialdearen arabera (2011) (%)

	>=65	50-64	35-49	25-34	16-24
EAE	23,3	22,9	29,8	44,5	59,7
Nafarroa	9,3	9,6	10,1	14,5	20,8
Iparraldea	30,6	24,4	15,1	13,9	17,6

Iturria: V. inkesta soziolinguistikoa, 10. or.

Nafarroan berreskurapenaren estruktura tipikoa dugu: zenbat eta gazteagoa izan adin taldea, orduan eta euskara gehiago daki biztanleriak. EAEn antzeko egoera soziolinguistikoa dugu gaitasunari dagokionez: zenbat eta gazteagoa izan, orduan eta handiagoa da elebidunen kopurua; salbuespen batekin, 65 urte baino gehiagokoek 50-64 adin taldekoek baino proportzio altuagoan dakite euskara. Horren arrazoa argia da: 64 urtetik behera berreskurapenaren bilakaeraren estruktura tipikoa ageri bada ere, 65 urte baino gehiagokoen artean oraindik oinordetzan hartutako hiz-

kuntzaren aztarna indartsua dugu. Oinordetutako hizkuntza da nagusiki 65 urte baino gehiagokoen artean; hizkuntzaren gainbehera 50-64 adin taldean bukatzen da —talde hori trantsiziokoa da—, berreskurapena talde horretatik aurrera gertatzen da. Gaitasunaren datu horiek bakarrik kontuan hartuz oinordetutako euskararen galera frenatu den edo ez zehaztea zaila da, artikulua honen hasieran aipatutako arrazoiengatik; hala ere, baikor izateko aukera ematen dute: modu batean edo bestean, euskararen gaitasun aitor-tua hobetzen ari da.

Iparaldeari dagokionez, euskararen galera sozio-histori-koaren eskema tipikoa jasotzen da, salbuespen garrantzitsu batekin. Zenbat eta gazteagoa izan, orduan eta txikiagoa da elebidunen kopurua adin taldeetan, 16-24 adin taldean ezik. Talde horretan elebidunen kopurua igotzen da. Hurrengo inkestan emaitzak bide beretik baldin badoaz, adin talde hori berreskurapenaren hasierako adin taldea izango litzateke. EAerekin konparatzeko, Iparraldeko 25-34 adin taldea EAeko 50-64 trantsizioko adin taldea litzateke.

Azterketa honek *Jakin* aldizkariaren hurrengo zenbakian jarraituko du.¶

Kapitalismoa bor-bor

Irakaskuntzara dedikatuz gero, urteen poderioz, batik bat, galtzen da mundu horretako barrikadaren bi aldetako harreman gazi-gozoetan harritzeko ahalmena; batek pentsatzen du ikasleen jarrera, gustu, prozedura eta erreakzioei dagokienez jadanik dena ikusi duela, etengabeko marmotaren egun nahikoa patxadatsu batean bizi garela. Ba ez, pasa den kurtsuan lerrook zirriborratzen ditudan sinesgabe honek ikusi zuen nola zenbait ikaslek —eta ez dira nolanahiakoak Donostiako FIHEZI fakultateko *antropolitok*, jende jantzia eta engaiatua, munduaz eta bizitzaz asko dakiena— bere poza eta harridura plazaratzen zuen, azkenean, klasean banatutako testu batzuei esker, ditxosozko krisiaren nondik norako eta zergatiak ulertzen zituelako. Batek kontatu zuen senide arteko bazkari batean kontua azaldu eta ulertaraztea ere lortu zuela. Ikustekoa litzateke gurasoen poza eta harrotasuna, ene bada!

Britainiar kazetari eta idazle John Lanchester-en *Hoops! Why Everyone Owes Everyone and No One Can Pay* liburua (Anagramak gaztelaniaz argitaraturiko bertsioa erabili genuen guk: *¡Huy! Por qué todo el mundo debe a todo el mundo y nadie puede pagar*) izan zen aurkikuntzaren errudun nagusia, Karl Polanyi eta Henri Dumont-en beste testu batzuk tartean ibili baziren ere. Deigarria da sentipen sozial hori zein zabalduta dagoen: ez gara enteratzen gertatzen denaz, leku guztietatik jotzen gaituzte eta ez gara kapaz ezer ere ulertzeko. Horrela zaila da alternatibak pentsatzea, horrela sortzen diren erantzunek segitzen dute edo sozialdemokrazia zaharra aldarrikatzen edo aurkaritza geroz eta basatiagoa, geroz eta milenaristagoa bilatzen, supermerkatue-

tako jabeen kaltean. «Jan ezazu aberatsa» aldarrikatzen zuten *Angry Brigadeko* londrestar situazionistek orain dela urte batzuk. Pauso honetan, euren errebolta batik bat estetikoa antropofagia etikoa bilakatuko ote da?

Baina itzul gaitezen harira. Lanchesterren testuarekin nolabaiteko argitasuna ikusi zutenek gozatuko zuten ziur asko gerora gaztelaniaz argitaratu den David Harvey-ren azken obrarekin, *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism* (Akal argitaletxeak gaztelaniaratu). Kapitalaren dinamika zorrotz bezain sakon ikertu duen geografo marxista horrek bikaintasuna lortzen du testu horretan, kapitalaren fluxuek inbertsio-mozkin-inbertsio sorgin-gurpilak etengabe nola elikatu behar dituen azaltzean, nola fluxu horietan tronboak ere ia egunerokoak diren. Tronboak burbuilek eragiten dituzte, noski; baina, gertatu eta gero, eztanda egin eta gero, fluxurik gabe geratzen diren atalak —kasu honetan lurraldeak— geldirik, hilik, daude. Orain kapitalaren fluxuak errazki doaz Eurasiako ekialdera; eta Ipar Atlantikoko aldeak, azken ziklo hegemonikoan munduko erdialdea izan direnak, tronboa pairatu duten gorputz atalen moduan gera daitezke, geldi eta ximel.

Higiezinaren sektorean puztutako burbuilek —eta zehazki bankuek sektore horretan hartutako arriskua zor-titulu bilakatuta salduz eta birsalduz ibili izanak megapuztutako burbuila erraldoiak— eragin dute azken tronbo handia —horrela azaltzen du hemen baino askoz hobeto Lanchesterrek—; baina burbuila txikiak, tronbotxoak, berriro eta etengabe puztu eta eztanda ari dira. Hori da, gainera, kapitalismoaren lege nagusia, horra hor Harveyren abisua. Kapitalaren lapikoa beti ari da bor-bor eta edonor suerta daiteke zipriztindua.

Internet bluff-bluff

Adibidez, «facebluff» deitu den Facebook enpresaren akzioekin gertatu dena. Burtsara atera eta hiru hilabetera akzioen balioa izugarri beheratu da, erdira edo jadanik gutxia-

gora; «oraindik [enpresak] ez du asmatu iragarkien bidez sakelakoen erabiltzaileei etekina ateratzen», dio prentsak. Non dago negozioa Facebooken? Hau da, jendeak bere profila edo dena delakoa egiten du sare sozial horretan moda-modan dagoelako eta, egin ezean, inor ez zarelako unibertso birtualean eta bla-bla-bla. Gero jende gehienak ez daki zer egin izugarrizko tresna horrekin eta hor gelditzen da bere profil eta guzti (milaka argazki esangurarik gabeak, linkak, bideo txatxuak eta inoiz entzun gabeko kantak...), zabortegi birtualak metatzen; beste moda berri bat etorri da eta orain tuiteatzea tokatzen da (beno, hori atzoko edo herenegungo moda izango zen, ziurrenik, gaurko bluff berria). Internetek zer edo zer ekarri badu, merkatu eta gustuen fragmentazioa izan da. Eszenatoki honetan, XX. mendeari berezkoa zaion publizitatearen industria indarge geratu da, ez dago kanpaina orokorrak egiterik eta estrategiak asmatzeke daude. Denborarekin, Facebookek eduki dezake estrategia bat dirua ateratzeko. Bere zerbitzarietan dagoen informazio hori guztia ez da erabiltzaileen jabegoa, enpresarena baizik. Agian diru poxi bat atera dezake baten bati bere ezkontzako argazkiak saltzen, baina ez dirudi epe laburrerako estrategia denik. Beraz, burbuilatxoak puzten da, beste bat.

Aspaldian puztu zen ere puntu.com enpresen burbuila. Merkataritza gehiena Interneten bidez gertatuko zela pentsatu zen orain dela urte batzuk, dirutzak inbertitu ziren plataforma birtualak sortzen eta hara, beste bluff bat. Sare birtualarekin orain arte dirutzak egin dituzten bakarrak telefonian zerbitzuak eskaintzen dituzten enpresak eta eduki berezituak sortzeko kapazak direnak izan dira. Hortik etorriko da, agian, geroan egingo den negozioa: kapitalismoaren hasieran lurrarekin egin zen bezala, itxidurak (*enclosures*) sortuko dira; eta, behin beharra ondo inposatua, gaur egun librea eta denona denagatik kobratzen saiatuko dira: irisgarritasun telefonikoa garestituko da, spamean ito gabeko posta elektronikoa ordaindu beharko da... Badaude gizarte mugimendu indartsuak komunaren defentsa sutsua

egiten dutenak; hori nolabait definitzeko, euren esperientzia informatiko-telematikotan oinarritzen dira. Agian, hausnarketa horiek sortu izana izan daiteke epe ertainera Internetek ekarritako aurrerapen bakarra: birtualak bai, baina errealak ere badiren guztion baliabideen inguruko aldarrikapena eta horien pribatizazioaren kontrako aurreikuspena.

Zeren, bestela, Interneten bluffak ere eguneroko ogi bilakatu dira gizarte aldaketaren aldeko mugimenduetan. Munduko ezagutza eskuragarriagoa dela sareari esker —baina gero denok erabiltzen ditugu wikipedia mesfidagarria, mezu sinple eta laburretako orriak, zurrumurruak, pornoa eta lagunen blogak (azken horiek lehenengo astean bakarrik)—, jendearen arteko komunikazioa askoz errazago dela, mobilizazioak sare sozialen bidez eratzen direla —eta jende asko geratzen da bere etxeko sofan tuiteatzen eta edozein sekta ondo antolatuk manipula dezake deialdi zabal bat, beti egin den moduan, bestalde—... Hori bai, era ezazu gizarte antolakuntza ñimiñoena, egunkari euskaldunaren lagunak topatzeko, zure herrian harrobia jar ez dezaten, etorkinen alde osasun sareak antolatzeko... eta horretan ere energia aktibista pilo bat joango da taldearen profila, webgunea eta halako mila kontu eratzen. Lortuko al du horrek guztiak 52 metodoa erabili behar izatea —badakizue, 52 aste ditu urteak, 52 bilera; gutxienez jota 26, gaia ez bada oso inportantea—, igande goizetan herriko plazan panfletoak banatzea, lagunei eta ezagunei kaparrada ematea eta oro har ziber aurrizkirik gabeko aktibismoak berez ekartzen zituen jarduera deseroso horiek guztiak desagerraraztea? Inoiz aipatu dugu hemen aurretiaz Charles Tillyk gizarte mugimenduen teorialari nagusietakoak kontu horiei buruz mantentzen zuen eszeptizismoa gure egiten dugula, eta ez gara luzatuko. Ziberaktibismoa kontu garestia bilakatuko da geroan, eta orduan ikusiko da benetan gizartea aldatzeko zer edo zer aportatzen ote duen. Eta ez gara gaur arituko petrolio merke eta eskuragarriaren desagertpenak ekarri ahal dituen aldaketa sozialei buruz, batez ere etengabeko eta gorabeherarik gabeko

elektrizitate hornikuntza eskatzen duten jardueratan, hala-koak baitira orain aipagai ditugunak.

Al-Azawad, Eskozia eta guda-politika

Burbuilek eta bluffek espazioa jaten digute, eta orain beste kontu batzuk aipatzeko telegramak egitea baino ez zaigu geratzen. Baga, tuaregen epopeiari buruz idazten genuen aurrekoan eta gaia mikaztu da, nolabait komedia bilakatu ere. Kontatzen genuen betidanik lurralde zehatz batean baina estaturik eratu gabe mugitu den herriak oraingoan azkenean pausoa eman eta Azawad sortu duela Mali eta Libiaren artean. Baina bilaturiko aliatuek —Al Qaeda inguruko islamistek—, ostera ere, boteretik baztertu dituzte tuaregak, euren lege erlijiosoak inposatu dituzte eta Tonbuktu hirian historian zehar sortutako hainbat sinbolo kultural eta erlijioso ez islamikoak suntsitzen hasi dira, eta jendea zigortzen euren kode fundamentalisten arabera bizi nahi ez dutelako. Aurreikusi ere aurreikusten da Mendebalaren esku-hartze militarren bat, beti ere interes estrategikoak, kasu honetan batez ere Frantziarenak, atzean ezkututzen direla. Aliatuak ondo aukeratzea kontu garrantzitsua dela, alegia.

Baina aurkariak aukeratzea balego... Biga, Eskoziak independentziaren inguruko galdeketa egin nahi du eta Erresuma Batuko legebiltzarrak argi eta garbi eskatu dio Cameron gobernuburuari kontu hori Eskoziako parlamentu autonomoaren esku lagatzeko. Noski, atzean badaude trikimailuak eta helburu ezkutatuak, hordagoak eta kalkuluak erreferenduma zer datetan izan daitekeen probetxugarriago alde bakoitzaren interesetarako... Baina, orokorrean, sekulako inbidia ematen dute kasu honetan *british fair play* delakoa pairatu behar duten subiranista eskoziarrek.

Zeren —higa— gurean aurkariak zeharo etsaiak direla inoiz baino gehiago pentsatu dugu eta ez da erraza marko horretatik alde egitea. Udan zehar preso gaixoen inguruan eta batez ere Josu Uribetxebarriaren inguruan sortu den di-

namika... hori bai marmotaren eguna betikotua. Horren harira, baina ez soilik motibo horrengatik, Mikel Urkola irakasleak oso hausnarketa interesgarria argitaratu zuen *Berria* egunkarian abuztuaren 28an. Noiz arte Espainiaren menerapen guda-politika?, bukatzen zuen, eta horrek laburbiltzen du inoiz hemen ere partekatu dugun pentsaera. Espainia, aspaldian behera egindako inperioa (Erresuma Batua bezala), gaur egun ia erabat porrot egindako estatua (Erresuma Batua ez bezala), edozein dinamika separatista jasotzeko etsai krudel eta itsua bilakatu da, frankismoak eta ondoriozko demokrazia kontrolatuak areagotutako herentzia pozoitsua, hori ere. Baina hori esanda, gogoratu dezagun, egun berean eta orri berean, harrokeria intelektual nanoenak soilik sor ditzakeen hitzok irakurtzeko zoritxarra izan genuela: «Esaten duzu 'espainiar', eta esaten duzu polizia, epaile, bizkarroi, fanatiko, fartsante, pailazo, gezurti, lapur, lukurreru, ezjakin... arerio gehiegi, eta denak mina egiteko langintzan trebatuak. Mina, ofizio.» Zer neke, betiko lerdokeriak arrazakeria (post?) moderno bilakatuta. Ez ote dugu gure artean halako jendilajerik ezagutu, beste edonon bezala? Ofizio barik, ez al du hemen jende larregik, gu guztion izenean, mina afizio? Ditugun aurkariak ditugula, gure arrazoiaren aliatuak topatzeko, gorroto eta ezjakintasunaren garroak ziplo! moztu beharko.¶